RASTURENA DRŽAVA

Salih Fočo

FILOZOFSKI FAKULTET UNIVERZITETA U SARAJEVU

Salih Fočo

RASTURENA DRŽAVA

Sarajevo, 2019.

Salih Fočo
RASTURENA DRŽAVA

Glavni urednik Redakcije za izdavačku djelatnost
Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu
Akademik Dževad Karahasan

Recenzenti
Nijaz Ibrulj
Vedad Muharemović

Lektor
Enisa Tutkur

Tehničko uređenje i računarska obrada
Fatima Zimić

Izdanje
Prvo

Izdavač
Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu

Za izdavača
Muhamed Dželilović

Sarajevo, 2019.

Štampano i elektronsko izdanje

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

316.42(497.6)
364(497.6)

FOČO, Salih
Rasturena država [Elektronski izvor] / Salih Fočo. - El. knjiga. - Sarajevo : Filozofski fakultet, 2019

Način dostupa (URL): http://www.ff-eizdavastvo.ba/Books/Rasturena-drzava.pdf. - Nasl. sa nasl. ekrana. - Opis izvora dana 6. 3. 2019.

ISBN 978-9958-625-75-6

COBISS.BH-ID 271267904

SADRŽAJ

PREDGOVOR 7

I. NACIONALIZAM NA SCENI

1. Uvod 13
2. Zbogom, radnička klaso, na sceni su nacionalisti 21
3. Osnovne karakteristike vlasti radničke klase 24
4. Proces privatizacije i nestanak radničke klase sa društvene scene 29
5. Radnici i nacionalizam 32
6. Uloga i pozicija vodećih snaga u raspadu Jugoslavije 34
7. Sindikat u zavjetrini vremena 40
8. Novo okruženje za djelovanje sindikata 42
9. Sindikat u vrtlogu nadolazećeg 44
10. Tranzicija sindikata 47
11. Tranzicija kao neminovni društveni proces 50
12. Sadržina i dubina promjena u bosanskohercegovačkom društvu 54

II. SOCIJALNA POLITIKA U TRANZICIJSKIM ZEMLJAMA

1. Socijalna politika u promjenama 57
2. Socijalni sistem u promjenama 60
3. Zajedničke karakteristike socijalne politike u tranzicijskim zemljama 63
4. Nove vrijednosti i novi pristup socijalnoj politici 64
5. Socijalna politika Evropske unije 68

6. Socijalna politika u svjetlu Reformske agende 70
7. Tranzicija socijalne politike u BiH 70
8. Siromaštvo kao ograničavajuća kategorija socijalnih reformi 73
9. Reformska agenda kao put promjena u socijalnoj politici 76
10. Ograničenja za primjenu agende i njenih efekata 78

III OBRAZOVNI SISTEM U TRANZICIJI

1. Gdje se danas nalazi bosanskohercegovački obrazovni sistem 81
2. Društveni značaj obrazovanja 84
3. Obrazovanje kao pravo čovjeka i obaveza sistema 86
4. Inteligencija i društvo 88
5. Javni univerziteti nosioci promjena u oblasti obrazovanja 90
6. Kako je u novim uvjetima pozicioniran Univerzitet u Sarajevu 95

IV ULOGA MEĐUNARODNE ZAJEDNICE U DESTABILIZIRANJU BiH

1. Efekti politike međunarodne zajednice u BiH i Visokog predstavnika za BiH 101
2. Kako ubrzati put Bosne i Hercegovine u evropske integracije 104
3. Političke stranke kao uzrok društvene nestabilnosti 108
4. Strategija međunarodne zajednice u zadržavanju postojećeg stanja 111

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA 113

LITERATURA 115

INTERNET IZVORI 117

REGISTAR POJMOVA 119

BIOGRAFIJA AUTORA 121

PREDGOVOR

„Rasturena država" (2018) autora Saliha Foče, profesora sa Univerziteta u Sarajevu, sociologa i dugogodišnjeg političkog aktera na različitim nivoima u Bosni i Hercegovini, sklopljen je od niza tekstova koji su objavljeni u periodu od 2005. do 2017. godine u različitim časopisima, i sa različitim, ali uzajamno određujućim topikama: raspad Jugoslavije, uloga radničke klase i sindikata u tom procesu, rat u Bosni i Hercegovini, tranzicija i društvene promjene uslovljene tim događajem. Zanimljivo je da se u literaturu koja se odnosi na Bosnu i Hercegovinu u autorskim tekstovima pojavljuju sintagme koje spajaju različite vokabulare: između, npr., Komšićeve sintagme „preživljena zemlja" (2007) i Žižekove sintagme „podijeljena balkanska zemlja" (RT, 2018) nalaze se sintagme „Bosna i Hercegovina: podijeljeno društvo i nestabilna država" (Kasapović, 2004) i evo sada Fočina sintagma „rasturena država" kao naslov knjige. Kada se uđe u sadržaj i pojmovnik ovih tekstova, onda se pokazuje da su *zemlja*, *država*, *društvo*, *narodi*, *teritorije*, *nacije*, *institucije*, *politike*, *religije*… zapravo pojmovni instrumentarij kojim se objašnjava status jednog objekta društvene ontologije, dakle države Bosne i Hercegovine, procesi i stanja stvari koji taj status kartakteriziraju i formuliraju. Ove atributivne oznake vezane uz Bosnu i Hercegovinu svrstavaju je u kontingent država koje je Noam Chomsky 2007. godine označio sintagmom „propale države (neuspjele države, države u raspadu)".

Šta se krije pod sintagmom „rasturena država"!? Za razliku od mnogih drugih autora koji se bave Bosnom i Hercegovinom, kao i gore navedenih, Salih Fočo je u stanju induktivno, sekvencu po sekvencu, konfrontirati dva društvena sistema, socijalistički i etnonacionalistički, sa jednog stanovišta objektivnog analitičara društvenih fenomena koji zna dijalektički misliti. Jasno je pokazao koje su tendencije u jednom konceptu vlasti bile

ugrađene (programirane, kako autor više puta kaže) u taj koncept vlasti kako bi dovele do njegovog samourušavanja, i koje tendencije u novom konceptu vlasti drže ga u stalnom stanju jedne institucionalne ruševine koja se dalje neprekidno lomi u kontradikcijama. Fočina, u kolektivnoj semantici *udomljena* (odomaćena), sintagma „rasturena država" etimološki čuva u sebi semantiku teritorijalne disolucije i semantiku strukturalne dekompozicije, a jako dobro može izraziti stanja i procese koji traju u formi multiplicirane degradacije.

U knjizi „Rasturena država", autor Salih Fočo razotkriva jednu, iza fenomena djelujuću, aporetičku strukturu ili unutarnju logiku samih etno-nacionalističkih politika i njihovih pozicija: ove se politike jednom eksplozivnom logikom (logikom konzistentne kontradikcije!) međusobno isključuju negirajući osnove one druge a istovremeno se uzajamno afirmiraju u negiranju vrijednosti građanskog društva. U logici je ovaj način istovremenog važenja istinitih iskaza i njihove negacije (kontradikcije) iz kojih se sve može dudicirati u jednom skupu iskaza s pravom označen kao eksplozivna logika (ili deduktivna eksplozija) čija je maksima: „iz kontradikcije sve slijedi: *ex contradictio quodlibet!*" To je logika društva u kojem se istovremeno počinitelji genocida smatraju herojima i žrtve genocida se izvode pred sudove za ratne zločine, a kvazi intelektualci, koji „samo tumače realnost", vrše pritisak na javnost da se ta i takva realnost – koja je nastala genocidom – konačno prihvati! To je logika društva u kojem se zagovornici građanskog društva nazivaju perfidnim nacionalistima a rigidni etnonacionalisti i njihova rasistička i diskriminatorska ideologija naziva politički opravdanim pravima „manjinskih konstitutivnih naroda"!

Autor knjige nije svoju analizu ovih procesa stavio u kontekst velikodržavnih projekata susjednih zemalja, Srbije i Hrvatske, niti je tu analizu opteretio velikim teorijama zavjere međunarodne zajednice, nego je jednostavno pokazao razloge zbog kojih su ovi procesi imali i imaju svoje internalne uzroke u samoj društvenoj strukturi koja je sagrađena na dvije kontradiktorne ideologije, onoj socijalističkoj i samoupravnoj i ovoj etnonacionalnoj i nacionalističkoj. Zapravo je autor knjige iščitao psiho-socijalnu kartu različitih društvenih grupa u konfuznom političkom kontekstu, političkih elita, radnika, građana, inteligencije, i pokazao kako se razne vrste manipulacija njihovom etničkom pripadnošću, njihovim nacionalnim opredjeljenjem, njihovim vjerskim identitetima, njihovim

kulturnim i obrazovnim kapacitetima, njihovim ekonomskim interesima, međusobno uslovljavaju i nadopunjuju u produkciji katastrofalnih posljedica za sve aktere.

Salih Fočo je, zapravo, sasvim iz jednog drugog rakursa interpretirao procese vezane za raspad Jugoslavije, procese tranzicije, procese privatizacije, procese etno-nacionalne politizacije bh. društva, posmatrajući te procese kroz status rada i radnika kao titulara vlasnika rada i sredstava za rad (što je samo po sebi bila protivriječnost ideološki kontaminirana i koja se na kraju izjalovila u formi radničkog samoupravljanja i diktature proleterijata!), kroz ulogu sindikata, i falsificiranih i kriminaliziranih procesa privatizacije društvene svojine. Foči je na taj način uspjelo rekonstruirati proces pretvaranja seljaka, koji su *realno* izgubili sve (zemlju prije svega), u radnike koji su *formalno* dobili sve (fabrike i samoupravljanje), i samih radnika u etnonacionaliste koji su istovremeno (!) *realno* izgubili sve i *imaginarno* dobili sve osvajanjem kolektivnog etničkog identiteta koji im je postao važniji od bilo čega drugog i za koji su bili spremni ginuti ili ubijati!!! Tako su ovi „društveni subjekti" ostali i bez zemlje i bez fabrika i bez kapitala i mogli su samo privatizirati / internalizirati ono što im je ionako pripadalo: etnički, nacionalni i religijski idenitet. Salih Fočo je time izložio fenomenologiju i konceptualnu arheologiju etnonacionalističkog uma i time rekao sve što treba o porijeklu i upotrebi njegovih intencija i djelovanja!

Na prvi pogled se čini da autor vrši redeskripciju opštih mjesta, a u stvari on ono što svima izgleda poznato čini konceptualnim i eksplicira ga u interaktivnoj semantici političkih procesa u širem društvenom kontekstu i nerijetko prevodi tu eksplikaciju u zdravorazumske konstrukcije. On se nije upuštao u historiografske analize niti u analize političke geografije. O tome svjedoče indeksikatori i ključne riječi na nivou vokabulara i semantičkih vektora koji pokazuju njegovo stanovište i ujedno pristup topikama: na jednoj strani potpuno izostaju termini agresija, genocid, etničko čišćenje, žrtva, krivica, a u značajnom broju se javljaju koncepti rat, politika, politički, država, nacionalizam, elite, institucije, vrijednosti, programiranje, manipulacija. Sve to govori u prilog tvrdnje da se autor zbog naučne objektivnosti svjesno drži podalje od semantike konkretnog koja u parakonzistentnom kontekstu eksplozivne logike producira kontradikcije (»svako ima svoju istinu«!) na račun i u ime teorijske eksplikacije koja

je formulisana socio-političkim uzrocima i poljedicama, odnosno implikacijama koje niti afirmiraju niti negiraju nego konstatiraju da iz stanovitih ideja slijede stanovita djelovanja i logične posljedice tih djelovanja! Fočo, kao autor ovih tekstova, samo omogućava da se te intencije i ta djelovanja zrcale u njegovoj beskompromisnoj analizi!

Autor ovaj pristup imenuje kao „hladna sociološka analiza" i uspijeva mu da u cijelom tekstu ostane izvan zapaljive i eksplozivne retorike, iako je i jednim dijelom bio akter i učesnik većine procesa o kojima piše. Međutim, upravo taj pristup samocenzure omogućava mu da pokaže da se i dobro i zlo u bh. društvu programira ideološkom teleologijom, bila ona socijalistička i komunistička ili etnonacionalna i nacionalistička. Fočo pokazuje da ova manipulacija na temelju programiranja započinje programiranjem mentalnih stanja, programiranjem straha, mržnje, beznađa, neprijateljstva,…i objektivizira se kao sociokulturni konstrukt u etnonacionalnim obrazovnim programima, u medijima, u kleronacionalnim mrežama koje se horizontalno ontologiziraju gomoljskim ukorjenjivanjem kroz sve institucije države i društva.

Salih Fočo svoju ulogu u knjizi vidi, u smislu metodologije sociooloških istraživanja, kao učesnika posmatrača. On zapravo svjedoči o događajima i procesima u kojima je imao aktivno učešće imajući pri tome i aktivnu refleksiju. Taj bipolarni status autora, koji je istovremeno teorijski i praktički, akterski i analitičko-refleksivni, znanstveni i deskriptivni, diskurzivni i narativni, evidentan je kao stanovište i opredjeljenje u svim topikama kojima se ova zbirka tekstova bavi. Zapravo, autor ne skriva da je njegov način percepcije i prosudbe uvijek bliži narodnom, narativnom, praktičkom, koji ne prekriva društvene fenomene mrežom konceptualizacija pod okriljem neke ideje koja završava najčešće u nekoj ideologiji, nego neposredno, neuvijeno, služeći se i metaforom nudi čitatelju istinu *za nas* a ne istinu *po sebi* i *za sebe* kroz generalizacije koje bi trebale biti svevremene teorijske iskustvene dogme, što je samo po sebi *nonsens*. Autor smatra da su „narodi oprezniji od svojih i političkih i intelektualnih elita. Mnogo bolje razumiju život njegove nedaće i potrebe od programatora zla, mržnje, podjele i rušenja onog što je vrijeme potvrdilo kao datost i nužnost života ljudi u zajednici."

Salih Fočo kao autor ima jasne i precizne uvide u uzročno-posljedične relacije društva u kojem živi, u strukturu društva i države, u sudbinu

porodice i pojedinca, u stanje kolektivne svijesti i individualnih psiholoških trpljenja i patnje koju producira i kontekst i država i društvo i institucije. Koristeći preciznu i neponovljivu metaforu, čije je porijeklo u narodnom mentalitetskom *background-u*, sociolog Salih Fočo kaže: "Institucije sistema su danas u Bosni i Hercegovini kao i muške sise, niti kome služe niti imaju svrhe«. Zapravo se kao autor i znanstvenik Salih Fočo jako trudi da ostane na nivou samorazumljivosti i da potisne u drugi plan svoje ogromno teorijsko znanje u korist brzog i efikasnog razumijevanja koje vodi računa o fenomenu recepcije političkih analiza koje se saopštavaju masi, narodu, ljudima od krvi i mesa sa kojima političke elite manipuliraju, a ne „društvenim subjektima" ili „društvenim akterima" koji su svjesni svoje uloge u društvu. Tako taj metaforički korektiv koji Salih Fočo koristi u izlaganju i objašnjavanju društvenih fenomena oslobađa njegove analize nerazumljivih sintagmi, nategnutih konceptualnih analogija koje ne dopiru do iskustva i svijeta života, i moglo bi se reći intimizira jednu naraciju koja se lako prepoznaje u kolektivnom osjećanju kao prihvatljivo mišljenje.

Iz svega rečenog slijedi da je ova knjiga objedinila nekoliko značajnih topika koje su godinama u fokusu javnog i privatnog promišljanja društvenog i političkog okruženja jedne državne tvorevine koja se više ne može definirati teorijskim formama, odnosno pojmovima države i prava, već se u njenom „razvoju" pojavljuju mutacije koje su nove i koje možda vode ka nekom nepoznatom obliku statusa ili čak potpunog poništenja.

Sarajevo, novembar 2018. godine

Prof. dr. Nijaz Ibrulj

I. NACIONALIZAM NA SCENI

1. Uvod

Sa dosta nelagode sam se opredijelio da napišem ovu knjigu. Ona proizilazi iz samog naziva, ali i spoznaje do kojih sam kao sociolog i analitičar značajnih društvenih procesa i odnosa na bosanskohercegovačkoj sceni došao. Te svoje spoznaje sam iskazao u prethodne dvije knjige koje su se bavile dosta sličnim problemima i fenomenima. Naime, za vrijeme velikog ratnog vihora napisao sam knjigu pod nazivom *Jugoslovenski haos ibosanska tragedija*. U njoj sam na specifičan način pokušao razjasniti fenomen raspada Jugoslavije i svih refleksija, naravno negativnih, koje su se odrazile na Bosnu i Hercegovinu. Nažalost, negativni trend rušilaštva i razaranja u teritorijalnom, političkom, ekonomskom i duhovnom smislu još uvijek nije zaustavljen. Bosna i Hercegovina je ne samo eksperiment i unikat u ustavnopravnom, pa i teritorijalnom uređenju već i u načinu kako se u njoj obnaša vlast i na koji način ona funkcionira. Razdiobe i podjele nisu prevaziđene i nakon skoro dvadeset godina. Ne postoji saglasnost političkih volja da očuvaju vlastitu državu, u kojoj žele i bore se da zadobiju ili sačuvaju vlast. A pomoću iste te vlasti ruše zemlju i nedoprinose da ona postane samostalna, stabilna i samoodrživa, bez tutorstva i mentorstava inih stranih predstavnika. Iako znamo da danas niko nije dovoljan sam sebi, da se svi oslanjaju jedni na druge, u našim uvjetima i prilikama to nije tako. Povjerenje je upitno, približavanje ne samo političkih opcija već i etnija i ekonomskih predstavnika sve je dalja i upitnija. Legalitet i legitimitet se ne dobiva kroz forme koje vode napretku, već kroz retrogradne oblike koji razdvajaju i vraćaju tokove procesa unazad, nove nesuglasice i nepovjerenja sa velikom količinom programiranih konflikata kojima se, u krajnjem, opravdava sadašnje stanje i nemogućnost promjena koje bi vodile izlasku

iz stanja začaranog kruga, u kome su građani taoci politika i njihovih uskih interesa. Od subjekata društva i nosioca političke volje građani, ali i narodi, objekt su manipulacije u kojoj su sredstvo za potkusurivanje političkih dominacija, kako domaćih elita tako i inih međunarodnih predstavnika.

Građani su više nego zbunjeni, izluđeni promjenama, uvjetima života, načinom informiranja i vrijednostima koje se nude kao bitne i nove za stanje i odnose koji su nastali projekcijom stanja iz perspektive rata i razaranja. Dominacija politike i političkih odnosa iznad vrijednosti rada, pa i života čovjeka, dovode do stanja u kome on postaje automat za upotrebu a ne za racionalno rasuđivanje i aktivno djelovanje. Bezbroj izbora i legitimacije vlasti stanje ostavlja isto, mijenjaju se pojedinci, dok tehnologija vlasti ostaje ista. Iza tog legaliteta političke elite koje su nas inače uvele u rat i stradanje, vješto se skrivaju i svoje rušilačke koncepte i nakane opravdavaju legalitetom izbora. Manipulacija i ideologizacija nacionalnih stranaka polazi od programiranja straha, nepovjerenja, osporavanja vrijednosti života, ali i suživota. To je osnova na kojoj se gradi njihova programska koncepcija i čija realizacija ima nesagledive posljedice. Te posljedice su emocionalne, duhovne, kulturne, ekonomske i političke. Danas su izvrnute vrijednosti na kojima počiva čovjek i njegov odnos u zajednici. Temeljni principi koji polaze od uvažavanja, podnošenja, suradnje i prijateljstava pretvoreni su u kolektivističke histerije da ne postoji čovjek kao jedinka već kao kolektivitet u kome jedinka predstavlja amorfnu masu koja se dirigira i projektira za mržnju, rušenje, osporavanje, uništavanje. Političko ludilo pretvoreno je u kolektivne histerije kojima više ni psiholozi ne bi mogli pomoći. Možda bi Fromm mogao nešto razjasniti svojim razumijevanjem kolektivističke histerije kroz termin *socijalna situacija*, koja je bila slična u vrijeme kada je on sam pravio teorijski zaokret od individue i njegove patologije ka društvenoj anomiji i bolesti, od koje samo društvo ili, preciznije rečeno, sam društveni sistem može da pati.

Stanje bosanskohercegovačkog društva nije moguće objasniti pa ni razumjeti pomoću konfliktnih teorija, nije ga moguće objasniti ni pomoću socijalno-psiholoških koncepata i dijagnoza, potreban je kritički multidisciplinarni pristup koji bi ukazao na stanje, glavne aktere koji generiraju i proizvode krizu, na subjekte ili sredstva manipulacije kako bi došli do frustracija, apatija, dezorijentacije i programiranosti ljudi ka rušilaštvu i daljoj društvenoj dezorijentaciji. Pojam istine, iako je u politici taj termin

veoma upitan, kao i vrijednosti života, suživota, zajedničkog napretka, dobrobiti, sreće, svrhe sistema i poretka vlasti pitanja su koja više ne dopiru do običnog čovjeka. Javni prostor, a time i privatna sfera, zagađeni su političkim konceptima koji su prerasli u teror neviđenih razmjera. Dominacija informativnih sredstava i medija kojima se projicira samo politika i njena gledišta u jednom smjeru prema građanima može se porediti sa onim što je Goebbels za vrijeme nacizma radio. Na društvenoj sceni danas je sve podređeno političkim mjerilima i uticajima, trgovinama i ucjenama. Mediji su se pretvorili u juriš na frustraciju i zbunjivanje čovjeka, građanina, naroda. Nijedna zemlja u svijetu u srazmjeru broja stanovnika nema toliko medija. Svi se proglašavaju nezavisnim, što je dobro i što se teško formalno-pravno može osporiti. U konceptualnom smislu oni su u funkciji nadmoći politike nad životom i vrijednostima rada, morala, biti i svrhe čovjeka, naroda i nacije a sve informacije koje daju su frustrirajuće, zastrašujuće, koje vode depresiji, osjećanju bezizlaznosti i nemoći jedinke da bilo šta čini i učini. Jednostavno, građanin se dovodi u poziciju primaoca poruke, izvršioca kolektivne volje i političke želje „svojih"predstavnika ili zastupnika, bez mogućnosti provjere vrijednosti ili istinitosti, pa i drugih koncepata ili istina od naturenih i uvijek, na dramatičan način, javno plasiranih. Danas građani ne znaju šta su društvene vrijednosti, sve od reda su iskrivljene ili predstavljene u nekom drugom svjetlu. Iz nedostatka društvenih vrijednosti ne znaju se ni individualne. Građani nisu jednaki pred zakonom, dva entiteta, dva pravna sistema i poretka; u jednom entitetu su manjina – u drugom konstitutivni element, (iako je formalno-pravno u tom dijelu Ustav BiH izmijenjen), čovjek ne zna ni čiji je državljanin i kom prostoru i kojoj zemlji pripada. Može glasati samo za svoju etniju, bez mogućnosti izbora, što ga dovodi u poziciju da se nacionalno identificira, a ne da slobodno bira svoje predstavnike i zastupnike. U jednom entitetu građanin plaća porez, u drugom takva davanja nisu ni predviđena i niz drugih sličnih veoma ilustrativnih primjera. Ako se zaviri u teoriju, vidjet će se da je još od Montesquiea uveden princip podjele vlasti kako bi se onemogućila njena zloupotreba; onda još više frustrira nepoznanica koji koncept vlasti u državi u kojoj živi, postoji. Danas sudska vlast ne poštuje zakonodavnu niti izvršnu vlast, i obrnuto, što za posljedicu ima da je sva vlast izuzev forme izmještena iz institucija sistema u političke grupe i još uže u parcijalne političke elite čiji su taoci institucije sistema, poluge vlasti, građani, ali i oni koji nominalno imitiraju predstavnike. Političke stranke

sastavljaju i postavljaju vlasti, mijenjaju pojedince bez koncepta i odgovornosti za stanje i odnose, bez odgovornosti za procese i za institucije koje su u funkciji građana, pa i države i poretka koji u njoj vlada. Čitava vlast i njen koncept rada sveden je u privatnu sferu političkih predstavnika koji nemaju odgovornosti ni pred građanima ni pred narodom, ali ni pred institucijama ili samoj državi. Nedostatak odgovornosti je osnov manipulacije i građanima i njihovim interesima. Legitimiranje putem izbora je samo opravdavanje stanja i daljnje urušavanje institucionalnog sistema, ali i države. Institucije sistema su danas u Bosni i Hercegovini kao i muške sise, niti kome služe niti imaju svrhe. Odanost i poslušnost političkom centru, a ne građanima je koncept funkcioniranja. Taj princip je napušten u demokratskim zemljama još u doba humanizma i renesanse kada je došlo do potrebe modernizma i predstavljanja države na dobrobit i interes građanstva. Iako je historija učiteljica života na našim prostorima, to iskustvo ne vrijedi. Svijet, a time i historija, počinju kada dođu „nove“ snage i kada one stvari uzmu u svoje ruke. Tad nastaje „blagostanje“. Od tog blagostanja sami građani bježe glavom bez obzira. Zar nije potvrda toj tezi najbolji pokazatelj da preko 60% mladih želi napustiti vlastitu zemlju i otići zauvijek iz tog blagostanja i demokratskog načina vladanja.

Pišući studiju ovakve vrste čovjek osjeća tjeskobu ne samo intelektualnu već i spoznajnu. Frustracija je utoliko veća što spoznaja nije samo teorijska već iskustvena. Autor je ne samo pratilac i analitičar događaja na prostoru Bosne i Hercegovine u posljednjih trideset godina već i aktivni sudionik mnogobrojnih i događaja i procesa. Mnogi događaji koji su trebali biti neka nada, iskorak iz stanja sadašnjosti, nerijetko su izmicali kontroli i onih snaga koje su ih programirale i željele usmjeriti u određenom pravcu. Ma koliko bila negativna forma i sadržina i usmjerena na rušenje zajedništva koje je među ljudima i narodima historijska nužnost ali i mogućnost, događaji su imali drugi tok. Narodi su oprezniji od svojih i političkih i intelektualnih elita. Mnogo bolje razumiju život, njegove nedaće i potrebe od programera zla, mržnje, podjela i rušenja onog što je vrijeme potvrdilo kao datost i nužnost života ljudi u zajednici. Za to je najbolji primjer sam rat koji je programiran i koji je prvenstveno imao za cilj čišćenje teritorija od nevlastitog naroda ili etnosa. Taj projekt ipak nije uspio, bez obzira na brutalnost i količinu upotrijebljene sile i nasilja, poniženja, maltretiranja i uništavanja materijalnih, kulturnih i duhovnih dobara s kojim su ljudi raspolagali. Za postupke upotrebe sile i nasilja, političke elite su nalazile

bezbroj opravdanja. Ni jedno od njih nije vrijedno ili je već prevaziđeno. Demantirala je te tvrdnje stvarnost i historijska neumitnost života ljudi i na prostoru i u zajednici kao društvenih bića sa svim ljudskim potrebama i mogućnostima. Ideolozi, programeri, kreatori i realizatori zla, nasilja, etničkog čišćenja, danas su istovremeno govorljivi zastupnici posebnosti, vlastitosti, nepodnošenja, širenja daljnje mržnje i projiciranja konflikata sa sadržajima koji su ratom poraženi i potvrđeni kao nemogući.

Političke elite u nedostaku vizije kriju se iza vrijednosti religije. Religija je suprotnost ideologiji i zloupotrebi čovjeka bez obzira na njegov svjetonazor. Pod skute religije vješto se inkorporiraju i vjerski autoriteti koji su shvatili svoju šansu da promijene i svoju poziciju i poziciju koju u statusu religijske organizacije zauzimaju. Nemali broj takvih sljedbenika su politički nadareni i neiživljeni, gdje pomoću božanskih normi pokušavaju zadobiti društveni legalitet i time ostvarivati ciljeve i interese koji nisu u temeljnom načelu religijskog učenja i vrijednosti na kojima ona počiva. Skup konfuzija javlja se kao paradigma ideologija koje čovjeka demotiviraju i pasiviziraju, koje istovremeno čovjeku nude beznađe i apatiju jer utočišta i smiraja nemaju ni u religijskim obredima koji su postali kompilacija svetog i profanopolitičkog i to dnevnog za kratke upotrebe i za podizanje tenzija i netrpeljivosti. U našoj bližoj prošlosti ili sadašnjosti skoro da ne možete razlučiti šta je obredno a što političko, što vodi dostojanstvu vjere i poniznosti čovjeka Bogu, a što odanosti nacionalitetu i kolektivnoj histeriji.

Tjeskoba razumijevanja društvenog stanja kreće se od nesigurnosti i besperspektivnosti i države i njenog naroda do nerazumijevanja biti i sadržine koja je dovela do tog stanja i snaga koje pored želje da imaju vlast uporno nastoje uništiti državu i njene građane koje smatraju svojim vlasnicima a ne samo podanicima. Političke elite raspolažu i to, nekažnjeno i nesankcionisano, i svojim, ali i drugim etnosom i vladaju na najgrublji način ljudima umjesto procesima. Dakle, političke elite u BiH su vlasnici građana i to bez posljedica i zato su ih i mogli trošiti u ratu i na bojištima u omjeru koji su smatrali potrebnim i primjereno postavljenim ciljevima. Tome svakako doprinosi i legislativa i međunarodna, ali i naša. Za zločine su odgovorni pojedinci, njima treba suditi, politika će ih štititi. U tom krugu zločin se nagrađuje, iako formalno osuđuje. U vlastitom narodu su takve osobe heroji jer su činili zlodjela nad drugim u ime svog kolektivi-

teta ili političkog interesa. Oni nisu ni moralno sankcionirani, već su čak amnestirani i od religijskih autoriteta. Šta ostaje čovjeku već da se pita koje zlo i u ime koga čovjek može i smije činiti, ko ima pravo da ga amnestira i oslobodi od odgovornosti.

Bez obzira na bezbroj emocija, analitičar ili sociolog ima zadaću promatrati društvo i odnose u njemu, razumijeti snage i aktere, uočiti zakonitosti kretanja i ishode promjena na staložen, argumentovan, objektivan način. Hladnoća analize daje mogućnost objektivne slike stanja, ali i odmjeravanja snaga i ishoda promjena koje će diktirati unutrašnje strukture ili sama historija, u kojoj bitnu ulogu imaju procesi i odnosi, pa i snage i akteri izvan bosanskohercegovačkog društva.

Bosna i Hercegovina se konačno mora suočiti sa kolektivnim pamćenjem, sa svojim histerijima i misterijama, sa svojim iluzijama i mogućnostima. Nužno je vidjeti društvo u rasprskanom ogledalu i procijeniti snage koje bi ga mogle sastaviti ili će ga i dalje razbijati. Pred tim izazovom nije jedan narod ili jedan etnos, pred istim izazovom su svi građani i sve etnije. S pravom se može reći da bosanski Srbi moraju shvatiti svoju poziciju i znati što zaista hoće i što je njihov interes, bez unaprijed od političkih elita nametnutog. Isti je slučaj i sa bosanskim Hrvatima. Niko ne može prenijeti teritoriju, ne može olako napustiti kulturu i tradiciju, niko ne može biti ono što nije i što mu povijest ne može priznati. Bošnjaci konačno moraju znati ko su, kuda žele ići i s kim, koja je njihova država i skime je moraju ne samo historijski već i u perspektivi dijeliti. Zanemarivanjem bilo koga, vodi agresiji, secesiji, nasilju, konfliktnosti i sukobima koji se na ovim prostorima geometrijskom progresijom uvećavaju.

Nije li to novo razdoblje koje zahtijeva iskorak iz sadašnjosti ostavljajući prošlost bez izravnavanja računa iz sadašnjosti. Iskustvo dvadesetog stoljeća ovom prostoru i narodima nije u krajnjem donio ništa novo, izuzev ponavljanja prošlosti i izravnavanja računa na generacijama koje nisu ničim doprinijele historijskoj nepravdi. Iluzija sadašnjosti kroz vizuru prošlosti više je nego tragična. Vrijednosti čovjeka, rada i njegovog stvaranja prevazilaze okvire etnija, podjela, rušenja i nazadovanja. Evropa je danas zajednica naroda, nacija, religija, etnija. Globalizacija briše granice podjela, sukoba za vlast i stvara prostor kapitalu, radu i znanju ma odakle on dolazio. Za bosanskohercegovačke prilike je upitno postaviti pitanje opstanka. Nije li ono ispred zahtjeva za disolucijama i podjelama. Zašto

zatvarati oči pred najezdom perifernog nad suštinskim. Razjašnjenje je moguće. Suočavanje je nužnost kako bi se moglo krenuti u sadašnjost, a iz nje u budućnost. Zar povijest nije ilustrativna koliko i kobna. Koliko je naroda i podneblja bilo u sukobu i stradanju, zar danas nisu okrenuti isti ti narodi i zemlje budućnosti i prosperitetu, umjesto osveti i retrogradnosti izravnavanja računa iz sadašnjosti. Izazov je uvijek iskorak ka napretku ili nazatku. Koji pravac izabrati zavisi od građana i njihove volje, ali slobodne ne ideologizirane, iskrivljene i politizirane do bespredmetnosti.

Pored individualnog izbora nameće se i pitanje moći pojedinaca, građana, ali i naroda. Pitanje nije izbora, već aktivizma snaga na kojima je odluka hoće li krenuti demokratskim promjenama ili će zatonuti u stanje haosa i novo tutnjanje tenkova. Razum reformi je bliži, represija je izvjesna, njena količina ovisi od snaga i njihove moći koja se legitimira političkim izborima. Garanti mira, kako sebe netačno nazivaju susjedne zemlje, odnosno supotpisnici Dejtonskog mirovnog sporazuma, više su mešetari nego subjekti koji mogu preduprijediti stanje haosa i nasilja. Na takvu konstataciju nas upućuje iskustvo rata koji je generiran i praćen sa dominantnom političkom idejom da se radi o ograničenom sukobu i da svim stranama treba onemogućiti novo naoružanje. Dakle, agresoru je data i prilika i vrijeme da dovrši započeti posao etničkog čišćenja i protjerivanja domicilnog stanovništva, da ostvari postavljene ciljeve. Ono što je i agresora i međunarodne snage iznenadilo jeste otpor građana i njihovo nepristajanje na silu i nasilje. Ista floskula se ponavlja i u vrijeme mira i izgradnje povjerenja. Insistira se na ideji sporazumijevanja, a u suštinskom smislu zauzimaju se za *status quo,* što legitimira njihovo prisustvo i sterilnu aktivnost. Osnovni zahtjev da se dogovore političke snage u zemlji je u suštinskom smislu predviđanje stvarnog stanjai činjenica da se postojeće političke elite ne mogu dogovoriti. Da je bio moguć dogovor na maksimalističkim zahtjevima, do rata ne bi ni došlo. Pozivanjem na ispraznu retoriku dogovora znači da se stvari odvijaju stihijski, vremenski produžava i multiplicira agonija. Povijesna je činjenica da se o sudbini Bosne nije nikad odlučivalo u njoj i sa njenim snagama bez susjednih zemalja i velikih sila. I danas je slična ili ista situacija. Dogovoriti se mogu što god hoće domaće političke snage, ali ukoliko taj dogovor nije u interesu susjednih zemalja, one će naći i snage i načine da svaki takav dogovor učine bespredmetnim i neodrživim. Zahtjev za distancu Srbije i Hrvatske od snaga i procesa u

Bosni iHercegovini je snažan. To je i preduvjet njihovog pridruživanja i približavanja evropskim integracijama. I pored tog jasnog zahtjeva više je nego vidljivo njihovo involviranje u unutrašnje procese i odnose BiH od legitimiranja izbora u vlastitoj zemlji, dvojnog državljanstva, ekonomskih podsticaja, afirmacije kulturne i jezičke posebnosti do involviranja obavještajnih snaga u strukture BiH, pa do finansiranja medija i njihovo rasprostiranje na interesne sfere i prostore. Nerijetko se čuju izjave da su interesi susjednih zemalja da se stanje i odnosi u BiH stabiliziraju i da ne ovise od centara izvan BiH. Te izjave nisu praćene konkretnim akcijama, već su samo dvojstvo kojima se javno šalju poruke, a suštinski poduzimaju mjere koje vode destabiliziranju i razgradnji samog tkiva i konstitucije države BiH, a time i njene teritorije na interesne sfere. Naravno, ne može niti smije biti sva krivica stavljena na snage i subjekte izvan BiH. Na političkim elitama i narodima je velika odgovornost jer oni snose posljedice. Izbor je odgovornost, izbor je i mogućnost. Izbor je šansa napretka.

Je li moguće govoriti ili je potrebno govor promijeniti. Ako govor mržnje zamijeni govor razumijevanja, isto tako je moguće promijeniti gledište na prirodu i karakter sporenja. Potrebno je poći od onoga što je građanima i narodima zajedničko, a ne od onoga što ih razdvaja i što spada u područje posebnog. Nužno je promijeniti svijest i gledište, učiniti novi pristup u kome istina čini bit stvari, a ne manipulacija i ideologizacija. Pored radikalnih zaokreta snaga koje to kreiraju i usmjeravaju unutrašnje odnose, isto toliko je bitan zaokret međunarodne politike. Zar nije potrebno da Evropska unija po hitnom postupku primi Bosnu iHercegovinu u svoje okrilje, zar ona nije kriva za svoje neuspjehe koje je imala i koje nije domislila za čitava desetljeća direktnog upravljanja bez obzira na forme kao što je OHR i Visoki predstavnik za BiH. Promašaji su tragični, sa velikim posljedicama za učesnike, tj. za građane i narode BiH, zato oni imaju pravo na ispostavu računa i domaćih, ali i međunarodnih aktera.

Slika današnjeg stanja je kritički interpretirana. Za nas je veoma važno da dođemo do spoznaje kako i pod kojim uvjetima je BiH došla u to stanje, i koje snage i akteri su je doveli u tu poziciju. Zato ćemo prvo osvijetliti nastanak i plimu nacionalizma u bivšoj Jugoslaviji i njegove efekte po stanje i odnose na prostorima Bosne i Hercegovine.

2. Zbogom, radnička klaso, na sceni su nacionalisti

Socijalizam kao društveni poredak bio je nova i mobilizirajuća ideja dvadesetog stoljeća velikih masa, pogotovo radništva. Na prelomu dva stoljeća i na prelomu industrijskog razvitka kada dolazi do masovne proizvodnje i apsorbovanja radne snage na jednom prostoru u okviru tvornica i industrijskih centara nastajale su i ideje kako urediti odnose u sferi rada, kako uspostaviti novi sistem vlasti nakon Prvog svjetskog rata kada nestaju do tada dominantna i vladajuća carstva. Promjene su bile velike i nasilne, ali i sa velikim izazovom za traganje novih osnova na kojima ne počiva samo vlast, već i prava građana, a napose prava radnika. Vladajuće ideje socijalutopista bile su na neki način vizija za rušenje starih poredaka vlasti i traganje za novima u kojima će imati primat rad i njegovi nominalni predstavnici. U takvim historijskim okolnostima dolazi do radikalnih revolucionarnih pokreta čija je osnovna ideja da sredstva za proizvodnju budu u društvenom ili zajedničkom vlasništvu i da se, koliko je to moguće, tržišna razmjena zamijeni drugačijom raspodjelom, koja bi se temeljila na društvenim potrebama.

Povijest rada je, zapravo, povijest razvoja društva a posebno društvenih sistema. Nije moguće razdvojiti jedno od drugog. Osnova nastanka demokratskih sistema je solidarnost i zajednička sudbinska povezanost sa drugim radnicima u procesu rada, ali i života. Rad je osnovna pokretačka snaga koja doprinosi razvoju društva i poboljšavanju materijalng i socijalnog položaja radnika i njihovih familija. U osnovi svakog društvenog napretka i razvoja stoji rad. Danas se prave velike razlike u poimanju ili terminološkom shvatanju rada. Povijesno se pod radom podrazumijevalo sve ono što je doprinosilo stvaranju nove vrijednosti i što je imalo za osnovu tehnički i tehnološki napredak.

Dakle, povijesno gledano, rad je i fizički i umni proces usmjeren na stvaranje novih dobara ili stvaranje vrijednosti u svrhu čovjekovih potreba i općeg društvenog napretka. U novije doba prisutna je distinkcija između umnog i fizičkog rada. Na toj osnovi izvršena je podjela društva na slojeve, staleže i klase, sve sa ciljem da se umanji značaj čovjeka i njegova doprinosa, nasuprot moći kapitala ili samog poretka.

Osnova radničkog udruživanja i djelovanja je solidarnost i kolegijalnost. Ona je bila u najranijoj fazi organiziranja izraz nužnosti, da bi kasnije prerasla u potrebu. Još je Durkheim u teorijskom smislu uspostavio dva tipa solidarnosti i to mehaničku i organsku. Kao modeli društvene solidarnosti afirmirali su se i razvili zavisno od snage država i moći sistema.

Radnici su prihvatili pisana, ali i nepisana načela i pravila, uspostavili etiku odgovornosti za sudbinu svojih kolega i sudbinu rada nasuprot poslodavca, njihove moći, ali i moći sistema vlasti, putem svojih raznih oblika organizovanja, od socijaldemokratskih partija do radničkih udruženja, tj. sindikata. Iz tog principa razvile su se druge organizacije koje su u datim historijskim okolnostima bile značajnije ili sadržajnije, ali u svojoj osnovi uređivana je pozicija radnika, koja nije bila blagonaklono gledana od snaga koje su htjele veću i jeftiniju radnu snagu koja je u osnovi industrijskog društva i bržeg ukupnog društvenog napretka.

Nastanak i razvoj sindikata, a kasnije i sindikalnog pokreta svakako je bio buran, mogli bismo s pravom reći da je bitno usmjeravao historijske tokove pogotovo u devetnaestom i dvadesetom stoljeću. Radnički nemiri, pokreti velikih razmjera, revolucije i promjene stanja bitna su sadržina radničkog aktiviteta i pokreta. Druga je stvar koliko su određene političke snage i ideje koristile radnike za svoje interese i za iskrivljavanje slike rada i ekonomsko-socijalnog napretka. Historija o tome sudi, ali je svakako nezaobilazna činjenica da su radnici u devetnaestom i dvadesetom stoljeću bili i ostali pokretači promjena prije svega u procesu rada, industrijskog i tehničko-tehnološkog napretka, do pokreta za demokratizaciju i rušenje autoritarnih modela vlasti.

Nerijetko su radnici ostajali iza događaja, na marginama društvenih zbivanja i kao bitan faktor za opravdavanje pogubnih politika i poteza vlasti koje su s njima manipulirale i držale ih u rezervatima kao one koji su krivi za njihove promašaje. Opet da se pozovemo na historijsko iskustvo – sve promašaje politika i sistema vlasti plaćali su revnosno radnici. Zato su oni neugodni svjedoci i akteri koji korigiraju politike i sisteme i koji imaju dalekosežno značenje u ljudskoj civilizaciji i svojoj borbi za bitnost rada i zarada, za život i za egzistenciju sebe i svojih porodica, za opstanak država, za materijani i socijalni razvitak, za procese promjena koje nosi sa sobom ekonomska moć, ali i za procese koje označavamo globalizacijom i demokratizacijom.

S pravom možemo reći da u središtu društvenih promjena stoji rad, stoje radnici sa svim svojim potrebama, ali i sa svim svojim osobenostima. Ovoj tezi bi funkcionalisti pridodali da je u središtu promjena konflikt snaga rada sa snagama moći, otpora konzervativizmu i retrogradnosti. Konflikt ili konsenzus za radnike nije bio izbor već nužnost. Nisu birali poziciju, ona im je nametana, izbor je uvijek bio samo otpor ili potčinjavanje koje je nerijetko vodilo ugnjetavanju i siromašenju i rada i materijalne osnove. Po svom izboru radnici nisu bili usmjereni samo progresu i pozitivnim promjenama, naprotiv, iz sukoba u sferi rada mijenjalo se stanje i uspostavljali se odnosi koji su imali za cilj drugačije pozicije radnika u procesu rada i raspodjele, do promjene društvenih uvjeta, drugačijeg poretka snaga i prinuđenosti vlasti da reagiraju kako bi zadržale legalitet posrednika interesa svojih građana.

U osnovi socijalne ideje i pozicija radnika u procesu rada bile su mobilizirajuće i revolucionarne i obilježile su dvadeseto stoljeće. Nakon velike Oktobarske revolucije 1917. godine u Sovjetskom Savezu to više nisu bile mobilizirajuće revolucionarne ideje već i društveni pokreti za uspostavljanje državnih uređenja u kojima su osnovu činile socijalne ideje, ideje pravde u raspodjeli i raspolaganju materijalnim i društvenim dobrima. Nakon Drugog svjetskog rata veliki broj evropskih zemalja pod historijskim okolnostima uspostavljaju vladajući socijalistički poredak i sistem vlasti. U te zemlje spadala je i Jugoslavija koja je u toku Drugog svjetskog rata imala dvostruku djelatnost, pored borbe za oslobođenje od snaga fašizma uporedo se odvijao proces ekonomske i vlasničke transformacije u socijalistički model vlasti. Taj model vlasti podrazumijevao je i nove subjekte koji bi činili osnovu novog društvenog uređenja – to su bili radnici sa svojim autentičnim predstavnicima u novom političkom organizovanju. Socijalistički koncept vlasti polazio je od načela vladajuće socijalne ideje da su radnici nominalni nosioci vlasti, a njegovi predstavnici sindikati i autentični predstavnici komunisti odnosno članovi komunističke partije. Način organiziranja i partije i sindikata, kao i način raspodjele materijalnih dobara bio je različit u različitim zemljama i ostaju izvan interesa ove naše analize.

3. Osnovne karakteristike vlasti radničke klase

Za ovu priliku bitno je da pobliže pogledamo socijalistički model vlasti u bivšoj Jugoslaviji koji je bio različit u odnosu na druge socijalističke zemlje. Ta razlika se ogledala upravo u poziciji radnika i njihovoj ulozi u društvu. Naime, u Jugoslaviji je izgrađivan drugačiji socijalistički model koji se nominalno označavao samoupravnim ili radničkim samoupravljanjem.

Samoupravljanje je univerzalna kompleksna kategorija, koja uključuje u sebe idejne, političke, socijalno-ekonomske, filozofske, političko-pravne i mnoge druge aspekte društvenih procesa, odnosa koji su se izgrađivali skoro četrdeset godina i koji su zadobijali različite forme i dimenzije. Teorija i praksa samoupravljanja polazila je od koncepcije Marxove komune, najzad nađenog oblika u kome će se ostvariti „oslobađanje rada"; shvatanja demokratije kao „samoodređenja naroda", što je značilo stavljanje čovjeka u žižu sistema; Lenjinovog shvatanja sovjeta, čiji se delegati konstituišu kao državna vlast, „organizacija revolucionarnih masa konstituisana kao država". U osnovi samoupravnog sistema u teorijskom smislu bio je čovjek sa svojim konkretnim interesima, koje je mogao slobodno da izrazi, povezuje i usklađuje sa opštim interesima i ciljevima društvene zajednice.

Samoupravljanje je kao oblik društvenog uređenja prošlo više faza. Prva faza ogleda se u ideji i konceptu Zakona o upravljanju državnim privrednim preduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva koji je donesen 27. 1. 1950. godine. Tim zakonom je radničko samoupravljanje uspostavljeno kao institucija društveno-političkog sistema preko vijeća proizvođača. Ustavnim zakonom od 1953. godine prošireno je društvenim upravljanjem u školstvu i nauci, a nešto kasnije u oblasti zaštite narodnog zdravlja, kulture, umjetnosti, socijalnog osiguranja i drugih društvenih službi. U njima su uspostavljeni mješoviti organi samoupravljanja, savjeti i odbori, koje sačinjavaju predstavnici radnog kolektiva i društvene zajednice. Ustavom od 1963. godine samoupravljanje je postalo opšti sistem upravljanja u svim djelatnostima i društveno-političkim zajednicama. U saveznoj skupštini te republičkim i pokrajinskim skupštinama uvedena su vijeća radnih zajednica, privredno, prosvjetno-kulturno, socijalno-zdravstveno i organizaciono-političko vijeće, a u skupštinama opština, zavisno od stepena društveno-ekonomske razvijenosti, jedinstveno ili više vijeća radnih zajednica.

Normativno idejno i teorijsko uređenje nije bilo i praktično izvedeno. Raskorak između teorijskog koncepta i prakse osjećao se na svakom mjestu. Samo društvo bilo je preideologizirano, a sami radnici glorifikovani kao nosioci vlasti i oni koji odlučuju o svim pitanjima ne samo u svom preduzeću već i u društvu. Socijalistička Jugoslavija imala je izuzetno dinamičan industrijski razvoj. U skoro svim republikama i pokrajinama zaposlenost se stalno povećavala, tako da bi osamdesetih godina mogli govoriti o izuzetno razvijenoj privredi i velikoj radničkoj klasi koja se konstituirala i oblikovala kroz sindikalnu organizaciju i kroz vladajuću partiju i njenu idejnu modelaciju.

Ako sa sadašnje vremenske distance analiziramo taj period, onda bismo mogli na analitički način pokazati prednosti, ali i nedostatke takvog državnog i društvenog uređenja po položaj radnika.

Prednosti socijalističke države i radničkog samoupravljanja ogledale su se u nekoliko komponenata od kojih ćemo navesti samo neke:

1. Radnici su imali veliki identitet sa svojom firmom i njenim proizvodnim programom.
2. Osjećaj pripadnosti ogledao se i kroz odlučivanje o raspodjeli sredstava za lične dohotke i druga primanja.
3. Velika sigurnost zaposlenja i sigurnost radnog mjesta. Naime, zaposleni radnici teško su mogli biti otpušteni, a ukoliko bi do toga i došlo, razvijena je bila socijalna osjetljivost za probleme i rješavana su ta pitanja na političkoj razini općina, regija, republika.
4. Razvijena socijalna politika funkcionirala je u okviru preduzeća. (Rješavanje stambenog pitanja, dodjela kratkoročnih i dugoročnih stambenih kredita, korištenje godišnjih odmora i radničkih odmarališta itd.).
5. Razvijena zdravstvena zaštita. Besplatna zdravstvena zaštita i liječenje (bez dodatnih troškova izvan izdvajanja u okviru dohotka), dostupnost i korištenje banjsko rekreativnih centara i konzumacija njihovih usluga uz malu ili nikakvu participaciju.
6. Visoki standardi zaštite na radu i korištenje benefita koji su usmjereni za nadoknadu za određene štete nastale na radu i na posljedice radnika.

7. Visok nivo solidarnosti radnika kroz svoje sindikate, istina složeno organizirane, od osnovne organizacije preko republičkih centrala do sindikata na nivou zemlje.
8. Velika solidarnost i ulaganje u radničko obrazovanje i doškolovavanje. S obzirom na stalno razvijajuću tehnologiju i industriju nužno se nametala potreba za obrazovanjem radnika kako onih uz rad tako i obrazovanja radničke djece od predškolskog do univerzitetskog obrazovanja besplatno.
9. Razvijenu socijalnu zaštitu od podsticanja nataliteta putem doplatka, pa do drugih oblika solidarnosti koji su radnici i njihovi sindikati veoma široko koristili.
10. Veoma široko rasprostranjena radnička solidarnost kroz razne oblike pomoći radnicima u drugim krajevima i drugim potrebama kao što su samodoprinosi za izgradnju velikih objekata, škola, domova zdravlja univerziteta, sportskih centara, vodovoda i sl.

Nedostaci takvog uređenja države mnogo su širi i višedimenzionalniji. Za ovu analizu važno je sagledati one aspekte koji se tiču pozicije radnika.

1. Veliki nedostatak se ogledao u prevelikom odlijevanju dohotka i zarada preduzeća kroz razne mehanizme koja je država uspostavljala, za podmirivanje općedruštvenih potreba.
2. Mala motivacija rada i preveliki normativizam i prividnost u odlučivanju o raspodjeli dohotka i poslovanja preduzeća.
3. Preinstitucionaliziranost samoupravnih struktura od preduzeća, do nivoa republika i saveznog nivoa.
4. Ideologizacija, parcijalizacija i glorifikacija radnika za potrebe partijskih struktura, kao ornamenta suprotnih političkih interesa koji su se kasnije počeli javljati u prvom redu između razvijenih i nerazvijenih regija, a kasnije između republika i pokrajina, te na kraju između novih koncepata uređenja savezne države.
5. Slabljenje radničke solidarnosti i interesa rada nasuprot nacionalnih i političkih interesa koje su projicirale partije socijalističke orijentacije.
6. Nejasne reforme i nedovoljno jasno prezentirana kriza socijalizma i njegovog sloma, te posljedice na jugoslovenski model.

7. Identifikacija radnika i partije vodilo je ka homogenizaciji, a u kasnijim fazama i velikoj manipulaciji za ostarivanje ciljeva određenih političkih grupa čiji interesi nisu bili interesi rada, već širi interesi, gdje su radnici bili masa i sredstvo njihovog realiziranja.

Nakon dosta pojednostavljene analize prednosti i nedostataka radničkog samoupravljanja po poziciju i ulogu radnika vidljivo je da je sfera rada bila osnova koja je bila izvođač radova rasturanja države i starog sistema ili modela vlasti. Naime, ideje i osmišljeni koncepti su došli sa strane, iz centara političke moći. Nesaglasnosti oko uređenja i preustroja zajedničke države, nesuglasice oko koncepta tranzicije i prelaska iz jednog sistema u drugi, prelamale su se preko radničkih masa koje su se počele valjati ulicama većih gradova i republičkih centara. Samo one ideje i politike koje su bile prijemčive radničkim masama imale su šansu za uspjeh. Tako su radnici postali izvođači nacionalnih ideja i zasebnosti, nasuprot rada i zarada i radničke solidarnosti, homogenizacija nije davala prostora pluralizmu i raciju, već histeriji i rušilaštvu.

Ideje koje su dolazile kao talas demokratskih procesa i rušenja socijalizma kao poretka vlasti, radnici Jugoslavije nisu razumjeli kao rušenje vlastite države. Vladajuće ideje su išle za tim da se jugoslovenski model radničkog samoupravljanja neće srušiti i da će talas demokratskih procesa samo dalje procese rada demokratizirati. Glavno pitanje, i teorijsko i praktično, ogledalo se u zasebnosti identiteta regionalnih, republičkih, nacionalnih, religijskih i političkih sloboda, te načinu konstituisanja novih političkih stranaka nasuprot bivšeg jednopartijskog monopola.

Pri tom ne treba zaboraviti da su se na sceni našle velike društvene grupacije koje su također gubile pozicije i velike privilegije. One su bile dio državnog glomaznog aparata, politički balast starih struktura, vojni i policijski potencijali koji su ostajali bez posla i privilegija i koji su vješto potpomagali nove snage, a radnike marginalizirali i pretvarali u sredstvo. Medijska hajka vođena je na prostoru zadobijanja novog centra moći, a ne u prostoru demokratizacije i prava ljudi. Čitav taj proces odvijao se u nekoj konfuziji koja je na kraju rezultirala ne samo u rušenju socijalizma kao poretka, već i u rušenju same države, odnosno njenog teritorijalnog preustroja.

Tranzicija nije shvaćena kao proces koji treba stvaralački primijeniti i naći put kako promjene izvesti. Novih ideja nije bilo, očekivanja

su bila velika, radnici su očekivali da će promjene donijeti Zapad i njihova demokratija u talasu, kao što je bio rušenje socijalističkih modela vlasti. Sva koncentracija moći radnika usmjeravana je ka novim političkim elitama i njihovim ponudama uređenja vlasti. S obzirom na poziciju koju su imale, nove političke elite davale su velika obećanja koja ih nisu obavezivala na realizaciju. Ideje mase su tako bile homogenizirajuće i vodile su neredu u sferi rada, nesnalaženju i marginalizaciji proizvodnje i pozicije radnika.

Radnici su za nove elite bili krivci za prošli sistem, njegove neslobode i neučinkovitosti, jer su nominalno bili nosioci vlasti. Masovna histerija kroz nacionalni identitet i homogenizaciju, vodila je ka izbavljenju iz krivnje koju su nosili radnici. Radnički protesti i štrajkovi su tako postajali mitinzi i odmjeravanje snaga novih političkih elita na društvenoj sceni čiji su učesnici bili radnici. Zato su se štrajkovi i protesti i odvijali ispred vladajućih institucija, na trgovima i ulicama, a ne u tvornicama.

Nove političke elite i mediji stvorili su dimnu zavjesu da su nacionalna pitanja najvažnija pitanja države, da se rušenje socijalizma nije odvijalo u prostoru rada i kapitala već na prostoru novog kolektiviteta i teritorijaliteta kao zasebnog identiteta. Glavna bitka se vodila ko će zadobiti vlast, kako u republikama i pokrajinama takona nivou Savezne države, a ne ko će i kako izvršiti tranzicijske promjene.

Zato s pravom možemo reći da je u bivšoj Jugoslaviji posljednja faza socijalizma bio nacionalizam, a ne vlasnička tranzicija i zamjena jednog sistema drugim. Dakle, nacionalizam je bio ideja i sredstvo kojim je srušen socijalistički model vlasti, ali i sistem radničkog samoupravljanja. Izvođači radova bili su sami radnici. Benefite su dobile nove političke elite, a račune promašaja i svojih i drugih uredno su podmirili radnici.

Istina, tome je doprinijela i strategija međunarodne zajednice koja je težila da razruši kompaktnu i razvijenu privredu i industriju koja je bila zaokružena kao proizvodni program i privredni sistem kroz velika preduzeća i kompanije, koje su bile neki početni oblik multinacionalnih kompanija. Strategija pomoći za prestrukturiranje odvijala se kroz podsticanje i pomoć malim i srednjim preduzećima a ne velikim kompanijama koje su imale zaokružen ciklus proizvodnje i koje su mogle sačuvati razvojni koncept i transformirati se u konkuretna preduzeća na evropskom i svjetskom tržištu.

Primijenjenom formulom vlasničke tranzicije došlo je do atomizacije proizvodnje i do njenog gašenja. Krajnji rezultat je bio slabo ulaganje u nove proizvode i tehnologiju što je vodilo nekonkuretnosti i nerentabilnosti i, u krajnjem, gašenju tih kapaciteta. Radnici su ostajali bez posla i postajali socijalni slučajevi, a ne snaga progresa i promjena.

Tu konstataciju potvrđuje činjenica da u svim republikama i pokrajinama, danas nakon dvadeset godina, u ukupnom broju zaposlenih, nema polovina predratnog broja radnika. Da su kapaciteti proizvodnje atomizirani i razdrobljeni i da su nove kompanije male snage i slabog dinamičnog razvoja. Radništo je tako marginalizirano, a nove nacionalne političke elite su dobile primat u raspolaganju onim što su oni u prethodnih četrdeset pet godina stvarali.

4. Proces privatizacije i nestanak radničke klase sa društvene scene

Svi socijalni i konfliktni procesi u BiH su se odvijali još dramatičnije i u izraženijoj formi u odnosu na druge republike u okviru bivše Jugoslavije. Umjesto u tranzicijske promjene, BiH je zatonula u rat i stradanja, sa velikim ljudskim i materijalnim posljedicama. Nastala je dalja dezintegracija i parcijalizacija zemlje na etničkoj osnovi. Umjesto progresa došlo je do regresije i retrogradnosti. Umjesto socijalnog i ekonomskog napretka radništvo je zatonulo u totalno sivilo i masovnu bijedu.

I sa historijske distance, ali i sa stvarnog uticaja, može se ustvrditi da radnici Bosne i Hercegovine nisu nevini u tim procesima, sami su se opredijelili za nacionalne i nacionalističke stranke, podržavali su njihove rušilačke akcije, rušili su stari sistem a time i svoju poziciju koju su do tada imali. Učestvovali su na različite načine u privatizacijskim akcijama, devastacijama tvornica i podjelama po etničkim načelima i pincipima. Etničke stranke su ih vješto uvukle u rat i stradanje umjesto u rad i razvijanje materijalne osnove rada. Radnici su nerijetko i sami bili najostrašćeniji nacionalisti, ali i ratnici. Naime, sama silina rata sa kojom su građani BiH a posebno radnici bili suočeni od 1992. do 1995. godine stvorili su pretpostavke za devastaciju i uništavanje privrednih kapaciteta, a time i devastaciju same osnove rada. Izlaskom iz rata veliki broj radnika ostao je bez posla jer su

njihove kompanije bile uništene prije svega ratnim dejstvima i pomjeranjem stanovništva sa određenih područja po etničkim kriterijima, a oni sami su bili radna snaga sa malom upotrebljivošću jer ih je tehnika i tehnologija prevazišla, njihova znanja i vještine bili su zastarjeli. Nakon rata, obećanja nacionalista su se raspršila, korist su imali samo oni i njihovi stranački sateliti, a radnici su počeli plaćati račune svojih promašaja. Nastupilo je vrijeme privatizacije i to modelom, ne Markovićevom po kome su radnici postajali vlasnici tvornica kroz dionice i certifikate, već po modelu da se društvena i državna imovina raspodijeli na sve građane a da se prodaja vrši kroz dva obrasca – malu i veliku privatizaciju. Prodaja vlasništva ili njegova distribucija išla je po modelu stranačke pripadnosti i stranačke koristi. Do nje su mogli doći ratni profiteri i oni koji su kroz nacionalističko nadvikivanje gurali radnike u rat zarad svojih ciljeva. Ta privatizacija dobila je ishod u ogoljenoj pljački stranačkih, ratnih i političkih profitera. Naime, privatizacija se odvila po principu prevare i prodaje imovine, tj. nekretnina preduzeća, po knjigovodstvenoj vrijednosti koja nije ni blizu bila stvarnoj i bez stvarne vrijednosti ukupnog proizvodnog procesa preduzeća. Samo se tako moglo bogatstvo s kojim je raspolagala privreda i radnici prodati u bescijenje. Dobro je znano da su tvornice kao nekretnine knjigovodstveno malo ili beznačajno vrijedile, najveća vrijednost privrednih subjekata je bila u njihovoj proizvodnoj sposobnosti, tj. u radnicima i njihovoj kvalificiranosti i proizvodnoj kompetenciji i tržištu koje su te kompanije imale. Preduzeća kao nekretnine nisu obavezivale na nastavak i poktretanje proizvodnje, već na rasprodaju onog čega su se nove elite dočepale i to u bescijenje. Radnici su tako masovno ostajali bez posla (prema nepotpunim podacima u procesu privatizacije i prevare u nominalnoj terminologiji pretvorbe, na području BiH bez posla je ostalo oko 400.000 radnika). Danas je to bar vidljivo da su na mjestima, tj. na lokacijama tvornica i fabrika nikli stambeni ili trgovački kompleksi. Ne samo da su naciopolitičke elite bile involvirane u sve te procese koji su, pod izgovorom rušenja socijalističkog i komunističkog, rušili materijalnu osnovu društva i pretvarali je u privatnu, siromašeći ne samo radnike već i sve građane, a bogateći sebe i zadobijajući vlast sredstvima koje su stvorile prethodne generacije. Da je ova konstatacija tačna,potvrđuje i činjenica da nijedan ne samo nacionalni već ni politički spor nije bio između vladajućih elita u privatizacijskim procesima. Oni su se odvijali harmonično i bez bilo kakvih sporova u vlasničkom, teritorijalnom, funkcionalnom ili nekom drugom obliku.

Privatizacijskim konceptom onesposobljena je BiH kao država da vlada prostorom rada i da vrši značajne ekonomske i privredne reforme koje bi bile iskorak iz socijalnog i ratnog sivila. Nove političke elite davale su konstantno velika obećanja radnicima i „ratnicima" u socijalnim privilegijama i pravima za koja nije postojala materijalna osnova. Socijalna politika je projicirana kao rezervat za ta obećanja. Ona se ogledala kroz povoljnije uslove penzioniranja radnika, boraca, invalida, raznih drugih socijalnih skupina ili slanjem na biro radnika koji nisu imali neki od minimalnih uvjeta. Sve je to dodatno opteretilo penzione fondove i povećalo zahtjeve za veće poreze i doprinose što je u ishodu negativno uticalo na materijalni i socijalni položaj čitavog stanovništva. Ono što i danas posebno opterećuje i tako sumornu socijalnu sliku stanovištva jeste nereformisan penzioni sektor. Penzioni sistem postao je prenapuhan i neodrživ. Redistributivni penzioni sistem guta sve izvore prihoda države i sam će se u dogledno vrijeme urušiti. Nikakav napor nije učinjen da se sačuva proizvodnja i da se zapošljavaju radnici, da se ulaže u privredni oporavak, da se revitaliziraju preduzeća i u boljim uvjetima prodaju, što bi umanjilo udar na penzioni sistem i na njegovu mogućnost opstanka.

Vlasti su postale predominantne – prenormirale su proces rada i uveli prevelike poreske i ine kontrole koje su za posljedicu imale gašenje i nestanak velikog broja firmi. Sve je to za posljedicu imalo veliki broj nezaposlenih radnika koji danas iznosi oko 45% stanovništva. O materijalnim štetama i posljedicama takvog koncepta privatizacije i poteza vlasti, skoro da je nemoguće govoriti. Površnom analizom i računicom mogli bismo konstatirati da je on možda veći od ratnih šteta ne računajući ljudske živote.

Sva sumorna socijalna i ekonomsko-egzistencijalna situacija opravdavala se etničkim podjelama i etničkim načinom predstavljanja i komponovanja vlasti na svim nivoima organizacije države. Punih dvadeset godina vlasti opstoje na nacionalnom i nacionalističkom konceptu koji udaljava sve građane od suštine problema i funkcije države. Vlast se zadobijala pomoću straha i ugroženosti Srba od Bošnjaka i Hrvata i obrnuto. Problemi radnika i njihovi interesi mjereni su kroz etnonacionalnu prizmu a ne kroz ekonomsko-socijalnu egzistenciju. Da bi održale ili zadobile vlast, političke su stranke stalno ulazile u nova velika obećanja za koja su unaprijed znale da su nerealna i neizvodljiva. Invalidima velike invalidnine, braniocima beneficije penzije i benefite, radnicima visoke plate

i socijalna davanja, sigurnost radnog mjesta i majonizirane kolektivne ugovore, svim drugim socijalnim kategorijama različita materijana primanja. Da paradoks kakvih u BiH nije malo, bude veći, ni jedan spor nije nastao u procesu privatizacije i rušenja radničke, tj. društvene imovine i privatizacije preduzeća, niti u davanim obećanjima. Sve su se vlasti i u entitetima i na drugim nivoima odlično sporazumjele kako bi prigrabile sve ono što misle da njima pripada, da upravljaju javnim preduzećima po načelu osvojene vlasti, a ne po načelu prava građana koji koriste i plaćaju te usluge. Tako su javna preduzeća postala finansijski automati političkih stranaka koje njima upravljaju bez konsultacije i prava građana koji su stvarni konzumenti pa i njihovi vlasnici.

Sve je to za posljedicu imalo veliko siromaštvo i socijalno raslojavanje u kome je nestajao srednji sloj, tj. radnička klasa. Konstituisan je gornji sloj ili sloj bogatih, koji su stekli bogatstvo na razne sumnjive privatizacijske i druge kriminalne načine i donji sloj siromašnih, koji čini skoro polovina stanovništva, dok se još jedna trećina nalazi na najnižoj skali socijalne izdržljivosti koji prerastaju u status siromašnih. Političke elite su u takvom odnosu postajale sve otuđenije i socijalno neosjetljive za potrebe i radnika i građana. One se već dugi niz godina bore da osvoje vlast i da putem iste dođu do što većeg vlastitog i stranačkog bogatstva.

Od nekadašnje moćne radničke klase, nakon reformskih i privatizacijskih promjena, danas su ostale marginalne i minorne društvene grupe koje ne predstavljaju više nikakvu opasnost za vlast i vladajući poredak. Primat na društvenoj sceni zadobile su političke stranke i nevladine organizacije. Nestankom socijalizma nestala je i radnička klasa kao njegova snaga promjena. Na scenu su stupili kapital, politika, globalizacija i radnička minorizacija. Socijalna pravda je zamijenjena korupcijom i kriminalom. Znanje i kompetencije su poništene, na sceni su podobni i politički poltroni koji ruše i grabe što je radnička klasa stvorila. Tajkuni su novi vlasnici bez obaveza prema radu i radnicima.

5. Radnici i nacionalizam

Kraj dvadesetog stoljeća dočekan je sa velikim društvenim talasom koji je nosio sa sobom radikalne promjene sitema koji je uspostavljen počet-

kom stoljeća. Naime, talas rušenja socijalizma neustavljivo se širio na sve zemlje koje su sebe označavale socijalističkim. Među te zemlje spadala je i bivša Jugoslavija koja je imala drugačiji i model i sistem socijalizma od ostalih socijalističkih zemalja. Za razliku od drugih zemalja, nije samo u Jugoslaviji srušen model i sistem vlasti već je dokinuta i jedna do tada vladajuća teritorijalna organizacija. Naime, raspadom socijalizma raspali su se i glavni faktori koji su doprinosili njenom jedinstvu i opstanku. Nestankom integracionih poluga otvorio se proces teritorijalne disolucije kojom su nekada Republike kao konstutivne jedinice u okviru Federacije otpočele proces osamostaljivanja. Taj proces trajao je različito u republikama i nije na početku imao jasan cilj niti neku jasnu viziju procesa osamostaljivanja i konstituisanja zasebne države. To iz današnje perspektive jasno možemo vidjeti. Tu konstataciju nam potvrđuje i nejasan stav Evropske zajednice, kao i Sjedinjenih Američkih Država koje nisu imale jasan koncept o tome što treba podržati i koje procese i snage aktivirati i podupirati kada je riječ o raspadu nekadašnje nam zajedničke države. Razni procesi i procedure koje je Evropska zajednica propisivala mijenjani su u više navrata i sa veoma upitnim efektima i dosezima koji su imali za cilj da ubrzaju ili zaustave određene procese.

U globalnom smislu, danas je jasno da se socijalizam nije mogao srušiti a da se istovremeno ne sruši jugoslovenski model ne samo socijalizma već i demokratskih i radničkih prava, da se ne sruši vrlo razvijena socijalna politika i vlasnička struktura koja je uspostavljena u samoupravnom modelu privrednog i ekonomskog sistema. Socijalna jednakost u bivšoj Jugoslaviji bila je vrlo razvijena i to kao praksa, a ne samo kao ideja. Motivacija za rad i zaradu sve je više dobijala prostora, pokretljivost roba i kapitala bila je na optimalnoj razini uz kombinaciju prirodnih i drugih dobara koji su bili u multifunkcionalnoj privrednoj povezanosti i dostupnosti svim subjektima rada. Jugoslovenski model je bio na neki način alternativa i socijalizmu i sistemu razvijene demokratije u socijalnom sektoru i radničkim pravima u participaciji i suodlučivanju i u slobodama u sferi rada i sferi zarada – na stranu što taj model nije pratila politička demokratizacija i dekonstitucija monopala jedne partije na vlast a samim time i drugih pratilaca koji čine ambijent ukupnih socijalnih i političkih odnosa u jednom društvu. Naime, demokratizaciju u socijalnom sektoru i sferi rada nije pratila demokratizacija ukupnih odnosa koji bi sistem uči-

nili izazovnim novim generacijama. U globalnom smislu, rušenjem socijalizma kao modela trebalo je srušiti i svaku njegovu alternativu. Da bi se srušila alternativa, stratezi novog poretka su spoznali da je nužno srušiti Jugoslaviju, ne samo kao državnopravnu već i kao teritorijalnu cjelinu i time onemogućiti bilo koji vid alternativnog prelaska ili zamjene jednog sistema drugim koji nije već razvijen ili afirmisan na Zapadu.

Istini za volju promjene su uslovljene i globalizacijskim procesima koji su ubrzani i koji se odvijaju i mimo volje nominalnih subjekata koji misle da diktiraju procese promjena. Tome je svakako najviše doprinio razvoj tehnike i tehnologije, pokretljivost kapitala a time i rada, te informacijska i medijska sveprisutnost i javnost koja se zbiva i kroz koju prolazi suvremeni svijet. Bez obzira na širinu i strategiju promjena koje su dirigirane iz svjetskih centara moći, mora se priznati da nije bilo jasne strategije niti kohezije snaga koje bi raspad Jugoslavije učinile manje bolnim u posljedicama, ali i u metodama koje bi ostavile mnoge funkcije i veze koje su već afirmisane i izgrađene među narodima i proizvodnim subjektima.

6. Uloga i pozicija vodećih snaga u raspadu Jugoslavije

Danas već vidimo da teorija teži da stvari iskrivi i zamagli do besmisla, kako se ne bi mogla identificirati sama suština. Ideologizacija i veličanje jednostavnih teza ide u prilog snagama koje ih realiziraju. Praktičnost je zato mjera efikasnosti, a teorijska validnost u oblandama u kojima suština gubi smisao i dobija forme nestvarnog kao idealnog. Ta konstatacija najbolje ilustrira stanje i zajedničke karakteristike snaga koje su zadobile izbore nakon raspada bivšeg Saveza komunista i drugih kohezionih snaga koje su činile konstituitivnost i stabilnost bivše Jugoslavije.

Nove snage koje su osvojile izbore krajem devedesetih godina dvadesetog stoljeća, uz veoma sumnjive procedure, u svim (do tada) republikama, posegnule su odmah za oprobanim mehanizmima vlasti na taj način što su poistovijetile svoju partiju sa nacionalnim pokretom i kao takve pokrenule procese u kojima su svi oni, koji su se legitimno suprotstavljali takvoj ideji, eliminirani na ekskluzivitetu predstavljanja naroda, nacije,

republike. Do tada glavni akter na sceni – radnička klasa gubi na značaju, nije više vodeća snaga već masa koja stoji na raspolaganju nacionalnim i nacionalističkim pokretima za realizaciju njihovih ideja i ciljeva.

Ono po čemu su te „narodne stranke" nove i za šta su se u idejnom smislu zalagale jeste poistovjećivanje partije i države, tj. Republike, čime su izbrisale granice između političkog i zakonodavnog, što je u praksi značilo delegitimaciju poretka i uspostavljanje političke volje bez legitimne procedure. Time je pomjeren centar odlučivanja iz institucije Savezne države u republičke centre i stranačke krugove. Na taj način je vrlo vješto, pod formom vladajuće stranke, čitav institucionalni sistem savezne države paralisan. Time je neutralizirana svaka demokratska kontrola i potpuno onesposobljen parlament, a djelovanje alternative učinjeno besmislenim i nemogućim. Takvim poretkom stvari dovedene su u poziciju sve institucije Savezne države da rade i djeluju u skladu sa političkim stavovima vladajućih republičkih stranaka. U svom metodu ostvarivanja „velikodržavnih ideja" republičke političke stranke, nakon što su neutralizirale demokratske procese i uticaj kontrole institucija Savezne države kroz pomjeranje centra odlučivanja, služile su se automativno svim sredstvima koja su im tada nesmetano stajala na raspolaganju, uključujući i najbrutalnije nasilje, u čemu je svakako prednjačila Srbija.

Drugi korak koji su učinile „narodne stranke" ogledao se u mobilizaciji masa kako bi realizovale naknadno postavljene ciljeve osamostaljivanja svojih republika u samostalne države. Neutralizirajući institucije Savezne države okrenuli su se uspostavi i deregulaciji republičkih struktura koje su imale za cilj da realizuju političke ideje koje vode otcjepljenju ili osamostaljivanju, odnosno samoopredjeljenju. Njihova vođstva su pojedince, pa i sve institucije, a pogotovo radnike, promatrale i mjerile kroz doprinos ostvarivanju te ideje, a ne kroz mogućnost alternative i traženja povoljnijeg puta u procesu razdruživanja i sa manjim posljedicama po sudbinu i poziciju građana i privrednih struktura. Ishod tih poteza i politika ogledao se u masovnom proizvodu izdajnika u vlastitom narodu i neprijatelja u drugim narodima, što je pogodovalo enormnom širenju prostora nacionalnih i nacionalističkih ideja i mobilizaciji masa na njihovom ostvarivanju. Najbrojnija i najhomogenija masa za te ideje bile su tvornice koje su imale veliki broj radnika i sa kojima se već uveliko počelo manipulirati za ostvarivanje zasebnosti, prvo kroz vlastite zarade, a kasnije i za realizaciju političkih ideja.

Treći korak ogledao se u preduzimanju niza ekonomskih mjera kojima je veliki dio radništva doveden u tešku poziciju a nastali naboj i nezadovoljstvo u socijalnom smislu usmjeravaju ka ostvarivanju nacionalnih ideja te tako stvaraju prostor odnosno raspoloživost mase za ostvarivanje nacionalističkih ideja. Dakle, neutralizirana je sfera rada i interesa radnika, pa i njihovih zarada, kroz prizmu doprinosa osamostaljivanju vlastitih republika. Pri tome se ne smije zaboraviti da su pojedine političke elite i stranke radništvo koristile za svoje akcije i time ispolitizirale sferu rada i odvojile radnike od interesa rada i zarada, pretvorivši ih tako u pogodnu masu za ostvarivanje svojih separatnih, nacionalnih i nacionalističkih ciljeva.

U takvim uvjetima etnički ili nacionalni identitet postaje značajan, pogotovu u kriznim vremenima, naročito u periodu rušenja jednog sistema i modela vlasti kada nedostaje vrijednosni sistem i kada ne postoji jasan politički i socijalni program promjena. Stari vrijednosni sistem se urušavao i to intenzivno i radikalno na čitavom istoku. Odgovora nije bilo ni u teorijskoj niti u ekonomskoj niti u političkoj sferi. Novo se prihvatalo nekritički i kao model koji će sam od sebe donijeti materijalno i socijalno blagostanje. Demokratija i drugačiji način dolaska na vlast od ranijeg perioda, bila je glavna ili vladajuća ideja koja je trebala nadomjestiti svu prazninu ili nedostake prošlog sistema. Klasna pozicija je nestajala kao model starog sistema, a sa njom i radništvo i sama sfera rada. Istini za volju, privredna struktura jugoslovenskog sistema, dobrim dijelom je bila neracionalna i neefikasna bez obzira na vlasnički model. Tehnološki i organizaciono zastarjela proizvodnja vodila je sve većem ostanku bez posla i otpuštanju radnika. Na te izazove vlasti nisu imale odgovora. Nezadovoljstvo u sferi rada vješto je kanalisano ka nezadovoljstvu rada vlasti i teritorijalnoj organizaciji države. Umjesto ekonomskih reformi ponuđen je model separacije i osamostaljivanja koji se mogao ostvariti porastom nacionalizma i nacionalističkih ideja koje su sa sfere rada nezadovoljstvo prenosile u emocionalnu sferu, a time i na sve veću homogenizaciju i rušenje postojećeg kao glavnog krivca za stanje u kome su se velike mase radništva našle. Socijalna politika države je bila u velikim i nerealnim obećanjima, penzioniranju pod povoljnijim uslovima, osamostaljivanju i sl. Nacionalni identitet se, kako s pravom primjećuje Zagorka Golubović[1], javlja kao lijek protiv napetosti i daje snagu pojedincu koji se osjeća

[1] Vidi opširnije u: Z. Golubović, *Ja i drugi*, Republika, Beograd, 1999.

usamljenim i bespomoćnim. Nacionalni obrasci predstavljaju najpogodniju formu da pojedinci zadovolje neke važne individualne i grupne potrebe – za pripadnjem, za sigurnošću, za mjestom u široj zajednici, jer nacija bolje od drugih društvenih grupa evocira neke urođene sklonosti pripadanju. Uz istovremenu projiciranu medijsku sliku nacionalnih obrazaca kao pravog uzora identiteta.[2]

U nedostatku programiranih reformi i izlaska iz stanja rušilaštva radništvo se sve više okreće nacionalnoj identifikaciji za razliku od klasne i proizvodne. Sa potrošenošću komunističke ideologije potrošena je bila i ideja vlasti radničke klase. Naime, radnici su se osjećali krivcima koji su nesebično podržavali sistem u propadanju. Kao krivci za podržavanje prošlog sistema, radnička klasa se našla na raspolaganju novim snagama koje su svoju politiku temeljile na identitetu zasebnosti koji je prerastao, ne u nacionalni, već separatistički i nacionalistički identitet. Radnička je klasa kao organizirana grupacija tako stajala na raspolaganju novim snagama kao amorfna masa za nove ideje i akcije. Nove su snage vješto svoj legalitet crpile iz „naroda" u uspostavi novog i rušenju starog sistema, marginalizirajući radništvo i njegovu moć. Marginalizacija je vodila ka homogenizaciji, ali na ideji nacije i pokreta, a ne rada i zarada. Iz te pozicije i moglo je da dođe do manipulacije i upotrebe mase radnika za radikalne nacionalne ciljeve u svim republikama. Zato s pravom D. Kecmanović konstatira da je nacionalizam metafora mase jer potire individualnost i ljudsku subjektivnost, nameće kolektivistički etos kao vrijednosnu orijentaciju. Karakteristike nacionalizma kako s pravom Giddens primjećuje, ogleda se u isključivosti, netoleranciji, šovinizmu. On se javlja kada je ugrožena ontološka sigurnost, kada je rutina prestala da važi. Nacionalizam tako postaje mistifikovana svijest koja se zasniva na iracionalnim impulsima pomoću identifikacije sa nacijom i nacionalnim idejama[3].

U bivšim jugoslovenskim prostorima, mogli bi reći da je posljednja faza socijalizma kao dominantna vladajuća ideja bio nacionalizam, a ne demokratija i tranzicija ka novom demokratskom društvu, vladavini prava i ostvarivanju ljudskih i građanskih sloboda. Nacionalizam je bio osnovna poluga i vladajuća ideja i argument za osamostaljivanje, za neutralizaciju

---

2 Vidjeti opširnije u: D. Kecmanović, *Masovna psihologija nacionalizma*, Vreme knjige, Beograd, 1995.

3 E. Giddens, *Sociologija*, Ekonomski fakultet, Beograd, 2003.

i valorizaciju dostignutog i za traženje puta koji bi bio efikasniji u tranzicijskoj promjeni i globalizacijskoj prilagodbi. U bivšim jugoslovenskim uvjetima, nacionalizam nije bio progresivan, već je u svojoj praktičnosti pokazao svu regresivnost i teškoće s kojima se i današnje strukture nose i koji je glavna kočnica demokratizacije i tranzicije. I u današnjim samostalnim državama, nekadašnjim republikama, nacionalizam se ispoljio i do danas zadržao kao represija, podjela i tragedija sa formama i oblicima koje je imao u nekim obilježjima i sam fašizam. Zato možemo reći da je nacionalizam bolest društva karcinomskog tipa, koji ima karakteristiku brzog nastanka i sporog i teškog nestanka. Onaj ko od toga boluje, nije u stanju da ispunjava bilo koje druge funkcije osim rušilačkih. Mnogi protagonisti i teoretičari socijalizma i danas su ideolozi monstruizma i svega onog što po svojim manifestnim obilježjima nazivamo nacionalizmom.

Sa historijske distance, mada još uvijek nedovoljne, moglo bi se konstatirati da veliku odgovornost za stanje svijesti i pojavu nacionalizma snose intelektualci, koji danas peru ruke od svega i vješto bježe pod štit svoje nacije i naroda. Realizatori tih ideja su svakako bili politički pragmatici koji su bez vizije i procjene posljedica olako krenuli u procese koji su kasnije postali nezaustavljivi u tragedijama i posljedicama i po vlastite narode i nacije. Između nestanka socijalizma i nastanka nacionalizma kao jedine vladajuće paradigme postoji uzročno-posljedična veza. Umjesto novog koncepta koji se uobičajeno već naziva promjenama, primijenjena je pogrešna terapija. Umjesto demokratizacije sistema stvorena je sasvim nova situacija. Takvi potezi su doveli do agonije i beznađa. Na sceni kao jedina legitimna i dominantna ideja ostaje nacionalizam sa svim svojim manifestnim obilježjima među kojima dominira manipulacija masama i pojedincima. Tome je pogodovalo ranije već stvoreno socijalno beznađe radništva i stanovništva. Umjesto nuđenja koncepta napretka ili „rasta i razvoja“ vladajuće snage ponudile su misterije iz prošlosti ihisterije u sadašnjosti. Vladajuće grupe su ponudile za budućnost nacionalnu pripadnost i odanost, kao vrhovni kriterij vrijednosti čovjeka i građanina.

Kao glavni projekt osamostaljivanja, vladajuće političke snage ponudile su projekt „ozdravljenja nacije“. Njegova realizacija započinje jogurtrevolucijom, dešavanjem naroda, a zatim nastavlja „promotorskim“ skupovima u predizbornom i postizbornom periodu. Te sve manifestacije su u direktnoj pomoći religijskog radikalizma i klerikalizma. Za njih se vrlo

uspješno inkorporiraju vjerske svečanosti i obredi. Tako se društvena scena pretvarala u nadvikivanje nacionalnih vođa. Takav talas na društvenoj sceni pobuđuje nacionalne emocije, koje kasnije prerastaju u strasti, a strasti u euforiju, euforija opet u histerije koje se praktičnim koracima manifestuju u tragediji sa velikim posljedicama. Pod praktičnim koracima podrazumijeva se nalaženje krivca na drugoj strani i u drugom narodu te u neodoljivoj želji za osvajanjem tuđih teritorija i protjerivanju naroda koji nisu bili većina na tom prostoru.

Vladajuće snage nisu ni pokušale tražiti rješenja u onome što je bilo zajedničko svim građanima, a to je ekonomska transformacija privrednog poretka, demokratizacija vlasti i uspostavljanje sistema koji bi mogao predstavljati zajedništvo bez dominacije nacionaliteta, uz afirmaciju prosperiteta pojedinca, sa svim njegovim pravima i osobenostima koje može jedan demokratski sistem da legitimira. Izazov je svakako za vlasti bio veliki. One su se opredijelile za koncept koji je vodio homogenizaciji nakratko, a sa dugoročnim posljedicama. I nakon pređenog puta koji je tragičan i skoro dvadeset godina izgubljenih ponovo su vlasti suočene sa istim pitanjem koje se sada javlja kao nužnost traženja rješenja materijalnog i socijalnog napretka zemlje, oporavak privrede i materijalizacije individualnih sloboda i prava građana.

Socijalizam je počivao na institucionalizaciji i dominaciji kolektiviteta, koji su i nove vlasti, nakon njegovog nominalnog nestanka, nastavile prakticirati u nešto izmijenjenom obliku. Klasna pozicija nadomještena je nacionalnom homogenizacijom i identifikacijom. Ideologija je zamijenjena etnonacionalizmom. Dakle, novo stanje slobode, demokratije, ekonomske demokratizacije nije našlo prostora u vladajućoj politokraciji. Uspostavljen je teror, nasilje, pljačka, etnocentrizam širokih razmjera i to u svim samostalnim državama nastalim raspadom bivše Jugoslavije. Umjesto demokratizacije društva zatonuli smo u totalitarizam, čiju okosnicu čini nacionalizam; umjesto u ekonomsku tranziciju i tržišnu ekonomiju zatonuli smo u mafijaško-kriminalno i korupcionaško stanje; umjesto prava čovjeka uspostavljen je kolektivitet nacionalnih i narodnih prava u kome jedinka i njegov interes ne postoji; umjesto pravne države uspostavljena je anarhija i represija sa enormnom količinom prakticiranja vojne i policijske prisile; umjesto procesa integracije nastupilo je stanje parcelacije i dezintegracije; umjesto progresa dobili smo regresiju

i retrogradnost; umjesto socijalnog napretka nastalo je stanje sivila i masovne bijede. Dakle, dospjeli smo u stanje, kako bi to E. Fromm rekao, negativne slobode.

7. Sindikat u zavjetrini vremena

Povijest rada je, zapravo, i povijest sindikata. Nije moguće razdvojiti jedno od drugoga. Osnova nastanka sindikata je solidarnost i zajednička sudbinska povezanost sa drugim radnicima u procesu rada ali i života. Neopravdano je svoditi sindikat samo na sferu rada. Njegova solidarnost je način života i etike ljudi na jednom prostoru, usmjerenih na borbu za opstanak i društvenu afirmaciju. Rad je osnovna pokretačka snaga koja doprinosi razvoju društva i poboljšavanju materijalnog i socijalnog položaja radnika i njihovih familija. U osnovi svakog društvenog napretka i razvoja stoji rad. Danas se prave velike razlike u poimanju ili terminološkom shvatanju rada. Povijesno se pod radom podrazumijevalo sve ono što je doprinosilo stvaranju nove vrijednosti i što je imalo za osnovu tehnički i tehnološki napredak. Dakle, povijesno gledano, rad je i fizički i umni proces usmjeren na stvaranje novih dobara ili stvaranje vrijednosti u svrhu čovjekovih potreba i općeg društvenog napretka. U novije doba prisutna je distinkcija između umnog i fizičkog rada. Na toj osnovi izvršena je podjela društva na slojeve, staleže i klase, sve sa ciljem da se umanji značaj čovjeka i njegova doprinosa nasuprot moći kapitala ili samog poretka. Sindikat je stajao sam nasuprot svih okrenut sebi i radničkim potrebama. Radnici su prihvatili pisana, ali i nepisana načela i pravila, uspostavili etiku odgovornosti za sudbinu svojih kolega i sudbinu rada nasuprot poslodavaca, njihove moći, ali i moći sistema vlasti, putem svoje organizacije, tj. sindikata. Mnogo više radnici i njegovi članovi osjećaju sindikat kao svoju organizaciju nego što o njemu i njegovim funkcijama i teorijski i praktično znaju.

Dakle, sindikat je nastao kao oblik solidarnosti, na tom principu historijski opstao, razvio svoje funkcije i postao značajan faktor ne samo za poslodavce već i za sam sistem i legitimitet vlasti.

Iz tog principa razvile su se druge funkcije koje su u datim historijskim okolnostima bile značajnije ili sadržajnije, ali u svojoj osnovi dogra-

đivana je pozicija sindikata koja nije bila blagonaklono gledana od snaga koje su htjele veću i jeftiniju radnu nagu koja je u osnovi industrijskog društva i bržeg ukupnog društvenog napretka.

Nastanak i razvoj sindikata, a kasnije i sindikalnog pokreta svakako je bio buran, mogli bismo s pravom reći da je bitno usmjeravao historijske tokove, pogotovo u devetnaestom i dvadesetom stoljeću. Radnički nemiri, pokreti velikih razmjera, revolucije i promjene stanja bitna su sadržina sindikatskog aktiviteta i pokreta. Druga je stvar koliko su određene političke snage i ideje koristile radnike za svoje interese i za iskrivljivanje slike rada i ekonomsko-socijalnog napretka. Historija o tome sudi. Ali, svakako je nezaobilazna činjenica da su radnici bili i ostali pokretači promjena prije svega u procesu rada, industrijskog i tehničko-tehnološkog napretka, do pokreta za demokratizaciju i rušenje autoritarnih modela vlasti.

U suvremenom svijetu radnički sindikati su najmasovnija organizacija radnika, neuporedivo masovnija od bilo koje političke stranke. Postali su najraznovrsniji oblik organiziranja radništva pa stoga i važan faktor u ekonomskom, socijalnom i političkom životu naroda, država, regionalnih i međunarodnih zajednica. U svim teorijskim konceptima novijeg doba bez obzira na procese globalizacije, internacionalizacije, informatike i smanjenja značenja rada nasuprot znanja za sindikate se predviđa budućnost kao sigurnost u pratnji interesa čovjeka i njegovih potreba nasuprot smanjenja moći i uticaja država. Sa ovom tezom mogli bismo reći da je opravdano predviđanje Četvrtog kongresa internacionale koji je održan u Ženevi 1866. godine koji je proglasio svojom rezolucijom budućnost sindikata kao strateški cilj a ne kao dnevni zahtjev i potrebu.

Jačanjem i afirmiranjem sindikata njegovim širenjem do onog što se naziva sindikalni pokret, naročito u devetnaestom i dvadesetom stoljeću, u teorijskom ali i praktičnom smislu postavili su pred njegove subjekte pitanja odnosa prema drugim društvenim subjektima. Na dnevni red su došla i pitanja koja čine temelj konstitucije i sadržajnog funkcionisanja sindikata. Ta pitanja su i danas aktuelna i dominatna za njegovu opstojnost, snagu i funkcionalnost, a to su: odnos sindikata i vlasti, sindikata i poslodavaca te odnos sindikata i političkih stranaka. U unutarnjem smislu svog egzistiranja ključna su pitanja: pokret ili organizacija, sindikalno jedinstvo ili pluralizam, nezavisnost ili unitarnost, sloboda i jednakost, legitimnost, organizovanje i predstavljanje.

8. Novo okruženje za djelovanje sindikata

Da bismo osvijetlili neka od navedenih pitanja nužno je kratko se zadržati na sadašnjem stanju i poziciji sindikata kao i na samom društvenom sistemu u kome on egzistira i ostvaruje svoju društvenu ulogu. Današnje stanje u kome se nalazimo označeno je terminom *tranzicija* koja u svojoj sadržini znači bitnu promjenu i sistema i odnosa u njemu, od rasporeda snaga do pozicije i načina funkcioniranja vlasti i uspostave društvenih odnosa na drugačijim vrijednosnim osnovama. Ta društvena pozicija podrazumijeva i drugačije mjesto sindikata u procesima rada, ali i u odnosima sa vladama i poslodavcima.

Naime, poznato je da svaka vlast, ukoliko želi biti efikasna i u funkciji svojih građana, mora imati jak sindikat kao partnera u procesu rada, ali i u društvu kao korektora u oblasti radnih i socijalnih odnosa i nositelja demokratizacije u industrijskoj sferi. Uspjeh vlasti i njenih programa, koji teže da tranziciju programiraju i ostvare ciljeve zavisi od toga kako i na koji način regulira odnose u oblasti rada i kakvu strategiju i suradnju imaju sa sindikatima kao najznačajnijem socijalnom partneru.

Iz bliže i dalje povijesti već je znano da su sindikati nosioci velike moći. Oni u skoro svim, danas razvijenim, demokratskim zemljama kontroliraju vlasti, njihove odluke i namjere, odnosno korigiraju ukupnu vladinu strategiju. Mnogi analitičari sindikata upozoravaju na činjenicu da sudbina vlada više zavisi od moći i podrške sindikata već od političkih stranaka, neposrednih participijenata koji je konstituiraju.

Sindikat je po svojoj biti interesna a ne politička organizacija. On je dobrovoljna i snažna osnova pristupanja pojedinaca u zajedničku organizaciju rada. Njegova solidarnost i uzajamnost je mnogo jača od pripadnosti drugim partijama ili organizacijama. I u tome je sindikatska prednost.

Danas se ne može govoriti o demokratiji i demokratizaciji društva bez razvoja sindikata i njegovih funkcija, koje imaju izuzetnu zadaću u sferi industrijske demokratije kao osnovne postavke ukupne demokratizacije društva. Istini za volju, treba reći da sindikat iza sebe ima teret prošlosti koji nosi, a koji mu je nametnuo komunistički pokret i komunističke stranke koje su ga stavile u svoju transmisionu ulogu. No, to je ideološka ravan. U suštinskom smislu sindikat je uvijek bio najbliže radniku i problemima rada, bio njihov zaštitnik i nosilac prezentacije interesa. Pozivanje na

prošlost je ustvari velika škola, ali i velika spoznaja o bogatstvu sindikalnih oblika organizovanja i udruživanja, sindikalnih borbi, akcija, njegovih nerijetko i krvavih sukoba, ne samo sa poslodavcima već i sa samim sistemima. Opet da se pozovemo na historičare sindikata, koji nam potvrđuju da je historija rada neprekidna borba i neprestani sukobi koji su najsnažnije generirali društvo na promjene i poboljšanje, ne samo materijalne pozicije radnika, već i ukupne pozicije društva i njegove demokratizacije.

Sindikat iz svoje burne povijesti vuče korijene i veliku moć. Nju nosi masa udruženih radnika, njihova zajednička sudbina i povezanost, njihov otpor i kolegijalnost, njihova odanost istom cilju i zajedničkom interesu. Istina, danas se promijenio klasični odnos u sferi rada, ali i u samom društvu. Ne postoji više klasnost i podijeljenost društva na klasu vlasnika i najamnika. Sposobnost i čovjeka i sistema ne zavisi samo od sredstava kojima raspolaže ili kojoj društvenoj grupi ili klasi pripada, već i od toga da li ima obrazovanje, ideju, sposobnost rada i znanja na osnovu kojih stiče svoj status u društvu. Dakle, status čovjeka u društvu ne određuju vlasništvo, već radna pozicija i njegova sposobnost.

Ovoj tezi marksisti bi mogli prigovoriti da se radi o funkcionalističkom pristupu, koji opravdava postojeće stanje i odnose. Naprotiv, mnoga primijenjena istraživanja u razvijenim zemljama potvrđuju činjenicu o velikoj društvenoj, odnosno stratifikacijskoj pokretljivosti između slojeva i društvenih grupa. Velik broj ljudi koji potiču iz radničkih ili srednjih i nižih slojeva zauzimaju značajna mjesta u industriji, u sferi rada, društvu, stupnju moći i raspolaganju kapitalom koji su stvorili i koji u takvim uvjetima mogu stvoriti, bez obzira na svoje klasno ili socijalno porijeklo. Za te uvjete, naravno, potreban je stimulativni i afirmativni sistem vlasti koji će afirmirati i omogućiti rad i radni doprinos, a ne sistem koji će negirati sposobnosti svojih građana, njihovo znanje, umijeće, kapital, potencijale i stvaralaštvo. Već duže vrijeme mnoge zemlje ulažu u obrazovanje svojih građana potrebnih novoj industriji i sistemu rada, ali ih i kroz čitav rad stimuliraju da stvaraju i da za to budu izuzetno nagrađeni, odnosno plaćeni.

Potencijal s kojim raspolažu građani BiH je ogroman, to se pokazalo upravo u našoj nedavnoj tragičnoj prošlosti. Skoro u svim razvijenim industrijskim zemljama naši građani su se pokazali vrijednim radnicima, izuzetno sposobnim, odgovornim, velikim stvaraocima i inovatorima. Jedino u Bosni rad je izgubio na značaju. To je rezultat dugogodišnjeg stanja

privida rada, razrušenosti privrednih kapaciteta i usitnjenosti ekonomskih i prirodnih potencijala, što je štetilo i samom sistemu, ali i radnicima. Otuda je raskid sa prošlošću i sa starim navikama i gledištima nužnost. Tu praksu ne mogu mijenjati sami radnici. Okruženje za promjenu mora stvoriti sam ekonomski sistem i sistem vlasti. Tome treba svakako dodati i dalje veliku ulogu države i njenu nadmoć u odnosu na privredne subjekte i ljude od ideje i kapitala.

Nije potrebna posebna analiza da bi se spoznalo da danas ne postoji jasan i konzistentan pravni sistem, da ne postoji jasan ekonomski sistem iz kojeg, danas, proizilazi šuma propisa koji regulišu i nameću neke imaginarne a ne konkretne odnose i u suštini koče ekonomski sistem i nanose veliku štetu ne samo radu već i samom opstanku države. To svakako otežava i situaciju samom sindikatu i njegovu ulogu.

Da bi sindikat imao jasne funkcije, uspostavio prioritet ciljeva, on mora znati u kojim uvjetima to ostvaruje i koliko se autonomno i sigurno može kretati u pravnom sistemu, ali i u ekonomskom, koji se snažno reflektirana sve zaposlene.

9. Sindikat u vrtlogu nadolazećeg

Kao i samo društvo tako se i sindikat, kao njihov pratilac i konstituant, nalazi na raskršću. Novi model odnosa zahtijeva temeljitiju promjenu uloge, ali i samog gledišta na poziciju sindikata. Proces demokratizacije nije samo osnova skupštinskog sistema, naprotiv, nema demokratizacije društva niti odnosa u njemu bez demokratizacije u sferi rada i prava radnika. Ta demokratizacija nije supstitucija za neku formu samoupravljanja. Naprotiv, demokratizacija zahtijeva novi odnos koji polazi od radnika i njegovih prava, ali i obaveza. Demokratizacija sfere rada podrazumijeva vrednovanje rada, njegovu materijalnu i društvenu valorizaciju. Slobodno tržište podrazumijeva smanjenje uloge i uticaja države i potpunu eliminaciju politike kako iz sindikata tako i iz procesa rada i odlučivanja između predstavnika i zastupnika radnih i vlasničkih interesa.

Demokratski model društva nužno mora počivati na pravičnosti. To je njegova osnovna legitimacija. Bez pravičnosti i mogućnosti da se ostvari napredak bilo da se radi o radnom, materijalnom, socijalnom i svim

drugim modelima pravednosti. Sindikat je zato jaka snaga i nositelj demokratskih procesa, ali i legalni zastupnik industrijskog modela demokracije i akcije za njeno ostvarivanje i funkcioniranje. Modele demokracije sindikat ne ostvaruje putem podrške ili pristupanja ovoj ili onoj političkoj stranci ili opciji već prije svega pristupanju radu i interesima koji se iz tog odnosa reproduciraju. Sindikati kao zastupnici rada su interesna organizacija i interes člana je njegova demokratska legitimacija i osnova djelovanja. Sindikati ne legitimiraju vlast ili politiku, oni legitimiraju rad i radnika i zato su suprotna strana i opozicija svakoj vlasti, sistemu i politici.

Već smo kazali da sindikati nisu politička stranka i da se ne bore za vlast. Ali to ne znači da sindikat ne zauzima stavove koji mogu biti i političke sadržine i da se prema njima određuje. S obzirom da štiti interese rada, sindikati su u poziciji da se određuju prema pitanjima koja su i političke prirode. Sindikati polaze uvijek od svoje temeljne zadaće, a koja se odnosi na zaštitu radničkih prava, bez obzira na profil vlade i njena politička i programska načela. Politizacija sindikata i sfere rada pogubno je za demokratiju, ali i za kolektivne interese radnika. To međutim ne znači da sindikati ne mogu biti bliski sa nekim od programskih načela političkih stranaka, niti pak da sindikati podupiru neke od stranaka koje imaju težnje da poboljšaju interese radnika i društva u cjelini.

Samostalnost ne znači ovisnost. Problem je ovisnosti sindikalnog rukovodstva od političkih stranaka i njihovih centara moći a ne od sindikalnog povjerenja. To je stari i dobro poznati problem za sindikate i njihovo vođstvo, ali i pogubno po članstvo.

U povijesti su različita iskustva. Ona sežu od potpore i suradnje sindikata i laburista u Engleskoj do solidarnosti kao glavne sindikalne i političke snage preobražaja Poljske i izbora na njenoj platformi kojom je srušen komunistički model vlasti. Kao i obično, sindikat je pred opasnošću da se upetlja u političke odnose izgubi svoj sindikalni legalitet te preraste u političku partiju koja s vremenom postaje manje značajna, a ponekad i nestane sa scene. Izbor je dakle jasan, interesna, konkretna osnova rada i sadržaj djelatnosti je osnova egzistiranja sindikata. Iskorak u političku arenu je gubitak sposobnosti i prezentacije interesa rada. Tog su sindikati svjesni i zato se izjašnjavaju, ali i djeluju neovisno od političkih stranaka i centara, koriguju vlast i stvaraju prostor radu i interesu radnika i njihovim pravima.

Zbog toga je nužno i korisno za svaku vlast, a posebno za sindikate, povući jasnu razliku između vlade, političkih stranaka i sindikata. Tada sindikati imaju legalitet, imaju pravo predstavljanja rada i zastupanja interesa svog članstva. U suprotnom, sindikati se tretiraju i poimaju kao privjesak i etablišment vlasti.

Da bi sindikat bio jasno odvojen od političkih struktura, nužno je da uspostavi i izgradi svoju autonomiju. Autonomija u suštinskom smislu znači samostalnost organizacije u odnosu na vladajuće političke partije i stranke, s jedne strane, i samostalnost i nezavisnost u odnosu na organe države.

Osnovno polazište reforme sindikata temelji se na njegovoj autonomnosti. Tu autonomnost sindikat će obezbijediti djelujući:

- kroz mehanizam kolektivnog pregovaranja kao autonomnog prava sindikata u regulisanju radno-pravnih odnosa u preduzećima,
- kroz autentična sredstva radno-pravne borbe u industrijskim odnosima; od pravnog legitimiteta i subjektiviteta radnika u procesu rada do štrajka, bez sankcija i posljedica po njegove učesnike,
- kroz poštivanje i priznavanje sindikalnih prava i sloboda, među kojima su najznačajniji pravo na organizovanje i udruživanje, sloboda izbora oblika i modela organizovanja sindikata, sloboda rada i djelovanja, zaštita sindikalnih predstavnika, njihova radno-pravna sigurnost i obavljanje funkcija bez posljedica i odmazde,
- kroz nezavisan odnos prema državi, u kojem se sindikati ne shvataju i ne tretiraju kao dio institucionalnog i funkcionalnog sistema države, već kao autonomni subjekt, kritičar njenih mjera i opozicija u njihovom vrednovanju, samostalnost sindikata se ne smije dovoditi u pitanje, pogotovo ne u fazama promjena, kada intervencija države u privredi treba da slabi,
- kroz samostalnost i nezavisnost prema političkim strankama i partijama, pogotovo onima koje se deklarišu radničkim ili su nominalni nosioci vlasti,
- kroz autonomnost rada i djelovanja u preduzećima i ustanovama, bez ograničenja konkurencije političkih stranaka ili njihovih udruženja,
- kroz pravo na participaciju i suodlučivanje radnika i sindikata u preduzećima.

10. Tranzicija sindikata

Sindikat je u procesu privatizacije nijemi promatrač i nejasni zastupnik rada i radnika.

Ako sa historijske distance i iskustva razvijenih zemalja pređemo na konkretizaciju stanja i odnosa u našoj zemlji onda je nužno zapitati se gdje se zapravo mi danas nalazimo, kakva je pozicija radništva i šta je sindikat.

U općem smislu značenja, Bosna i Hercegovina nalazi se u stanju procesa promjena koji označavamo tranzicijom. Iako u teorijskom pa i praktičnom smislu, postoje mnogobrojne nejasnoće ne samo o sadržini već i o samom pojmovnom određenju značenja tog termina, ovdje se danas ne možemo baviti detaljnim procesom, pa i samim efektima ili mjerama koje su poduzete.

Za naše prilike je ključno pitanje odakle je i iz kog društvenog stanja krenuo proces tranzicije. Također je neophodno sagledati koji su ciljevi postavljeni i koji se žele ostvariti naznačenim promjenama. I najzad, nužno je dobro znati putanju i vrijeme kretanja kako bi se mogli kontrolisati procesi i njegovi učinci na svakoj od etapa promjena.

Odgovor na postavljena pitanja moraju imati oni koji su svojim odlukama pokrenuli procese reformi i izazvali ogromne potrese u strukturi društva, načinu egzistencije i odnosima među ljudima. To je potrebno iz razloga što građani konačno moraju znati kojim su putem krenuli i gdje će stići, hoće li se ostvariti ciljevi ili su krenuli za nekim koji ne znaju ni odakle polazimo ni kamo smo se uputili.

Traganje za odgovorima na postavljena pitanja dovodi nas do zida neznanja ili parcijalnosti iz koje se ne nazire sadržajnost, dinamika i mehanizmi podsticanja i ostvarivanja promjena. Retrogradnost je efektuirana u razaranju, uništavanju i devastaciji onog što su nove političke snage naslijedile nakon preuzimanja vlasti i kretanja u proces promjena ka nepoznatom.

Ono što je karakteristično za naš tranzicijski proces i što se već snažno reflektira na društvenoj sceni sastoji se u tome što su u taj proces uključeni mnogobrojni neekonomski momenti, a prije svega, nadmoć određenih nacionalnih grupacija u regijama u kojima se uspostavlja politička dominacija određenog nacionalnog pokreta koji u temelju negira i osporava

ekonomsku funkcionalnost i mogućnost vlasničke tranzicije u formi pravednosti i mogućoj održivosti. Efekti koji se praktički javljaju oslikavaju se samo u posljedicama i to u obliku propasti određene imovine i raznim oblicima netransparentnosti i korupciji koja postaje sistemska i na koju se naslanja sam sistem vlasti. Proces tranzicije ostvaruje se prvenstveno polugama političke moći i kontrolom vlasti, a ne konsenzusom društva i interesom definiranih snaga koje bi postale njegov nosilac.

Sam proces tranzicije odvija se na tri temeljna nivoa.

Prvi se odnosi na tranziciju političke moći, koja je iz ruku jednog složenog političkog subjekta prenesena na više njih. Taj politički subjekt bila je samoupravna struktura koja je počivala na veoma važnoj ulozi radnika, koji su zadobijali značajniju ulogu kako je slabila centralizacija države i kako je proces demokratizacije u društvu zadobijao legalitet. S te političke strukture moć odlučivanja sada je prenesen na mnogobrojne razuđene subjekte političkih stranaka od kojih ni jedna nema dovoljno javne podrške da sama vlada i da snosi odgovornost za ono što čini. U njihovom konceptualnom odnosu nacionalizacije kao teritorizacije nacionaliziraju se i materijalni resursi, proizvodni pogoni, saobraćaj, cijeli sistem komunikacije, obrazovanje, nauka, kultura i sam državni aparat, što ojačava nacionalnu političku oligarhiju i u osnovi onemogućava bilo kakvu pozitivnu promjenu.

Drugi aspekt tranzicije odnosi se na prenos vlasništva nad sredstvima za proizvodnju na nove subjekte. Osnovna karakteristika vlasničke pretvorbe ogleda se u tome da se državna i radnička imovina ne povjerava na upravljanje nego se predaje u puno vlasništvo. To je ozbiljna prepreka jer u modernim i razvijenim zemljama pravo upravljanja i korištenja dobara su razdvojena od vlasništva koje podrazumijeva i potpuno pravo na tim dijelovima. Jednostavnije rečeno, u našim uvjetima umjesto privatizacije i promjene titulara vrši se klasična prodaja što rezultira da se prodaju nekretnine a ne proizvodni proces, rad i poslovna sposobnost. U tom procesu radnici postaju višak, a imovina njihovih preduzeća se prodaje ili devastira bez ikakvih posljedica. Takav klasični odnos u razvijenim zemljama Zapada napušten je prije sto godina i vraća nas u nešto iz čega se teško može izaći. Naime, klasičnom prodajom nekretnina i prirodnih dobara pa i izvora ugrožava se i sam teritorijalni suverenitet jedne zemlje ali se i naredne generacije ostavljaju bez prava na nasljeđivanje normalnih odnosa, a njeni stanovnici dovode u potpunu ovisnost od onih koji dolaze

do imovine koja je ipak zajednička i svojina svih građana, a ne političkih struktura koje su često neznane i koje ne snose nikakve posljedice.

Treći aspekt ogleda se u padu moći svih subjekata društva, osim onih koji su skriveni iza samog procesa tranzicije i koji su prigrabili veliku imovinsku korist i zadobili pored ekonomske i političku moć. Danas većinu društvenog kapitala kontrolira i njime raspolaže mala grupa često nepoznatih vlasnika, dok su drugi, posebno radnici, sasvim potisnuti i nemaju nikakvog uticaja u tom sistemu odnosa. Dakle, radnici su u tranzicijskom procesu marginalizirani i svedeni na posmatrače bez uticaja i moći da mijenjaju procese ili utiču na njih. Oni koji imaju glavne poluge i mehanizme promjena i koji pomoću političke moći prigrabljuju i ekonomsku, nemaju odgovornost za stanje i odnose. Brza promjena političkih struktura dovodi do zamagljivanja stanja koje se ponekad probije u formi afere sa velikim vatrogasnim aparatom koji instalira struktura koja bi po svom položaju trebala biti glavni nositelj i pokretač odgovornosti za stanje i odnose, pogotovo negativne. Međunarodna zajednica se pojavljuje kao zastupnik interesa kapitala iz zemlje iz koje je određeni zvaničnik. Tako danas BiH kao država nema ni jednu svoju banku kojom bi mogla dirigirati monetarnu politiku i podsticati razvoj privrednih subjekata. Kapital je isisan kroz procese privatizacije finsijskog sektora a vlade svedene na obične komitente. Razni zvaničnici i strani zastupnici nude i recepte za privatizaciju ključnih sektora ili javnog sektora koji je veoma upitan i sa znatnim posljedicama i po stanovništvo i po sistem vlasti. Da bi argumentirali navode, treba pogledati s kojim su se procesima i odnosima u sferi privatizacije susrele zemlje iz okruženja kao što je Mađarska, Slovenija, Bugarska i mnoge druge. Privatizacija javnog sektora bila je i kod njih prividno primamljiva, ali sa velikim posljedicama koje su morali platiti da isprave greške i isti vrate u svoje ruke kako bi mogli obezbijediti iste uvjete za potporu privredi i zemlji u cjelini.

Logično, nakon iznesenog nameće se pitanje gdje je sindikat u tranzicijskom procesu i kakva je njegova uloga. Ja mogu suditi spoljašnji aspekt, dakle, onaj koji se društveno reflektira. Sindikat je olako prepustio da država preuzme imovinu u svoje ruke od radnika. Radi historijske istine treba reći da je to država učinila u stanju rata kada radnika u procesima rada nije bilo i kada nije ni moglo biti organizovanaog otpora. Tim činom država je marginalizirala sindikat kroz normativni poredak kao

nevlasnik i subjekt bez prava na predstavljanje i zastupanje. U višestranačkom, iako kratkom razdoblju, karakteristično je da sindikat nije našao svoju autentičnost, ostao je djelovati u oblicima svoje tradicionalnosti, ali je ta tradicionalnost u novo vrijeme išla na ruku subjektima koji su željeli marginalizaciju sindikata kako ne bi imali prepreke za netransparetnu privatizaciju i vlasničku pretvorbu. Nove političke strukture su željele promijeniti stanje, ali na način grabljenja onog što je stvoreno bez novih investicija i saglasnosti oko potrebe i mehanizama razvoja i privrede i zemlje kao cjeline. Sindikat je novom konstelacijom političkih odnosa doveden u poziciju da ih prati, da se i sam teritorijalizira i da se dijeli po raznim osnovama.

Sindikalna prednost ili ono što je pozitivno ogleda se u tome što je u razdoblju od petnaestak godina radništvo shvatilo da mu treba sindikat, i da je to njegova jedina autentična organizacija koja zastupa interese rada. Sindikalna rukovodstva su spoznala da je nužan proces demokratizacije njegovih struktura. Demokratizacija je u stvarnosti autonomija koju treba da zadobije i sindikat i njegovo vođstvo. Danas je sasvim jasno, da sindikatu predstoji snažan proces unutrašnjih promjena kako bi uspostavio svoju poziciju i funkcije, kako bi osmislio i prilagodio strategiju rada i djelovanja i kako bi se sam organizirao na način koji će doprinijeti da ima uticaja i da usmjerava procese rada i na lokalnoj, ali i na državnoj razini.

Samo snažan sindikat može biti partner u pregovorima sa eksponentima kapitala i može biti bitan činilac socijalnog mira i dijaloga sa svima onima koji žele da se afirmira rad. Sindikat u svojoj dugogodišnjoj povijesti je opstao i bio na vjetrometini i politika i sistema, bio je i ostat će uz rad i radnike. On je njihov eksponent i zastupnik. Sindikat ima budućnost, radnička organizacija ima izvjesnost, a političke strukture su promjenjive i nestabilne.

11. Tranzicija kao neminovni društveni proces

Danas se s pravom može konstatirati da je sve podložno promjenama od političkih sistema, ekonomije, informacija, do tehnologije. Promjene su univerzalne i zahvatile su skoro sva društva, sve sisteme i sve zemlje. Bez razmjene proizvoda, tehnologija, informacija, život bi stao i svijet bi sa-

svim drugačije izgledao. Danas niko nije dovoljan sam sebi, svi su naslonjeni na druge: razvijeni na nerazvijene, bogati na siromašne, tehnološki razvijeni na zastarjele tehnologije itd. Konzumacija dobara i proizvoda danas je veoma raširena i više se pojedinac ne pita za porijeklo već ih koristi i nabavlja kao da su njegov proizvod. To možemo vidjeti po konzumaciji hrane, bez obzira na porijeklo zemlje ili pak navike da je koristimo. Ista je ili još ovisnija situacija u tehnološkim i informacijskim tehnikama i tehnologijama. Bezbroj je primjera i argumenata koji govore u prilog teze da je to novo vrijeme i talas promjena koji je zahvatio čitav svijet koji će od svih stanovnika stvoriti jedno globalno selo. Nije mali broj i onih koji žale prošlost, opiru se novim tehnologijama i sadržaju promjena uz nastojanja da se očuva autentičnost i zasebnost u kulturološkom, nacionalnom, političkom, religioznom i ekonomskom pogledu.

Moćne međunarodne institucije koje generiraju promjene teško su zaustavljive bez obzira na njihove nerijetko male efekte u pravcu pozitivnih promjena i efekta. Mnoge od njih svojim akcijama, nemali broj zemalja i privreda stavljaju u novu ovisnost ili neokolonijalnu poziciju i siromaštvo. Ali njihov mehanizam, tromost i nadmoćnost koju kombiniraju sa političkim ciljevima i ekonomskim efektima dovode do ostvarivanja programiranih promjena, sistema, ekonomija, navika i ponašanja.

Danas se promjene ne odvijaju nasilno, dakle sa oružanim sredstvima, kakvih je bilo ne malo u prošlosti i koje su označavane revolucionarnim promjenama. Promjene se u drugoj polovini dvadesetog stoljeća i na pragu dvadeset i prvog, odvijaju programirano, ciljano i dirigovano iz centara koji ne podliježu jednoj državi, jednoj vladi, već su izvan tog okvira sa snažnim neformalnim centrima i sa velikom ekonomskom moći koja je nadomjestila silu koja je korištena u snažnim promjenama devetnaestog i dvadesetog stoljeća. Radi ilustracije navodimo argument koji dovoljno govori u prilog iznesenoj tezi – socijalizam se kao sistem i poredak nije srušio sam od sebe i zbog ideološkog i parlamentarnog nedostatka demokratije, već zbog nemogućnosti tehnološke trke i ekonomske neefikasnosti sa sistemom kapitalizma. Nije demokratija osnova sistema i pravičnosti, već ekonomska stabilnost i ovisnost zemalja od razvijenih i centara koji dirigiraju ekonomske i razvojne tokove. Demokratija je izgovor za velike promjene za sistem koji sobom nosi globalizacija koja ne podnosi suprotstavljanja i barijere bilo koje vrste. Globalizacija zahtijeva

ukidanje granica za robe i kretanje kapitala, ne trpi ograničenja i lokalne zatvorenosti, ne podnosi miješanje vlasti u njene projekcije i ne poznaje socijalne elemente, već razvojno ekspanzionističke koji se sele iz regiona u region i tako slamaju sve otpore i suprotnosti koje se nalaze na putu velikom procesu promjena. Iako vojna snaga i sila danas imaju ogromnu moć to je u stvarnosti mehanizam samo uskog kruga moćnih sistema i država koje ga koriste i koje ga drže kao svoju sigurnost za realizaciju globalnih ciljeva ukoliko ekonomski efekti ne daju rezultat i ukoliko se neka od zemalja pokuša suprotstaviti moći kapitala koji je nominalno neidentificiran, a koji izražava interes najbogatijih svjetskih zemalja. Demokratija je, dakle, izgovor i nada za mase da su slobodne i da svoje interese trebaju i mogu ostvarivati u jednom humanijem poretku ili tipu vlasti. Istina, demokratija bi trebala da omogući neke od futurističkih ideja na kojima počiva, ali ekonomska osnova određuje sadržinu i političkog, tj. javnog i demokratskog. Za siromašne zemlje ili zemlje u razvoju mala je utjeha što se mogu označiti da su one demokratske i da vlast pripada građanima i da je politička moć legitimirana demokratskim procedurama i izborima. Za totalitarne sisteme i neslobodu čovjeka demokratski sistem postaje magnet koji malo privlači bez konkretne osnove slobode koja se ogleda i u pravu na posjedovanje.

U žurbi vremena demokratije i ekonomskih sloboda u tranzicijskim zemljama koje su izašle iz socijalističke matrice nastalo je novo stanje. To novo stanje je zapravo želja za posjedovanjem imovine, za raznolikim privatizacijskim oblicima i za grabljenjem nabrzinu i sa veoma upitnim legalitetom svega onog što je stvoreno u tim sistemima u proteklih pedeset i više godina. Većina od tranzicijskih zemalja je zato zatonula u političke teškoće koje su obilježene kriminalitetom, mafijama i inim interesnim skupinama koje prijete da ugroze i same vlasti a time i sve ono što se označava demokratskim i legilitimnim. Socijalno raslojavanje i sve veći talas siromašnih postaje nemoćan da se suprotstavi političko-mafijaškoj demokratskoj eliti koja ga gura na dno društvenog života iz koga nema povratka bez obzira na velike demokratske ideje na kojima egzistira novi poredak i sistem. Siromašni slojevi su sada u agoniji, vojni i privilegovani slojevi, u starim sistemima, u raspadu, nove snage su okrenute egzilu i odlasku u druge zemlje koje im daju šansu, i koje koriste velike potencijale koje sa sobom mlade generacije Istoka nose a koje su u vlastitim zemljama neiskorištene. Pokretljivost stanovništa od Istoka i iz nerazvijenih ka

razvijenim je novina koja može dovesti do zaustavljanja ili usporavanja promjena. Zato razvijene zemlje programiraju svoje stanovništvo, vode aktivnu useljeničku i azilantsku politiku kako bi osigurale svoje demokratske sisteme i kako ne bi ugrozile svoju stabilnost.

Promjene kroz koje prolaze zemlje su u nekim od njih osmišljene i sa jasnim ciljem i vizijom. To najbolje potvrđuje tranzicija istočne Njemačke koja je završena u veoma kratkom vremenu i sa pozitivnim efektima.

Dobar dio drugih zemalja svoje promjene ili tranzicijske procese vode stihijski. To su u suštini siromašne države koje nemaju generalnu ideju kako reformirati ekonomski i politički sistem i kako uspostaviti funkcionalnu i efikasnu, na demokratskim načelima, državu. Dakle, to su autoritarne države, u kojima ne vlada pravni poredak i gdje nije uspostavljena podjela vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku, već su sve podređene političkoj dominaciji uske grupe moćnika koji provode procese mimo volje i želje svojih građana. U takvim državama vlast je izmještena iz legitimnih institucija i premještena u vladajuće političke centre. U njima se političari beskrupolozno bore za vlast i interesi države nisu njihov cilj. Takva vlast je korumpirana i kriminalizirana uz odsustvo ili zamagljenost bilo kakvog tipa odgovornosti za uspostavljeno stanje ili pak procese. Kako je s pravom primjetio Ivan Ahel „posebna karakteristika ovih država je civilizacijski zaostao narod koji je populistički idejno usmjeren ka prošlosti i nesposoban da pravilno odabere reformatorsku vlast".

Takva karakteristika se može u cijelosti primijeniti na Bosnu i Hercegovinu, ali i zemlje u njenom okruženju. U Bosni i Hercegovini je ideja demokratizacije zamagljena, a suštinski se odvija proces borbe za novac i vlast. To svakako usložnjava stanje konfliktnosti koje je naslijeđeno iz nedavne prošlosti i koje se stalno podstiče kako u nacionalnom tako i teritorijalnom i religijskom smislu. Vodeće interesne ili politički reprezententne grupe ne mogu da se dogovore oko osnovnih ciljeva i mjera koje poduzeti, već stalno blokiraju stanje i okreću promjene unatrag ka novim sukobima, konfliktima i nejasnoćama. U nedostatku vizije i blokada od interesnih moćnih političkih centara građani se povlače u sebe i apstinenciju izbora a time i participacije u javnom životu. Bezizlaznost je ustvari cilj mafijaško-korumpirane političke strukture u kojoj ona nameće svoja pravila mimo uobičajenih legislativnih normi i gdje se demokracija pretvara u demokraturu.

12. Sadržina i dubina promjena u bosanskohercegovačkom društvu

Dinamika promjena bosanskohercegovačkog društva ne može se generalisati i ona je sasvim različita u njenom kratkom razdoblju koje se ogleda kroz procese i dinamiku osamostaljivanja kao zasebne države, zatim stanje rata i njene dalje teritorijalne disolucije i preuređenja, te nakon rata kroz procese ekonomske i političke tranzicije. Svaki period je značajan, zaseban po snagama i procesima.

Promjene koje su se zbivale u posljednja dva desetljeća na bosanskim prostorima išle su ka retrogradnosti i gubljenju samostalnosti umjesto integracije, homegenizacije i napretka. Za Bosnu bi mogli reći da ciljevi nisu vodili događaje, nego suprotno, događaji su diktirali stanje, aktere, sistem.

Bosna je specifična po tome što se na njenim prostorima već dva stoljeća izravnavaju računi iz prošlosti u sadašnjosti. Zato iza svakog događaja ostaje nova nepravda i povod da se iznova uspostavlja iskrivljena slika prošlosti koju neke nove snage žele ispravljati. Svaki historijskorazvojni period Bosne je različito strukturiran ima svoje nelogične logičnosti, koje teško razumijevaju drugi a akteri stvari podrazumijevaju i vješto ih deriviraju iz prošlosti i prikazuju ih kao datu sadašnjost. Po završenoj fazi događanja sukoba, različitog obima i intenziteta a nerijetko i različite sadržine, iznova se svi pitaju je li ovo trebalo. Popravke uvijek idu bespućem umjesto smjerom toka demokratizacije, prihvatanja stanja koje je povijesno utemeljeno i koje je izdržalo probu vremena. Stalna upitnost Bosne je ustvari upitnost njenih građana, njihova nesigurnost u sebe i svoje aktere, opravdanje za traženje alibija za nečinjenje i bijeg drugom i drugačijem. U Bosni se najčešće ne pita i ne traži odgovornost za rat i posljedice, kao da se to desilo nekom drugom a ne nama. Srdito se sudi iz druge vizure, ali bez konkretizacije istine koja je nepoželjna ili zamagljena. Odgovornost se parcijalizira na vlastitu vizuru, sebe opravdava, druge optužuje, a nerijetko vlastite metode i ciljeve pripisuju drugima. Ipak se može konstatirati da niti je Bosna imala velikih ličnosti da preokrenu tok događanja niti velikih ideja koje bi bile snažne i prihvaćene od svih građana kao napredak i prednost u odnosu na druge i one koje su bile retrogradne. Začeprkana u parcijalne ideje i političke skorojeviće i mogla je imati tragičnu povijest i neizvjesnu budućnost.

Građani su više nego zbunjeni vrijednostima koje se nude kao bitne i nove za stanje i odnose koji su nastali projekcijom stanja iz perspektive rata i razaranja. Dominacija politike i političkih odnosa iznad vrijednosti rada, pa i života čovjeka, dovode do stanja u kome on postaje automat za upotrebu a ne za racionalno rasuđivanje i aktivno djelovanje. Bezbroj izbora i legitimacije vlasti stanje ostavlja isto, mijenjaju se pojedinci, tehnologija vlasti ostaje ista. Iza tog legaliteta političke elite se vješto skrivaju i svoje rušilačke koncepte i nakane opravdavaju legalitetom izbora.

Mnogobrojni događaji koji su trebali biti neka nada, iskorak iz stanja sadašnjosti, nerijetko su izmakli kontroli i onih snaga koje su ih programirale i željele usmjeriti u određenom pravcu. Ma koliko bila negativna forma i sadržina i usmjerena na rušenje zajedništva, koje je među ljudima i narodima historijska nužnost ali i mogućnost, događaji su imali drugi tok. Narodi su oprezniji od svojih i političkih i intelektualnih elita. Mnogo bolje razumiju život, njegove nedaće i potrebe od programatora zla, mržnje, podjela i rušenja onog što je vrijeme potvrdilo kao datost i nužnost života ljudi u zajednici. Za to je najbolji primjer sam rat koji je programiran i koji je prvenstveno imao za cilj čišćenje teritorija od nevlastitog naroda i etnosa. Taj projekt ipak nije uspio, bez obzira na brutalnost i količinu upotrijebljene sile i nasilja, poniženja, maltretiranja i uništavanja materijanih i duhovnih dobara s kojim su ljudi raspolagali. Za postupke upotrebe sile i nasilja političke elite su nalazile bezbroj opravdanja. Ni jedno od njih nije vrijedno ili je već prevaziđeno. Demantirala je te tvrdnje stvarnost i historijska neumitnost života ljudi i na prostoru i u zajednici kao društvenih bića sa svim ljudskim potrebama i mogućnostima. Ideolozi, programeri, kreatori i realizatori zla, nasilja, etničkog čišćenja, danas su istovremeno govorljivi zastupnici posebnosti, vlastitosti, nepodnošenja, širenja daljnje mržnje i projiciranja konflikata. Političke elite u nedostatku vizije skrile su se iza vrijednosti religije. Pod skute religije vješto se inkorporiraju i vjerski autoriteti koji su shvatili svoju šansu kako bi ostvarili što veći uticaj na političke i ekonomske procese,ali bez odgovornosti za posljedice.

Političke elite su raspolagale i to nekažnjeno i nesankcionisano i sa svojim ali i sa drugim etnosom i vladale na najgrublji način ljudima, umjesto procesima. Dakle, političke elite vlasnici su građana i to bez posljedica i zato su ih i mogli trošiti u ratu i na bojištima u omjeru koji su smatrali potrebnim i primjereno postavljenim ciljevima. Tome svakako doprinosi

i legislativa i međunarodna, ali i naša. Za zločine su odgovorni pojedinci, njima treba suditi, politika će ih štititi. U tom krugu zločin se nagrađuje iako formalno osuđuje. U vlastitom narodu su takve osobe heroji jer su činili zlodjela nad drugim u ime svog kolektiviteta ili političkog interesa. Oni nisu ni moralno sankcionirani već su čak amnestirani i od religijskih autoriteta. Šta ostaje čovjeku već da se pita koje zlo i u ime koga čovjek može i smije činiti, ko ima pravo da ga amnestira i oslobodi od odgovornosti.

Pozivanje na ispraznu retoriku odgovora snagama koje nemaju ili ne žele jasan cilj izlaska iz sadašnjeg stanja, da se stvari odvijajaju stihijski, i da se vremenski produžava i multiplicira agonija. Na političkim elitama i građanima je velika odgovornost jer oni snose posljedice. Izbor je odgovornost, izbor je i mogućnost. Izbor je šansa napretka. Zato je potrebno poći od onog što je građanima zajedničko, a ne ono što ih razdvaja i što spada u područje posebnog.

II. SOCIJALNA POLITIKA U TRANZICIJSKIM ZEMLJAMA

1. Socijalna politika u promjenama

Danas se skoro ne može reći ni za jednu zemlju da nije u procesu tranzicije. Sve one teže da promijene sadašnje stanje i odnose kako u političkoj sferi tako i u ekonomsko-socijalnoj. Pokretljivost rada i kapitala, promjena vrijednosti i narasle komunikacijske mogućnosti šire prostore za rad i djelovanje ne samo kompanija već i nauke, znanja, kultura i civilizacija. Promjene nisu samo nabolje, iza sebe ostavljaju i velike posljedice posebno po socijalnu poziciju stanovništva. U prvom redu povećavaju se socijalne potrebe i broj korisnika socijalne zaštite. Reforme socijalnog sektora nisu univerzalne, za razliku od promjena one ostaju lokalne i na teret vladama i domicilnim zemljama. Otuda je socijalna politika parcijalna a ne univerzalna, i ne prati ekonomske i tehničko-tehnološke procese. Iz tog raskoraka nastaju mnogobrojne teškoće i zaostajanja određenih zemalja u razvoju i u transformacijskim procesima.

Stari kategorijalni aparat kojim se društvene nauke služe skoro je nepodesan da objasni i snage i aktere, jer su oni nešto novo što se teško razumijeva i za što još uvijek ne postoje jasna etimološka značenja. Rušenjem jednog modela vlasti srušen je i vrijednosni sistem, srušen je ekonomsko-socijalni i vrijednosni model koji se iznova i na novim osnovama mora uspostavljati. Kako izgraditi novo društvo je teško pitanje i nije univerzalno, na njega postoje parcijalni odgovori uz univerzalna mjerila produktivnosti, efikasnosti i demokratičnosti. Sve tranzicijske zemlje zato danas tragaju za vlastitim putem promjena, neke te promjene dirigiraju i podstiču ka željenom pravcu, dok neke idu iza događaja i

prilagođavaju se novonastalom stanju. Ne postoji recept kako promjene provesti, niti postoji model kao što su bili u povijesti recimo revolucionarni modeli. Upravo u tome se i iskazuje specifičnost i razlika između događaja u prošlosti i promjena u sadašnjosti. Novo vrijeme i nove promjene diktiraju informacije koje su univerzalne i tehnika koja je zadobila moć nad pojedincem. Tehnička korisnost je produkt koji nosi promjene i koje su globalizacijske i time direktno utiču i na svijest ali i spoznaje, pa time i na akcije i na ponašanje aktera promjena. Zato s pravom predstavnici tehničke inteligencije naglašavaju da je dvadeseto stoljeće bilo stoljeće informatizacije, a da će dvadeset i prvo stoljeće biti stoljeće robotizacije. Predstavnici i zagovornici društvenog humaniteta se s pravom pitaju a gdje je mjesto čovjeka i njegovih vrijednosti. Pozicija čovjeka je u tehnici nesigurna i krajnje upitna, dok su njegove vrijednosti promjenjive i iznova se moraju uspostavljati. Tehnika ne može misliti, ali može ljude učiniti ovisnim. Danas je čovjek tehnički ovisnik i više ovisi od njihovih pomagala već od odnosa ili suradnje pa i vrednovanja drugih ljudi ili društva. Izazov je veliki, odgovora veoma malo, koji put izabrati nije dilema već nužnost opstanka i napretka. Idealizacija je nepotrebna, suočavanje je napredak a bijeg od stvarnosti nazadak. I nije samo čovjek u dilemi kojim putem i kuda ići, pred istom dilemom su i sistemi vlasti, ali i sama društva i njihov vrijednosni sistem. Šta je demokratija kao model vlasti, kome služi i šta je svrha demokratije. Je li sloboda čovjeka ili je u pitanju legitimacija vlasti, je li sistem u funkciji čovjeka ili je čovjek mjera stvari pa i demokratskog modela vlasti. Šta je demokratija kada je nemoćna da se suprotstavi tehnici i informacijama koje se plasiraju bez njihove volje i uticaja. Vlast je demokratska u stvarnosti samo ona koja ima viziju i koja upravlja procesima a ne ljudima. Zagovornici normativizma bi posegli za starim modelom podjele vlasti i njene nadležnosti u funkciji demokratije. U novim tranzicijskim i globalizacijskim uvjetima manje je bitno ko donosi odluke. Ključno je pitanje kojom dinamikom se društvo kreće i koliko prati globalizacijske i tehničko-tehnološke procese. Surovost vlasti ogleda se u zarobljenosti u procese legitimacije koji su varijabilni i koji zaostaju iza tehnoloških promjena i moći kapitala.

U tranzicijskim zemljama proces promjena je još složeniji u odnosu na stabilne zemlje. Ta složenost se ogleda u tome što su promjene u tim zemljama sveobuhvatne i to kako normativne, tako i vrijednosne, običaj-

ne i tradicijske. Kod njih proces tranzicije zahtijeva promjenu sistema kao čitavog poretka jednog drugim novim. Jednakost, pravičnost više ne mogu biti odrednica mjere stvari i gledišta, već uspjeh, znanje, moć, rad, dobit je nešto što zahtijeva promjenu ne samo društvenog već i individualnog moralnog koda i načina ponašanja. Uloga države više nije u funkciji čovjeka već kapitala i stvaranja uvjeta jednakih za sve. Očekivanja da država donese sreću postaje iluzija, vlast nije više opće dobro već korist političkih i vladajućih elita. Politika postaje profesija i to profitabilna koja se upravlja načelom instrumentalizacije i legitimacije, u kojoj birač postaje nemoćna jedinka. Iz te pozicije postavlja se novi fokus na poziciju i pravo čovjeka koje je u demokratskim sistemima idealizirano. Svakako da postoji raskol između normativnog i stvarnog. Demokratski sistem uspostavlja jednakost šansi – uspjeh je individualan.

Nisu samo promjene normativne, već su one prije svega ekonomske, informatičke, tehničke, socijalne, kulturne, jezičke i, uopće, društvene. Dakle, promjene se odvijaju svuda oko nas, prate nas, mi u njima sudjelujemo ili ih pak podstičemo. U globalnom smislu i sa velikim opsegom odvijaju se promjene u strukturi stanovništva, tj. u njegovom porastu, u strukturi proizvodnje, tehničko-tehnološkom napretku i proizvodnom razvitku, u migraciji stanovništva selo-grad, nerazvijena-razvijena područja i industrijski centri, promjene društvenih sistema, tipova vlasti, političkih snaga i pokreta, na kraju promjena nas samih u strukturi zanimanja, obrazovanja, porodičnog statusa itd. Iz navedenog je jasno da se promjene odvijaju jednoznačno i ne idu u očekivanom pravcu. One su protivrječne i u stalnoj dinamici i sukobu starog sa novim, novog sa starim. Do njih dolazi nekad snažnije a nekad su u zastoju, nekad ih možemo razumijeti, shvatiti a nekad se odvijaju i mimo nas i naše volje. Mi zemlju vidimo ravnu, ali znamo da je okrugla, mi doživljavamo svijet kao nepokretan, ali znamo da je u stalnom kretanju. Mi sagledavamo sebe kao nastavak svoje ličnosti u prošlosti, i očekujemo da se potvrdimo u budućnosti. Ali mi također priznajemo, ili bar tražimo, promjene u svojoj vrijednosti, u svome znanju i povremeno u svojoj samodjelatnosti. Dakle, oblici i sadržina promjena se postpuno odvija i nisu ravnomjerno vremenski i dinamički raspoređene i nisu u skladu s našim očekivanjima i željama. Promjene ma kog društva i u ma kojem društvu su uvijek motivirane i interesno poduprte od određenih snaga ili pak društvenih subjekata.

2. Socijalni sistem u promjenama

Pod socijalnim sistemom u najširem smislu podrazumijeva se skup mjera i aktivnosti koje provodi neka država radi osiguranja socijalne sigurnosti i stabilnosti njenih građana. S obzirom da je socijalna sigurnost uslovljena ekonomskim i tehničko-tehnološkim razvojem ona ostaje u sferi lokalne razine i različite zemlje na različite načine pristupaju mjerama i aktivnostima na uspostavljanju socijalne pravde i sigurnosti. U globalizacijskim procesima socijalna politika ostaje lokalna i nije prostor univerzalnog modela. Istini za volju, Evropska unija uspostavlja pravila i u sferi socijalne politike, ali je ona uvijek uvjetovana stepenom razvijenosti vlastite zemlje i njenom tradicijom u sferi socijalne sigurnosti i načela pravičnosti. Kako god se tranzicija odvija u drugim sferama društva tako se ona najsnažnije reflektira na socijalnu dimenziju ili posljedice koje surova ekonomija ostavlja iza sebe po poziciju radništva i stanovništva. Vlast može biti demokratska i imati mjerila koja je legitimiraju, kao i tehniku vladanja koja je u načelu zasnovana na pravičnosti i slobodama građana. Dok je sfera socijalne politike svedena na posljedice koje se uvećavaju što se promjene ubrzavaju. Ono što zabrinjava jeste, zapravo, stanje socijalnog sektora koje se ne mjeri po efektima i koje nije zadata kategorija već pratilac promjena. Struktura stanovništva, njegova obrazovanost, ekonomska snaga i pokretljivost su negativni faktori koji teško prate ekonomske i tehničke promjene, zbog toga su posljedice velike i odražavaju se ili multipliciraju u sferi socijalnih potreba.

Tranzicija za posljedicu ima i velike socijalne probleme i poremećaje koji se najsnažnije ogledaju u prevelikom broju raspoložive radne snage koja ostaje bez posla, pogotovo u zemljama koje sprovode sveobuhvatnu tranziciju. Višak radne snage imaju i razvijene zemlje, kad se tome doda najezda jeftije radne snage i velike ponude iz tranzicijskih zemalja, to bitno dovodi do nesigurnosti ne samo sfere rada, već sistema i kao političkog ali i kao privrednog poretka.

Već smo konstatirali da ništa, pogotovu u društvu, nije statično, sve je podložno promjenama. Mijenja se stanje, odnosi, terminologija, značenja, priroda i karakter moći. Dakle, društva evoluiraju, imaju svoje uspone i padove. Njihov kod nije pravolinijski i ne odvija se shodno željama njenih protagonista. Njihova sudbina, opstanak i razvoj ovisi od niza društvenih

činilaca koji kako na unutrašnjoj njegovoj razini tako i na osnovu spoljnjeg uticaja susjednih kultura i civilizacija i sistema bitno opredjeljuju njegov status, razvoj, uvjete opstanka i egzistiranja. Ako društvo poimamo u najopćenitijem značenju kao socijalni sistem ljudi u kome se odvijaju sve funkcije na određenom stupnju društvenog razvoja, onda je razumljivo zašto je društveni razvoj, dakle materijalna osnova i sama institucionalna struktura jednog društvenog sistema važna za njegov opstanak i promjenu. Transformaciju društva najsnažnije uvjetuje materijalna osnova, tj. tehničko-tehnološki i industrijski razvoj i adaptibilnost institucionalnih oblika za prihvatanje novog poretka u sferi proizvodnje, ali i u sferi funkcioniranja tipa vlasti, tj. političkih odnosa. Ne manje značajnu ulogu čini prirodno bogatstvo i njegova funkcionalna i ekonomski racionalna iskorištenost i prilagođenost industrijskom i tehnološkom napretku. Otuda je ovladavanje tehnologijama i industrijskim proizvodima jedno od ključnih područja u kome se ogleda stabilnost i mogućnost opstanka društva i njegova tranzicijska sposobnost da prihvati novo, tj. promjene u sferi proizvodnje, ekonomije, politike, obrazovanja i svih drugih autonomnih društvenih sfera.

Sa propadanjem socijalističkog poretka započeo je proces velikih preobražaja kako u vrijednosnom tako i u funkcionalnom pogledu onih zemalja u kojima je socijalizam dominirao kao poredak i kao sistem vlasti. U svom izboru društvenog modela kreću se ka sistemu slobodne tržišne privrede koji postoji u zemljama Zapada. Također, nastoje izgraditi politički demokratske institucije po ugledu na demokratske zemlje. Proces promjena je dugotrajan, sa velikim poremećajima u sferi ekonomije, ali i u ukupnom vrijednosnom, kulturnom, socijalnom i političkom pogledu. Tranzicija je ustvari prelaz iz stanja jednog sistema u drugi funkcionalniji i humaniji od prethodnog.

Društva nisu statična već promjenjiva kategorija koje se transformiraju i mijenjaju kroz povijest. Promjene nisu samo historijska već je to svakodnevna pojava. Do tog dolazi jer društvo čine individue i društvene grupe, sa svojim potrebama i akcijama. Zato u društvenim promjenama postoji kontinuitet i tradicija, ali i promjene koje su dinamične i koje nameću industrijski i tehnološki napredak i koje nemaju svoju dugu tradicionalnost, već veliku i brzo prihvatljivu upotrebljivost. Brzina promjena u industrijsko doba je veoma dinamična i odvija se u svim sferama

čovjekove djelatnosti. Današnji čovjek, njegov način života i tehnička sredstva kojim se služi ne mogu se porediti sa životom ljudi koji su živjeli u ranijim tipovima društvenih sistema. Dostignuti stupanj tehnološkog i tehničkog razvoja bitno utiče na sam karakter društva, njegovu kulturu, navike, običaje, tradiciju ali i sam tip i način funkcioniranja vlasti. Zbog toga je teško objasniti sadržinu promjena. Na prirodu i dinamiku kao i sam karakter promjena bitno utiče više društvenih činjenica među kojima su dominantne, ekonomski i industrijski stupanj razvitka zemlje, politička organizacija, kulturno i geografsko okruženje u kome se nalazi. Neki od tih faktoru u određenim fazama promjena su dominatniji a neki igraju značajnu ulogu u prihvatanju tranzicije i njene realizacije. Većina promjena danas su globalne prirode jer do njih dolazi u mnogim sistemima i zemljama na svim kontinentima. Dakle, uslovljene su razvojem i novim tehnologijama, ekonomskim motivima i snažno razvijenim potrebama građana za novim proizvodima i dobrima.

Promjene su danas dinamične i obuhvatne, ne samo u funkciji napretka i zadovoljavanja čovjekovih potreba, već u smislu suočavanja sa posljedicama koje čine našu budućnost i opstanak čovjeka i društva neizvjesnim. I u prošlosti ljudi su bili suočeni sa velikim nevoljama kao što su prirodne stihije, katastrofe, kuge, glad, revolucije, ratovi, promjene sistema i poredaka. Iako smo, kako kaže Giddens, danas mi imuni od kuge i gladi, moramo se suočavati sa društvenim silama koje smo sami oslobodili od društvenih stega. Te sile unose neprestane promjene u naše živote[1]. Zato čovjek i društvo nisu prepušteni stihiji vremena već su njegovi sudionici i činioci promjena. Po svom socijalnom miljeu i sposobnostima ljudi teže ovladati svijetom i prirodnim datostima oko sebe. Stupanj ovladavanja ovisi od razvoja proizvodnih i tehničkih sredstava s kojima jedno društvo raspolaže, od geografskih i klimatskih uvjeta, kao i od samog društvenog ambijenta i njegovog stupnja organizacije i humaniteta. Međutim, ipak najsnažniji nositelj promjena jeste razvoj industrije i mogućnost njene aplikacije na određene sredine. Ona teži stalnoj ekspanziji i brzim promjenama u cilju stvaranja što većeg profita, a time i društvenog i ličnog bogatstva. Taj brzi razvoj mijenja tradicijske navike, običajnost, u općem značenju, kulturu jednog društva i uspostavlja nove vrijednosti, nov način i pravila ponašanja za građane.

1 E. Giddens, *Sociologija*, nav. izd., str. 316.

Industrijski napredak ne samo da je promijenio kulturne navike i potrebe ljudi već je bitno izmijenio sadržinu i način mišljenja i ljudske spoznaje. Danas se čovjekov život sve više temelji na racionalnim a ne na tradicionalnim osnovama. Ljudi teže sve više idealu slobode, jednakosti i učešća u demokratskim procesima. S pravom se Giddens pita kuda nas vodi današnja društvena promjena? Kakvi će biti glavni pravci razvoja koji će uticati na naše živote u dvadeset prvom vijeku? Među sociolozima nema za sada saglasnosti o tim pitanjima i dijagnostičkim konceptima.

3. Zajedničke karakteristike socijalne politike u tranzicijskim zemljama

U središtu promjena nije vlasnička transformacija već vrijednosni sistem i ekonomska efikasnost koja zahtijeva promjenu tehnologije, ulogu države, poziciju radne snage i raspolaganje novostvorenom vrijednosti, tj. dobiti. Svi ti elementi imaju snažnog uticaja na socijalnu strukturu i poziciju i radništva i stanovništva. Manje razvijene zemlje i tehnološki ovisne imaju manje šanse da se nose sa razvijenim i zato izlaz ili svoju konkurentnost traže u smanjenju radne snage, u većoj obrazovanosti i manjoj plaćenosti te manjim porezima i manjem uticaju države na privredne tokove i tokove poslovanja. Privatizacija ili vlasnička pretvorba je još jedan ozbiljan problem s kojim političke elite upravljaju i koje otežavaju ionako tešku poziciju radništva i stanovništva. Radnici nisu vlasnici, niti su participijenti novih kompanija, u starim su izgubili svoj udio ili uticaj, ostali su na brisanom prostoru ili su na teretu socijalnog zbrinjavanja. Većina tranzicijskih zemalja je zatonula u političke teškoće koje su obilježene kriminalitetom, mafijama i inim interesnim skupinama koje prijete da ugroze i same vlasti, a time i sve ono što se označava demokratskim i legitimnim. Takvo stanje pothranjuju i moćne međunarodne finansijske organizacije koje nameću svoja pravila. Socijalna slika stanja u tranzicijskim zemljama je više nego haotična. Siromašni slojevi, radništvo u agoniji, mlade snage okrenute odlasku u druge zemlje (neiskorištena pamet i potencijal u vlastitoj zemlji). Iz navedenog se vidi da kapital nije samo ekonomska kategorija, on je i politička i demokrafska forma ili instrument s kojim se usmjeravaju procesi i uspostavljaju novi odnosi. Dinamiku i obim

promjena određuju razvijene zemlje i njihov raspoloživi kapital. Ulažu ga prema vlastitim kriterijama i interesima. Marginalizira se domaća pamet pa i novac s kojim raspolažu njihovi građani.

Ako bismo u najkraćem htjeli dati opću zajedničku ocjenu o stanju socijalne politike u tranzicijskim zemljama, onda bi ona u najkraćem mogla ogledati u razrušenoj privredi i sporom oporavku i uspostavljanju novog ekonomskog sistema; u neizgrađenosti institucija ne samo u socijalnoj sferi, već i ukupnog privrednog sektora ali i drugim oblastima funkciniranja; u nejasnom vrijednosnom sitemu i njegvim osnovama na kojima on počiva. Karakteristična je konfuzija između starog i srušenog i novog koji nema elemente sigurnosti i jasne osnove vrijednosti. Iz toga proizilazi nostalgija i otpor promjenama, želja za povratakom na staro, što je stabilno i za njih bilo sigurno. Korupcija je opći pratilac i svakim danom zadobija veću snagu i zahvata šire prostore u tranzicijskim zemljama. Suočavanje sa posljedicama i snagama je nužnost poretka ali i građana da na novi način uspostave vrijednosti i da sistem funkcionira u skladu s demokratskim načelima. Nedostatak brige za opće i zajedničko dobro uz preveliku i predominantu individualizaciju i materijalizaciju karakteriše manje više sve tranzicijske zemlje. Nestabilnost demokratskih tokova uslovljava nastanak i proizvođenje stalnih afera i konflikata kao pratioca demokratskih promjena.

4. Nove vrijednosti i novi pristup socijalnoj politici

U svim tranzicijskim zemljama socijalna politika je nedefinirana i nalazi se u nekoj fazi uspostavljanja novih vrijednosti. Ono što trenutno karakterizira socijalnu poziciju jeste stalna deprivacija i smanjenje socijalnih prava. Vrlo brzo se vrši raslojavanje stanovništva i propadanje srednjeg, dominatnog sloja koji je egzistirao u prošlosti i koji je bio najstabilniji društveni dio. Konkretne manifesticije ili uspostava socijalne politike ogleda se u izmještanju socijalne politike iz sfere rada. Preduzeća se oslobađaju ranijih socijalnih funkcija i brige za prava radnika i prilagođavaju se tržištu, dok se institucije države sporo uspostavljaju. To najilustrativnije potvrđuje činjenica da poreska politika nije instrument ravnopravnosti i solidarnosti već nužnosti opstanka aparata prinude, tj. države. Novo

stanje socijalnu sliku iznova mijenja i ona izgleda sasvim drugačije od slike koja je bila uspostavljena u prošlosti. Ne samo da strukture države nisu shvatile novu ulogu socijalnih potreba nego se na to teško navikavaju i sami građani i privredne strukture. Ta konfuzija u stvarnosti pogoduje širenju i rasprostranjivanju korupcije, nejednakosti i raznim oblicima konfliktnosti koji se ne programiraju već dinamično odvijaju. Te promjene slabo i nepotpuno prati legislativa i društvena akcija koja bi donekle mogla dirigirati promjene u željenom pravcu. Nedostatak vizije dovodi do sve većeg ekonomskog raslojavanja a samim time i do minimiziranja domaće pameti i postojećeg kapitala. Tu svakako treba napomenuti i činjenicu smanjenja solidarnosti kod građana i sve veće raslojavanje, ali i gubljenje tradicionalnih vrijednosti. Države se nisu prilagodile novim potrebama tako da nisu izgradile novi ili potrebni pristup socijalnim i humanitarnim institucijama koje u tržišnim uvjetima funkcioniraju na drugim načelima od poznatih ili ranije naznačenih. Nerazvijenost humanitarnih organizacija kao nevladinog sektora sudara se sa starim tradicionalnim a slabo ili nedovoljno može zadovoljiti narasle potrebe u toj oblasti korisnika. Vladajući politički establišment vješto koristi socijalnu situaciju i poziciju i nerijetko manipuliraju tim slojevima za rušenje stare vlasti ili dolazak njih samih.

Mnogo je zajedničkih karakteristika tranzicijskih zemalja a sasvim su razumljive i specifičnosti jer su one uslovljene ekonomskim razvojem i snagom privrednog sistema. Pošto se naša analiza bavi uporednim odnosno zajedničkim osobinama, u najkraćem te bismo karakteristike mogli svesti na slijedeće.

U svim tranzicijskim zemljama je neadekvatna transformacija socijalnih institucija. Ne postoji model niti uzor kako tu transformaciju izvesti i s kojim obimom prava i sredstava. Stari administrativni aparat koji je naslijeđe prošlosti je nespreman i nesposoban da prihvati novo zato se sporo adaptira i transformira, sporo nalazi rješenja, sporo prihvata nove modele.

Zaposlenost i zapošljavanje je najveći problem s kojim se tranzicijske zemlje susreću. Prostor zapošljavanja je sužen a radništvo nije naviknuto niti je spremno na tržišnu konkurenciju. Ako tome dodadamo neadekvatnu i zastarjelu obrazovanu radnu snagu koja je naviknuta na sigurnost i na neinventivnost, slika nam postaje jasnija zašto se promjene odvijaju

sporo i s velikim posljedicama i po društvo i po individue. Sporo se oporavlja privreda nakon vlasničke pretvorbe i još sporije otvaraju radna mjesta. Raspoloživost radne snage se uvećava što dodatno opterećuje socijalni sistem i vlade se sve teže nose sa naraslim socijalnim tenzijama i brojem nezaposlenih. Pri tom ne treba zaboraviti da se očekivano ulaganje stranog kapitala slabo ostvaruje, što dodatno opterećuje procese reformi i povjerenje građana u pozitivne efekte tih promjena.

Zdravstveni sistem trom je neefikasan, skup i neracionalan. Solidarnost, a ne konkurentnost i racionalnost osnovne su odlike koje nemaju šanse u trci sa naraslim potrebama u ovoj oblasti. Nesiguran iskorak u privatizaciji ove djelatnosti i nedovoljni podsticaji dovode do korupcije i socijalne isključenosti velikog broja korisnika ovih usluga. Ako tome dodamo slaba ili skoro zanemariva ulaganja u nauku u ovoj oblasti, onda je prirodno očekivati nizak nivo usluga i sve veći jaz i zaostajanje iza stabilnih i razvijenih zemalja.

Penzioni sistem je kod svih tranzicijskih zemalja politički i socijalni problem na koji još uvijek nema adekvatnog odgovora bez obzira na uvedene modele i stupove osiguranja i obezbjeđenja sredstava. Ostala su od strane konzumenata ista očekivanja od države. Država je skoro najveći dio socijalnih problema rješavala prijevremenim i kraćim uvjetima za penzioniranje čime su opterećeni postojeći fondovi i gdje generacijska solidarnost zaposlenih ni izbliza ne može zadovoljiti narasle potrebe u ovoj oblasti.

Obrazovni je sistem neinventivan, sa slabim ulaganjem u nauku. Dominacija teorijsko-historijskog modela obrazovanja, nasuprot racionalnog i upotrebljivog, dovodi do nefunkcionalnog obrazovanja. Ako tome dodamo i stalno smanjivanje izdvajanja za nauku i njene potrebe, onda čitav obrazovni proces postaje neracionalan i nefunkcionalan.

Neadekvatna instiucionalna, ali i sadržajna transformacija institucija socijalne politike (centara za socijalni rad, specijaliziranih institucija, te nepostojanje populacione politike, zaštite djece i raznih drugih kategorija stanovništva).

Slaba radna pokretljivost i mala potreba za novom radnom snagom. Ne samo da su razvijene i stabilne zemlje zatvorene za radništvo to je karakteristika i nerazvijenih zemalja uz jače regionalno protivljenje i slabiju pokretljivost i horizontalnu i vertikalnu. Takvo stanje dovodi do velike

migracije izvan matičnih zemalja i stvara jedno novo stanje s kojim se suočavaju razvijene zemlje, a to je i obrazovana i jeftina radna snaga i njena velika raspoloživost, što dodatno ugrožava njihovu stabilnost i otpore koji sobom nose i kulturološke, vjerske, jezičke i asimilicajske i druge razlike i predrasude.

Budžetski pristup socijalnoj politici je još uvijek dominantni princip i način obezbjeđivanja sredstava. Iako praksa pokazuje da je on nedovoljan, u stvarnosti se ne poduzimaju značajnije mjere koje bi takav pristup promijenile. Kontrola trošenja sredstava je neadekvatna, građani nisu konzument već ovisnici i brojke za neracionalan i preskup posrednički aparat. Transformacija ekonomskog sistema u socijalnoj politici nije stvarno izvršena.

Kako se odvija i s kojim rezultatima tranzicija u socijalnoj sferi. Sve tranzicijske zemlje poduzimaju niz mjera koje su, negdje manje, negdje više, efikasne i zavisno od zemlje rezultati su nejednaki. Zajednička karakteristika zemalja u tranziciji ogleda se u tome da one sve pokušavaju svojim mjerama i kratkoročnim i dugoročnim smanjiti siromaštvo, iznaći modele zapošljavanja, privući strani kapital i očuvati vlastite ljudske potencijale (obrazovanje i osposobljavanje kadrova za nove tržišne uvjete uz nacionalne specifičnosti).

Tranzicija pruža neki oblik optimizma, mada su njene posljedice mnogo veće u svim zemljama (povećana bijeda i siromaštvo, veliki slojevi stanovništva ostali neupotrebljivi, velika socijalna potrošnja). Ljudi su dobili veće političke slobode, ali su ih u socijalnom i ekonomskom smislu skupo platili (porast nezaposlenosti, pad realne vrijednosti plaća i penzija), nejednake mogućnosti dovele su milione ljudi u siromaštvo. Tranzicija se odvija u smanjenju uloge vlade u ekonomskim procesima i liberalizaciji svega bez koncepta i postupnosti, bez odgovornosti za ishode i stanje posljedica. Masovni rezovi u rashodima, smanjenje troškova radne snage, nedovoljna strana ulaganja. Iz dosadašnjeg iskustva kretanja i ulaganja stranog kapitala da se zaključiti da strana ulaganja dolaze u konkurentne zemlje a ne u nesigurne kakve su, nažalost, najvećim dijelom tranzicijske zemlje, gdje ima kvalificirana radna snaga, učinkovita infrastruktura, nezavisno i pouzdano sudstvo, efikasno i nepristrasno provođenje zakona, transparentna i odgovorna državna administracija, te zdrava i dobro obrazovna populacija.

Desetljeće tranzicije pokazalo je da su najslabije, u svim tranzicijskim zemljama, institucije za nadzor suvremenog tržišnog privređivanja. (Umjesto slobodnog tržišta pojavio se organizovani kriminal, korupcija, bezvlašće i neodgovornost). Tranzicija nije dala u proteklom desetljeću željene rezultate i po Washingtonskom konsenzusu potrebne su nove reforme u reformisanim zemljama u kojima će glavnu ulogu imati država. Slobodno tržište prepušta važnu ulogu državi i društvenom kapitalu (socijalni kapital, posljedice po prehranu i zdravlje, pad nataliteta, zaključivanja brakova, povećan suicid, nasilje u porodici, velike migracije isl.).

Socijalna deprivacija i smanjenje socijalnih prava je opća karakteristika tranzicije socijalnog sektora. Socijalna politika i zaštita nisu više univerzalno pravo i ne spadaju u sferu rada pa je samim time postalo i upitno pravo čovjeka da ga u novim uslovima ostvari. To nam najbolje ilustrira i dilema na kojuodgovor nema većina zemalja a ona glasi – jesu li tranzicijske zemlje pravne ili socijalne države?! Možda je sada najbliži odgovor da nisu ni jedno ni drugo. Zato se i određuju nejasanim eufemizmom kao što je tranzicija. Socijalna politika je neuređen prostor kako u institucionalnom tako i u praktičnom pogledu. Ono što tranzicijske zemlje poduzimaju ogleda se u tome da određuju minimalnu plaću koja igra glavnu ulogu u kreiranju socijalnog ambijenta. Vlade pod pritiskom javnosti i stranih kompanija ili investicijskog kapitala i dalje smanjuju javne rashode. Tako se naknade za nezaposlene smanjuju i skraćuje radno vrijeme i potrebne godine za ostvarivanje prava na mirovinu. Privatizacija mnogih socijalnih usluga smanjuje odgovornost države a povećava siromaštvo. Sredstva za socijalne potrebe odlaze skoro 70% na administraciju a malo na korisnike.

5. Socijalna politika Evropske unije

Evropska unija je uspostavila zajedničke karakteristike i vrijednosti u sferi socijalne politike. U najširem smislu socijalna politika Evropske unije obuhvata:

1. Slobodno kretanje radnika i socijalnu sigurnost radnika migranata
2. Jednak tretman muškaraca i žena

3. Obezbjeđivanje zdravstvene zaštite i zaštite na radu
4. Zaštitu javnog zdravlja
5. Brigu o starim ljudima
6. Borbu protiv siromaštva uključujući i imigraciju manjinskih grupa, zapošljavanje, profesionalnu obuku i politiku zapošljavanja
7. Razvoj službi socijalne zaštite
8. Obrazovanje kao socijalna i ekonomska kategorija

Zajedničke karakteristike ili strategija u socijalnom sektoru, u legislativnom smislu, podrazumijeva da je socijalna politika dio ekonomskog sistema, u kome su socijalna prava građanska prava i kao takva zagarantirana i ostvariva kroz institucije države. Da bi se uspostavila adekvatna i kvalitetna socijalna politika, neophodno je razviti ekonomski sistem koji će biti u stanju da servisira socijalne potrebe i pravedno društvo i da distribuira prva na sve participijente. To je svakako najsloženiji dio i zato su tranzicijske zemlje zatonule u brojne teškoće jer ne mogu da zadovolje narasle potrebe u socijalnoj sferi. Distribucija prava je stoga nejednaka jer su uvjeti i izvori suženi, a narasle potrebe velike. Da bi izašle iz začaranog kruga, veliki broj zemalja poseže za kapitalom koje daju pod specifičnim uvjetima međunarodne finansijske institucije kao što je MMF i Svjetska banka. Taj novopristigli kapital ide najčešće u direktnu potrošnju što dodatno osiromašuje ili smanjuje ekonomoski potencijal zemalja korisnika tog kapitala. U konstelaciji ekonomske moći demokratske reforme ostaju u drugom planu i bez nekog bitnijeg uticaja na materijalni i socijalni položaj radništva i stanovništva. Iz iskustva reformi u zadnjih desetak godina da se zaključiti da parcijalna rješenje ne daju efekte i rezultate. Reforme su nužne i to sveobuhvatne u svim sferma društva od demokratskih do socijalnoekonomskih. Programiranost i dinamika promjena mora biti usklađena sa postojećim materijalnim i kadrovskim potencijalima uz jaku političku, odnosno demokratsku volju snaga i aktera promjena. Samo programirane i podsticajne reforme imaju šansu da promijene postojeće stanje nabolje.

6. Socijalna politika u svjetlu Reformske agende

Reformska agenda koja je okvirni dokument vlasti BiH na svim nivoima ima za cilj urediti određenu oblast društvenog života u skladu sa normama i jasnim efektima koji će promijeniti stanje u željenom pavcu. Agenda je u suštinskom smislu pismo namjera od strane domaćih vlasti kojim se obavezuju da preduzmu reforme koje će provesti u određenom roku. Reforme su, prije svega, pravnog, socijalnog, ekonomskog i poreskog karaktera. Skup mjera koje se trebaju preduzeti rezultirat će promjenom odnosa u društvu i poboljšanjem standarda građana. Naime, Svjetska banka i Međunarodni monetarni fond daju određena sredstva zemlji da bi se promijenio njen pravni, ekonomski, socijalni i poreski sistem nabolje i da bi efekti uzetog novca bili vidljivi u konkuretnosti vlastitih kompanija i boljem položaju uposlenika i građana. Ti efekti su programirani i oni su kratkoročni i dugoročni. Slične reformske modele ove su moćne međunarodne institucije prakticirale i u drugim zemljama, koje su reformisale svoj ekonomski, privredni i socijalni sistem. Dakle, ne radi se o eksperimentu niti o nekom dodatnom uslovljavanju već o potrebnim koracima i mjerama koje vlasti trebaju preduzeti da bi stvorile uvjete za promjenu stanja u vlastitoj zemlji i prešle s jednog starog modela na novi suvremeniji, tj. tržišni, prilagođen potrebama poslodavaca, radnika a time i samih građana.

7. Tranzicija socijalne politike u BiH

Socijalna politika i socijalni rad kao institucionalni društveni proces u funkciji građana skoro da je danas u eri društvenih promjena marginaliziran i potisnut u uske stručne krugove koji imaju mali domet na kreaciju novog sistema i pristupa socijalnom sistemu i socijalnoj politici u bosanskohercegovačkom društvu. Dobre poznavaoce društvenih procesa ili tačnije tranzicijskih koji se odvijaju to ne iznenađuje jer se u BiH tranzicija odvija stihijno, neprogramirano i nesveobuhvatno i ne sa jasnim ciljevima i ishodima. Parcijalne mjere koje su do sada poduzimane nisu dale željene rezultate. Promjene su se odvijale u suštinskom smislu nagore. Umjesto napretka došlo je do deprivacije i loše privatizacije,

umjesto novog ekonomskog sistema instaliran je hibrid koji ne daje dobit niti mogućnost tržišne konkurencije, umjesto rasta zaposlenosti nastavljeno je dalje beznađe i rast raspoložive radne snage, umjesto smanjenja socijalnih izdavanja došlo je do povećanja socijalnih prava u različitim spektima društvenog života.

Sam naš ekonomski sistem je haotičan, a na socijalnu politiku se gleda kao na prateću djelatnost ili mjere kojima se ublažavaju ekonomske promjene. To je karakteristika sistema u kojima se mijenja sama osnova rada i gledišta na novostvorene vrijednosti. Naime, reforme u sferi ekonomije odvijaju se pretežno na razini vlasničke transformacije, umjesto same biti i načina ekonomskog sitema koji treba da ide u korak sa tržištem, konkurencijom, plaćanjem rada i afirmacijom tržišnih mehanizama koji potpomažu transformaciju, ali i reafirmaciju ekonomije i njenih subjekata. Tako se u suštinskom smislu reforma svodi na formu umjesto na suštinu. Mijenja se forma a suštinskom smislu ostaje nadmoć države nad radom i zaradama, onemogućava se kompanijama da budu konkurentne i profitabilne i ne uspostavljaju se nova pravila socijalnog dijaloga i prava vlasnika kapitala i radnika. Vlast tako ostaje najveći kočničar promjena. Nespremnost za novo i nespremnost za rizik je karakteristika vlasti koje misle da mogu upravljati procesima na način da zadiru u ono što je regulacija tržišta i ponude i potražnje. Takve vlasti umjesto promjena nude nova obećanja i time stiču izborni legitimitet bez stvarnog cilja i programiranih promjena sa rokovima i efektima koje one trebaju dati.

U našim uvjetima mijenjaju se podsistemi i to pod pritiskom MMF-a i Svjetske banke, pod pritiskom raznih drugih programera koji žele da se bosanskohercegovačko društvo i sistem demokratizira, da se prošlost ostavi iza sebe i da se uđe u prostor kreativne budućnosti. Međutim, država uprkos tome zadržava svoj monopol u kontroli i nadmoći nad sferom rada i zarada, nad monopolom poslovanja i nadzora rada kompanija. Nasuprot tome ne osmišljava održivu socijalnu politiku i harmonizaciju socijalnih odnosa u sferi raslojavanja stanovništva u uvjetima tržišnog sticanja i raspolaganja prihodima. Raslojavanje na prostoru BiH odvija se tako što siromašni postaju još siromašniji, što nestaje srednji sloj, i što se taj proces rapidno povećava, dok država sa svojim mjerama neselektivno i nesistemski parcijalno postupa. Danas bi s pravom mogli konstatirati da u BiH ne postoji socijalna politika kao vladina strategija, ne postoji jasan i

konzistentan socijalni sistem i vlasti nisu u stanju odgovoriti naraslim socijalnim potrebama stanovništva. Najznačajnija socijalna politika u sferi rada bila je u prošlosti traženje načina i pogodnosti penzioniranja velikog broja radnika koji su u tranzicijskim procesima privatizacije kompanija ostajali bez posla. Takvim aktivizmom vlade su samo povećale socijalne razlike i opteretile socijalnu politiku koja je tretirana kao potrošnja, a ne kao razvojna i dugoročno osmišljena potreba i građana i samog sistema vlasti, a time i vlada. Svakodnevno čujemo izjave da će se penzioni sistem urušiti; da su sredstva socijalnih davanja nedostatna za mnogobrojne kategorije koje su stekle po različitim, prije svega političkim kriterijama i kategorijama (borci, invalidi, šehidi, demobilisani vojnici, oficiri, generali, parlamentarci, poslanici, itd.). Takvo društveno stanje potvrđuje činjenicu da je potrebno na nivou države BiH uspostaviti novu i transparentnu socijalnu politiku sa jasnim i održivim socijalnim sistemom i njegovim podsitemima i sa jasno utvrđenim mjerama koje je potrebno poduzeti da bi se „novi“ sistem izgradio i da bi bio funkcionalan i održiv.

Za bosanskohercegovačke prilike to je potrebnije nego za mnoge druge zemlje. Naime, ključni problem kod nas je kako raskinuti sa starim dobro izgrađenim i razvijenim socijalnim sistemom i socijalnim pravima koja su bila razvijena u socijalizmu. Mnoga dostignuta prava, pogotovo u sferi rada, nije moguće u tržišnim uvjetima i ostvariti. Dakle, potreban je raskid sa dosadašnjim nasljedstvom i stereotipom moći države da modelira i realizira socijalnu politiku i da istu održava na parafiskalnim osnovama. Naš ekonomski sistem mora biti osposobljen i prilagođen tržišnim uvjetima, socijalna politika mora se promatrati kao razvojna i investicijska djelatnost. Institucije socijalne politike moraju sve više postajati tržišne i humanitarno investicijske za korisnike usluga, ali i za one koji žele potpomoći socijalnohumanu društvenu djelatnost. Dakle sami korisnici usluga i prava moraju biti ti koji će, ne samo kreirati već i iznalaziti investicijska sredstva za djelatnost značajne društvene sfere kao što je socijalni sistem i socijalna prava. Tako će korisnici prava i potreba biti ne samo konzumenti, već i kreatori i investitori socijalnog sistema. Primjer takvog odnosa su stupovi penzionog sistema koje će sami korisnici kreirati, finansirati i koristiti.

8. Siromaštvo kao ograničavajuća kategorija socijalnih reformi

Pored tranzicije socijalne politike, njenog značenja i teorijskih modela, za bosanskohercegovačko društvo je bitno pitanje siromaštva, dakle aktuelnog socijalnog pitanja na kome se prelama i socijalna politika, ali i socijalna praksa, pa i sama demokratizacija sistema i ostvarenih prava čovjeka. Siromaštvo je posljedica društvenog stanja i odnosa u kome se nalazi određena kategorija stanovništva. Danas su dominantna dva koncepta ili teorijska pravca, koji nastoje odrediti i definirati siromaštvo, a to su apsolutno i relativno siromaštvo. Koncept apsolutnog siromaštva zasniva se na ideji preživljavanja kako bi se fizički obezbijedila zdrava egzistencija. Jedan broj teoretičara smatra da je ovaj koncept pristupa siromaštvu univerzalan[2]. On podrazumijeva određene ili definirane standarade za ljudsko održavanje koji su isti za sve ljude i iste starosne i dobne skupine, bez obzira gdje žive. Za bilo kojeg pojedinca, bilo gdje da živi u svijetu, može se reći da živi u siromaštvu ukoliko se nalazi ispod ovog univerzalnog standarda.

S obzirom da postoje ekonomske i socijalne razlike u razvijenosti pojedinih zemalja, nije moguće uspostaviti univerzalne principe i kategorije pomoću kojih se može tačno odrediti i definirati siromaštvo, i koje bi bile univerzalne za sve. Ti autori preferiraju drugi aspekt koji se označava relativnim siromaštvom, koji siromaštvo određuje u odnosu na ukupni standard koji prevladava u određenom društvu. Ovi autori smatraju da se siromaštvo ne može na univerzalan način mjeriti, već je ovisan od mnogobrojnih faktora razvoja i pozicije određene zemlje, od ekonomsko-socijalnih uslova do kulturoloških navika, tradicije i običaja stanovništva. U nekim zemljama pojedine potrebe stanovništva mogu se smatrati nužnim i neophodnim za život, a u drugim sredinama one mogu imati karakter viših ili luksuznih potreba.

I jedan i drugi koncept pristupa siromaštvu ima svoje prednosti i / ili nedostatke. S obzirom na konkretni aspekt socijalnih politika pojedinih zemalja, teorijski modeli mogu biti osnova za kreiranje ili poduzimanje mjera koje su nužne i koje jedan sistem može realizirati kako bi

[2] Vidjeti: E. Giddens, *Sociologija*, Ekonomski fakultet, Beograd, 2003.

se poboljšao standard stanovništva i smanjio broj onih koji su u stanju socijalnih potreba.

Veliki broj zemalja danas pokušava, na bazi vlastitih metodologija, utvrditi granicu siromaštva, koja se zasniva na cijeni osnovnih dobara koja su potrebna za ljudski opstanak u određenom društvu. Za pojedince ili domaćinstva čiji se prihodi nalaze ispod granice siromaštva, kaže se da žive u siromaštvu, mada je i takav pristup dinamičan i podliježe promjenama, jer se standardi života mijenjaju a time i granice siromaštva ili najnužnijih potreba srazmjerno ekonomskom stanju društva.

U Bosni iHercegovini je urađena studija koja je identificirala stepen siromaštva. Siromaštvo u našim uvjetima je uslovljeno postratnom diskriminacijom, etničkim podjelama, ekonomskom nesigurnošću, obrazovanjem, zdravstvenim uslugama, diskriminacijom u obrazovnim sistemima, socijalnoj zaštiti i nerazvijenoj građanskoj participaciji. Svi ovi elementi su društveni i najvećim dijelom zavise od sistema i uloge koju vlasti trebaju imati kako bi promijenile odnose i stvorili uslove za materijalni i socijalni položaj građana. Prema raspoloživim istraživanjima, u BiH danas ima oko 15% siromašnog stanovništva. Skoro 30% stanovništva se nalazi na samoj granici stepena siromaštva. Ako ta dva podatka uzmemo zajedno, onda vidimo da je skoro polovina stanovništva na samoj granici onog što označavamo siromaštvom. Međutim, ono što zabrinjava nije samo ovaj podatak, već kategorija stanovništa koja nema izgleda da u dogledno vrijeme promjeni svoj status već će dolaziti u kategoriju socijalne bijede i ekstremnog oblika siromaštva[3]. Nemoguće je dati profil ili odgovor koji bi bio univerzalan koji su slojevi ili strukture stanovništva siromašne. Više je aspekata društvenog života koji utiču na određivanje siromaštva. To su najčešće ljudi koji se nalaze u nepovoljnom položaju u dužem svom životnom razdoblju: nezaposleni, oni koji rade sa pola radnog vremena, ili su im radna mjesta nesigurna, stariji, bolesni i invalidi, penzioneri, djeca, žene, članovi velikih porodica sa samohranim roditeljima, kao i etničke manjine.

Siromaštvo za naše uvjete je novija kategorija jer je prethodni sistem imao dosta razvijen i disperziran socijalni sistem. Koncept uređenja BiH kao države danas je nejasan. Ne znamo radi li se o socijalnoj državi.

[3] UNDP: *Izvještaj o humanom razvoju*, 2007.

Socijalni sistem je izmješten ili nedefeniran iz osnovnog koncepta državnog uređenja. Socijalna politika je svedena na razinu lokalnih politika što za posljedicu ima nesistematičan pristup i nejasan socijalni sistem. U nedostatku vizije sistema siromaštvo je pratilac koji je nova kategorija i s kojom se suočavaju stručni organi bez mogućnosti da bitnije mijenjaju stanje i odnose. Uproštena slika nadležnosti nije potpuna i zahtijeva veći angažman države da uredi potpunije odnose u sferi ekonomije i ljudskih prava kako bi se derivirala pozitivna društvena osnova za racionalnu i efikasnu socijalnu politiku.

Danas smo suočeni sa novim vrijednosnim sistemom koji do sada nije bio društveno preovlađujući. Na njegove je karakteristike nužno ukazati da bismo mogli razumijeti mjere koje je u budućnosti potrebno poduzeti i kako bi se mogao definirati na novim osnovama održiv socijalni sistem. Novi ekonomski sistem koji podrazumijeva slobodno tržište, konkurenciju, vlasništvo, zahtijeva izmještanje socijalne politike iz sfere rada. Ekonomsko raslojavanje stanovništva po stepenu posjedovanja i raspolaganja materijalnim dobrima je sve veće i sa razvojem ekonomije te će razlike biti sve vidljivije raspadanjem ili raslojavanjem postojećih slojeva i gubljenjem statusa srednjeg sloja koji je u prošlom sistemu bio dominatan. Raspadanjem patrijarhalne porodice i smanjenjem porodične solidarnosti, radničke porodice danas su izgubile one elemente solidarnosti koje su imale u prošlosti, dok su se seoske porodice rastočile na staru populaciju koja ostaje na zemlji i mlađu koji svoju egzistenciju traži u gradu. Ostala su ista očekivanja kod radnika pa i građana, od sistema u sferi socijalne sigurnosti koji je bio u prošlosti. Ostale su stare navike i zahtjevi od države. Mnogi ne shvataju novi sistem vrijednosti i novu poziciju i privrede i društva. Smanjena je socijalna solidarnost među građanima, izražena sve veća sebičnost, okrenutost borbi za vlastiti opstanak i uspjeh, manja kolektivna solidarnost i participacija. Rasprostranjenost iščekivanja pomoći od raznih institucija izvana (humanitarna pomoć i slično). Ratna tragedija ostavila je dosta traga na inventivnost i iščekivanje pomoći i dalje solidarnosti u humanitarnom obliku bez rada i samoinicijativnosti na jednu strukturu stanovništva. Nerazvijeni oblici nevladinih humanitarnih organizacija i njihovo neadekvatno društveno pozicioniranje u našim uvjetima čine socijalnu poziciju stanovništva još težom. Sve je manji prostor za nevladin sektor, jer se on ne prihvata kao partner vlasti u organima

uprave u onim oblastima ili segmentima društva gdje je potrebna fleksibilnija i inovativnija kreacija ljudi i interesnih grupa. Politička manipulacija socijalnim slojevima sve je izraženija i njihova zloupotreba u izborne svrhe od strane političkih stranaka. Političke stranke nerijetko daju velika obećanja u svojim kampanjama i time stvaraju nepotrebnu iluziju o svojoj moći i načinu rješavanja pitanja od životne važnosti za određene slojeve stanovništva. Sve su to elementi koji govore u prilog da je nužno napustiti postojeći koncept socijalne politike i uspostaviti novi, na drugačijim osnovama razumijevanja socijalnih potreba i socijalnih davanja.

9. Reformska agenda kao put promjena u socijalnoj politici

Agenda je skup mjera koje je potrebno da preduzmu vlasti na svim nivoima kako bi se obezbijedili uslovi da uloženi novac bude vraćen u dogovorenom roku, da se reforme provedu i da daju pozitivni rezultat koji može garantirati da uloženi novac daje pozitivne efekte na promjenu društvenog stanja, tj. socijalnog stanja u određenoj zemlji.

Dakle MMF i SB ne daju novac da bi ubrali kamatu odnosno određen profit već da bi pomogli pozitivne promjene u određenoj zemlji. Vlasti u BiH su se obavezale na potrebne korake i mjere koje će potpomoći i provesti promjene.

Osnovna ideja agende ogleda se u smanjenju opterećenja na dohodak preduzeća i zaposlenika. Naime, u suštinskom smislu se mijenja uloga i pozicija države u sferi rada i zarada. Država treba stvoriti što povoljnije uslove za rad i poslovanje kompanija, za rast zaposlenosti i povećanje zarada, za rasterećenje i smanjenje kontrole i zahvatanja iz prihoda koje stvaraju i radnici i kompanije u procesu poslovanja. U sadašnjoj poziciji država ima nadmoć i preveliku kontrolu procesa rada i opterećenja zarada, što onemogućava da kompanije budu konkurentne na tržištu i budu nosioci razvoja. Prevelika kontrolna i nadzorna uloga nad privredom države uz prevelika zahvatanja smanjuje mogućnost da preduzeća budu konkuretna i da radnici imaju adekvatne zarade. Takva se praksa, kroz niz mjera koje vlasti trebaju donijeti, mora promijeniti.

Drugi, ne manje važan cilj agende, jeste u stvaranju pretpostavki za veće zapošljavanje mladih ljudi i veću profitabilnost kompanija. Velika stopa nezaposlenosti je posljedica, između ostalog, i prevelikih poreza i doprinosa što čini da je radna snaga skupa i nekonkurentna sa drugim sličnim na svjetskom tržištu. Agenda, odnosno skup mjera koje su vlasti preuzele da urade, jeste da podstiču na različite oblike zapošljavanja, da smanjuju kontrolu rada i zarada i da stvaraju pretpostavke za veće i produktivnije zapošljavanje. Istovremeno je nužno obuzdati novo zapošljavanje u neproduktivnim institucijama i raznim nivoima administracije. Izdvajanja za nova zapošljavanja su opravdana u sferi privrede i u posredničkim djelatnostima, izuzimajući potrošačke oblike zapošljavanja u prenapučenoj administraciji. Ono što u bitnom mijenja poziciju kompanija, jeste drugačiji pristup države kako poslovanju kompanija tako i regulisanju odnosa na tržištu, a time i odnosa prema pravima radnika i zaposlenika. Naime, država mora uvažiti predstavnike privrede i predstavnike radnika kao ravnopravne partnere u dijalogu i sporazumijevanju i rješavanju zajedničkih pitanja rada i poslovanja, bez nametanja svojih rješenja putem zakona i bez dijaloga.

Ono što je još važno napomenuti jeste da reforma podrazumijeva i novu ulogu nevladinog sektora kako u društvenim i socijalnim odnosima tako i u regulisanju pitanja od interesa za radnike ali i državu. Monopol i obaveza države u socijalnom sektoru se treba reducirati i procese prenositi na zainteresovane subjekte društva uz demokratska i socijalna prava koja trebaju zadobiti i nove snage, tj. nevladin sektor.

U krajnjem ishodu niza reformskih mjera, treba da se teret države u sferi socijalne politike prenosi na pojedinca. Naime, smanjuje se izdvajanje iz dohotka i ličnog dohotka, povećava se opterećenje pojedinačnih primanja, smanjuju razne beneficije ili stečena prava koja su u procesu rada bila neoporezovana kao što su topli obrok, dnevnice, razni honorari ili ugovori o djelu. Dakle, sve se svodi u platu i njen iznos će zavisiti od vrste i sadržaja rada, što određuje poslodavac a ne država.

Također, na noviji ili drugačiji način regulira se penzijskoinvalidsko osiguranje i ostvarivanje tog prava. Naime, generacijsko osiguranje ustupa mjesto visini zarada, tj. primanja. Stvaraju se pretpostavke za uvođenje i druga dva modela penzionog fonda, dobrovoljni i komercijalni, koji bi u dogledno vrijeme poboljšali lični standard penzionera neovisno od

državnog intervencionizma u toj oblasti. Time praktično čovjek u toku svog rada obezbjeđuje sebi standard u vremenu kada bude izvan rada i kad bude koristio pravo koje je stekao i za koje je u skladu sa vlastitom odgovornošću i visinom sredstava obezbijedio svoj standard.

Pored penzionog sistema, na drugačiji način bi se trebalo urediti sticanje i ostvarivanje prava na zdravstvenu zaštitu. Sadašnji model solidarnosti i jednake participacije usluga treba zamijeniti alokativnim pravom prema uplaćenom doprinosu. Naime, smanjivat će se opća solidarnost, a povećavat pojedinačno pravo na participaciju i visinu usluga srazmjerno visini uplaćenih sredstava od strane pojedinca. Taj model je poznat u razvijenim zemljama u kojima država participira u solidarnosti a korištenje visine prava vezuje se za plaćeni doprinos za tu namjenu. Time se praktično pojedinac stavlja u poziciju odgovornosti za svoju socijalnu situaciju, tj. zdravstvenu zaštitu.

Na kraju, mjere trebaju rezultirati mogućnošću proglašenja bankrota i pojedinca i kompanija. Time se izoštravaju socijalne potrebe i obaveze pojedinca da sam brine o svojoj materijalnoj i socijalnoj poziciji, da dugoročno planira i usklađuje svoje prihode i rashode, da sam planira svoju budućnost i izdatke koji mu dugoročno doprinose da stabilizira i ostvaruje svoj materijalni socijalni položaj. Time se odgovornost za status i socijalnu i materijalnu egzistenciju prenosi na pojedinaca, a država oslobađa mnogobrojnih obaveza naslijeđenih iz prošlosti i primjereno ulozi koju ima da stvara uvjete i garantira ostvarivanje ljudskih prava, a da odgovornost za svoju ulogu i materijalno-socijalni status snosi pojedinac.

10. Ograničenja za primjenu agende i njenih efekata

Dobre ideje i željene reforme ne mogu se ostvarivati bez stvarnih društvenih uvjeta i ograničenja ili procjene faktora koji mogu bitno uticati na sam ishod poduzetih mjera. U našim uvjetima mnogobrojna su ograničenja, što mnoge mjere čini neefikasnim i sa ishodima koji ne daju pozitivne rezultate. U konkretnom slučaju radi se o našem razuđenom institucionalnom sitemu i distribuiranim nadležnostima na mnogobrojne nivoe – od

entiteta, do kantona i samog nivoa države. U takvoj konstelaciji nadležnosti teško se može izvesti jedan skladan i funkcionalan sistem koji će dati pozitivne efekte i čije posljedice neće bitno ugroziti sadašnju nominalnu moć entiteta u različitim društvenim oblastima. Dakle, teško je uspostaviti jedinstven sistem socijalnih prava i mjera koje će na isti ili sličan način prihvatiti i realizirati oba entiteta.

Drugo, ne manje važno pitanje jeste povjerenje građana u sistem vlasti i nove politike koje je potrebno usvojiti i primijeniti. Naime, postojeće vlasti su pod velikim teretom datih i stečenih prava u prošlosti kod kategorija kao što su branitelji, ratni invalidi, raseljene osobe i ine skupine koje su na različite načine stekle određena socijalna prava i stekla određene privilegije. Izdvajanja za te katogerije nužno je reducirati, što će u konačnom ugroziti sam sistem vlasti. Nespremnost na promjene i ugrožavanje velikog broja biračkog tijela je nešto sa čime svaka vlast kalkulira i na što ne pristaje rado bez velikog pritiska međunarodne zajednice ili njenih finansijskih institucija.

Vlast se teško miri sa činjenicom da reducira zahvatanja iz privrede kompanija i da ima malog udjela u rasopodjeli tih sredstava. Naime, sloboda rada podrazumijeva i slobodu zarada. To načelo je u suprotnosti sa ekskluzivitetom vlasti da ona daje i da su to njena sredstva.U tom kontekstu treba gledati i mnogobrojna socijalna prava koja su stekle određene kategorije stanovništva. Obećanja porodiljama, dakle razvoj populacione politike, ne može više ići na teret privrede već izvora koje treba obezbijediti vlast. Slično je i sa nizom socijalnih prava raznih privilegovanih i neprivilegovanih kategorija u stanju socijalne potrebe stanovništva. To u bitnom dovodi do povjerenja u vlast velikog broja glasačkog tijela.

Čitav spektar promjena u suštini znači da se mijenja logika i sama svijest, a time i razumijevanje socijalne politike i socijalnih davanja. Promjena logike socijalne politike dovodi do sužavanja socijalnih prava. Socijalna politika se treba kreirati kroz nova i produktivna zapošljavanja, tj. kroz razvoj a ne kroz potrošnju što je do sada slučaj. Vlasti trebaju stvoriti ambijent za rad kompanija i za razvoj zapošljavanja bez svoje direktne participacije kroz skup mjera koje distanciraju vlast od monopola. Nužno je stvoriti uvjete za rad niza socijalnih fondacija koje će preuzimati određene obaveze države u socijalnom sektoru, sve do podsticanja kompanija za ulaganje viška prihoda ili dobiti u socijalni sektor i socijalne potrebe.

Država bi, ukoliko provede data obećanja ili preuzete obaveze u sferi socijalne politike, promijenila stanje i unaprijedila sliku socijalne pozicije bosanskohercegovačkog stanovništva.

III OBRAZOVNI SISTEM U TRANZICIJI

1. Gdje se danas nalazi bosanskohercegovački obrazovni sistem

Čemu obrazovanje, pitanje je koje danas većina mladih ljudi sebi postavlja. To je pitanje izoštrenije u nerazvjenim zemljama, ali i zemljama u razvoju gdje se obrazovanje malo cijeni i još manje vrednuje. Razvijene zemlje tome fenomenu posvećuju zasebnu pažnju i ono nije upitno već spada u red ekonomske moći, ali je i stvar individualnog prestiža. Tražiti odgovor na postavljeno pitanje u našim je uvjetima vrlo teško, zbog mnogobrojnih uzroka. Među osnove ili ključne svakako spada nejasna društvena pozicija i nedostatak vrijednosti koje sistem treba da sam stvara i gradi. U nedostatku društvenih vrijednosti obrazovanje se čini iluzijom ili gubitkom vremena provedenog u institucionalnom obrazovnom sistemu. Zemlje koje znaju šta hoće i koje imaju kakav-takav program razvoja, svoju strategiju temelje na obrazovanju i znanju. Znanje čini osnovu obrazovnog sistema koji se grana i prilagođava društvenim potrebama razvoja. Danas je obrazovanje u razvijenim zemljama programirano, cijenjeno i teško dostupno svim slojevima stanovništva, spada u elitne kategorije i potrebe sa izuzetno velikim ulaganjem, ali i sa iznimno velikom cijenom koju sobom nose obrazovani ljudi.

Ako sa sfere moći i uticaja obrazovanja u razvijenim zemljama gledamo na naše prilike, mladi ljudi se odmah demorališu i vraćaju u stanje apatije i čežnje da i njihovo obrazovanje i znanje nekom treba i da ima tržišnu vrijednost. Čovjek se obrazuje da bi mogao sebe materijalizirati u stručnom, ali i u ekonomskom smislu. Znanje se kod nas potcjenjuje, društveno ne vrednuje a individualno stimulira kao nada i čežnja da naši

ljudi imaju korak sa drugim obrazovnim ljudima u okruženju. Sve reforme koje provode obrazovne institucije kratkog su dometa, jer nisu uvezane sa društvenim potrebama i potrebama ekonomskog sistema kome treba obrazovna radna snaga.

Iole upućenom analitičaru jasna je slika stanja vrednovanja obrazovanja i cijene znanja u bosanskohercegovačkim uvjetima. Ona nije samo posljedica rata i tragedije već dugogodišnje naslijeđe koje je imalo za cilj umanjiti značaj obrazovanja nasuprot poslušnosti amorfne mase koja je podržavala kolektivitet. Kriza društva nije nastupila raspadom Jugoslavije već je ona mnogo godina bila karcinomskog tipa koja je razarala društvo i njegovu osnovu da bi ishod bio raspad sistema i političkog i ekonomskog, ali i obrazovnog devedesetih godina dvadesetog stoljeća. Ni danas stanje u anemičnom društvu kakvo je bosanskohercegovačko nije znatno bolje. Velika je neizvjesnost na bosanskohercegovačkoj društvenoj sceni, koja se ogleda u nedostatku vizije i snaga koje bi generirale pozitivne tokove i snažne iskorake i koji se neće spoticati o prošlost, nego hrabro koračati u budućnost. Budućnosti nema bez snažnog hirurškog zahvata u sferi obrazovanja, ali taj zahvat mora biti povezan sa cjelokupnom društvenom preobrazbom u kome će obrazovanje biti samo dio sistema koji generira pozitivne i željene promjene. Tranzicijsko vrijeme traži druge vrijednosti koje će usvojiti generacije koje prave skokove, jer iskoraci su mali i stalno prijeti opasnost od neuspjeha. Nove generacije traže humanizirani obrazovni sistem, odsustvo prisile i dominacije autoriteta, traže povjerenje i smanjenje emocionalnih naboja koji su dominatno nacionalno obojeni, jednostavno novi prostor u kome će se cijeniti znanje i materijalno vrednovati obrazovanje i intelektualni rad.

Obrazovanje je bit čovjeka i njegova neophodnost. Saznanja o sebi i svom interesu, refleksijama i odnosima koriste čovjeku i društvu, a ne samo pojedincu. Zato je i povijesna već istina da je obrazovanje budućnost svakog društva, iako se individualno stiče a društveno manifestira. Najsnažnija težnja svakog čovjeka jeste da dobije što kvalitetnije i bolje obrazovanje.

S obzirom da je otpčeo ozbiljan i temeljit proces reforme obrazovanja da se primjetiti da se tim pitanjem bave mnogi koji su manje pozvani i koji mnogo manje razumiju bit problema. Reforma obrazoavnja ili tranzicija neće uspjeti i ne može se provesti bez reforme onih koji su direktni

sudionici i najbitniji činioci, a to su prosvjetnii radnici. Zato obrazovne reforme treba promatrati i izviditi u cjelini od osnovne škole do univerziteta. Tek tada se može reći da je ona sistemska i da je osmišljena i sa jasnim ciljem. Reforma obrazovanja je također najuže povezana sa ukupnim društvenim promjenama, jer se pomoću obrazovanja uspostavlja ili proicira željeno društveno stanje. Posljedice u promašajima obrazovnih koncepata su dalekosežne po pojedince, ali i za čitavo društvo. One se mjere decenijama i generacijama koje je teško u kasnijim fazama ispraviti ili nadomjestiti novim. Naročito su posljedice u promašajima velike za siromašne zemlje i zemlje u razvoju, kojima je potrebna obrazovana i osposobljena radna snaga i mlada populacija koja može bitno mijenjati društvene odnose i prilike. Eksperimentisanje sa sistemom obrazovanja je nedopušteno i tragično. Nužan je osmišljen i utemeljen koncept bez brzopletosti i nametanja parcijalnih modela. Naš model je uvjetovan onim što se zbiva u udruženoj Evropi. Treba ga dobro osmisliti kako bi dao što veće rezultate i efekte za same konzumente i korisnike. Tradicionalizam i zastarjelost znanja su ozbiljna prepreka, uz nedovoljna finansijska sredstva koja se ulažu i u sistem obrazovanja.

Reforma obrazovanja ne smije biti iznuđena, već osmišljena sa dalekosežnim ciljevima i efektima. Složenost odnosa koji se prepliću u strukturi i institucionalizaciji obrazovanja podrazumijeva dobro poznavanje međuzavisnosti činjenica i uslovljenost procesa. Reforma obrazovanja zato mora biti dio strategije razvoja zemlje i njenog privrednog i kulturno tehničkog i naučnog razvitka a ne neki model koji treba nezavisno od sopstvenih ekonomskih uvjeta slijediti.

Mogli bismo reći da se obrazovni sistem u BiH danas nalazi u mrežama nerazumijevanja normativističkih koncepata koji pate od nacionaliteta koji je preuzak za obrazovanje i koji ne daje mogućnost da ljudi, konzumenti znanja, svoje sposobnosti koriste ravnopravno sa drugima na globalnom tržištu rada. Zato je nužna depolitizacija obrazovanja uz sve moguće specifičnosti koje se moraju pretvarati u prednosti kako bi zaostatke u privrednom i tehničko-tehnološkom razvoju sustizali i imali priključak sa razvijenim zemljama u dogledno vrijeme. Ako znamo da je tržište rada, a samim time i kultura, internacionalizirana i vlastitost svedena u okvire tolerancije, onda je jasno da ekonomija znanja ima primat i nužnost da ljudi rade i žive, da se obrazuju i da se suvereno kreću shodno

tržišnim potrebama. Jezičke razlike se minimiziraju, dominacija tehničkog jezika je danas mjera stvari a ne nacionalna pripadanost ili identitet kolektiviteta. Smanjenje jezičkog jaza uvijet je smanjenja ekonomske zavisnosti i tehničko-tehnološke zaostalosti. Rasprave koje kod nas godinama traju oko jezika i jezičkih politika u stvari su besplodne i bez stvarnog efekta na poziciju čovjeka, bez obzira na nacionalitet i kolektivni identitet. S pravom se postavlja pitanje, trebaju li mladi ljudi platiti ceh promašaja koje čini politika ili politike ili sistem ili zastarjeli društveni konzervativizam, koji je u globalizaciji rezervat, a ne sastavni dio multikulturalnosti i multietničnosti.

2. Društveni značaj obrazovanja

Obrazovni sistem je složen društveni sistem i nema društva koje nije uspostavljeno na vlastitim vrijednosnim pretpostavkama. S pravom se koriste iskustva drugih, ali posebnost je dominatnost koju generira svaki sistem i na kome gradi svoju budućnost. Danas se o obrazovanju govori kao o sistemu jer je obrazovanje najsloženiji fenomen društva. Njegov kod, vrijednost, upotrebljivost ne ovise više samo od porodice ili malih grupa, već od čitavog spleta institucionalnih društvenih struktura. Obrazovni sistem je izazov i budućnost društva ovisi od njegovih vrijednosti. Budućnost je teško predvidiva, ona je plod nužnosti, slučajnosti i volje. Sva društva razmišljaju o nedostacima svog sistema i teže da ga programiraju, poprave ili preusmjere. Dakle budućnost ovisi od nas, što želimo i što ćemo s njom učiniti. Svjedoci smo izuzetnog napretka. Svjedoci smo razvoja institucionalnog školskog sistema i u Evropi i kod nas. Iskustvo je pred nama, reforme i ishodi, želje i nužnosti iskazuju se kroz uspjeh ili neuspjeh i čovjeka i društva. Iako nismo bez iskustva pa i rezultata u sferi obrazovanja nužno se postavlja pitanje koja je danas svrha obrazovanja, koje su društvene vrijednosti i koje treba iznova graditi i afirmisati. Za nas su to značajna pitanja, jer se srušio jedan sistem koji se temeljio na drugim vrijednostima i koji je imao drugačije ciljeve. Novi sistem se ne može uspostaviti bez drugačijeg pristupa vrijednostima na kojima počiva i koje želi da gradi. U strategiji obrazovanja na prvom mjestu je potrebno razjasniti svrhu i cilj obrazovanja, naime čemu dati prednost, zajedničkom

napretku ili obrazovanju, znanju ili metodama kojima se ono prenosi, stručnosti ili diplomi. Sistem obrazovanja nije sebi svrha već je ovisan od društvenih ciljeva i zahtjeva. U konstituciji društvenih ciljeva i interesa učestvuju, pored političkih, privrednih i kulturnih institucija i pojedinci, njihove porodice, ali i univerzitetske zajednice. Iako postoji bogato iskustvo u sferi obrazovanja i razvijena obrazovana mreža, pa i privid vrijednosti koje društvo želi uspostaviti, vidljivo je da postoje ozbiljne teškoće i problemi i u formi i u sadržaju obrazovanja na koje društvo još uvijek nema odgovora. Međutim ono što deprimira jeste nedostatak volje da se obrazovanju i njegovom unapređenju posveti potrebna pažnja i što reforme idu sporo sa velikim otporima i bez jasne vizije i osmišljenog cilja.

Najznačajnija društvena uloga u sferi obrazovanja ogleda se u stvaranju uvjeta koji se nazivaju „jednakost šansi" svih članova zajednice, čime se stvaraju mogućnosti pojedincima da bitno mijenjaju svoj status stečen rođenjem, nasljedstvom porodice, do društvenih vrijednosti koje stiče svojim nivoom obrazovanja i rada. Danas su obrazovne vještine i stečena znanja vrlo primjenjivi i upotrebljivi u privrednom i praktičnom životu. Znanje je postalo veliko bogatstvo svih pripadnika zajednice iako se individualno stiče. To je, ustvari, skoro jedina individualna osobina koja, u primjeni i materijalizaciji,u praksi postaje zajednička vrijednost i korist čitave zajednice. Strategija obrazovanja treba, zato, polaziti od sopstvenog populacionog potencijala kome obrazovanje, ali i sam sistem trebaju služiti i omogućiti da steknu obrazovanje i zanimanje i da se uključe u sferu rada.

Dvadeseto stoljeće je bitno obilježeno razvojem obrazovanja. Ono se i danas afirmiše i razvija kao jedna od najsnažnijih društvenih djelatnosti svih zemalja kako razvijenih tako i onih u razvoju. S pravom možemo reći da je obrazovanje individidualna aktivnost, ali i društvena vrijednost putem koje se uspostavlja vrijednosni sistem, stvaraju pretpostavke za privredni i društveni razvoj svakog društva i sistema vlasti. Obrazovanje je dinamičan proces koji se ne zaustavlja već stalno razvija i produžava. U novije vrijeme o obrazovanju se govori kao o cjelokupnoj životnoj aktivnosti čovjeka. Napredak nauke i tehnike uvjetuje stalnu potrebu za podizanjem obrazovnog nivoa i produžavanje vremena za sticanje određenih znanaja. Obrazovni sistem je postao izuzetno razvijen i visoko specijaliziran na raznovrsne vještine i grane saznanaja i više nije privilegija pojedinih zemalja već postaje univerzalno i nužno za sve učesnike i

obrazovne institucije. Investiranje u obrazovanje danas je izuzetno veliko i sa stalnom tendencijom povećanja ulaganja kako individualnog tako i društvenog. Skoro da se počeo mjeriti materijalni i socijalni položaj stanovništva i nacionalni dohodak prema broju i stupnju obrazovanja njegovih stanovnka. Dakle, ulog u obrazovanje postaje izuzetno velik. Očekivanja od obrazovanih ljudi su srazmjerna ulaganju. Zato bi s pravom mogli reći da je obrazovanje usko vezano sa ekonomskim stanjem jedne zemlje. Privredni i ekonomski razvoj uvjetuju i određuju potrebu za obrazovanjem. Obrazovanje je opet pretpostavka tehničkog i tehnološkog, ali i ukupnog društvenog razvoja. Uzajamna povezanost je osnova na kojoj se planira i gradi razvojna strategija svake zemlje.

3. Obrazovanje kao pravo čovjeka i obaveza sistema

Obrazovanje je i individualna potreba i spada u red osnovnih ljudskih prava. Potreba za obrazovanjem je postala univerzalna i općeprihvaćena činjenica. Nekada je obrazovanje bilo dostupno malom i privilegovanom broju ljudi. Razvoj pismenosti i upotreba pisma i tehnike koja ga je mogla reproducirati doprinijeli su instiucionaliziranju obrazovnog sistema i njegovoj dostupnosti većem broju građana. Povijesničari su zabilježili da je obrazovanje u svojoj modernoj formi, putem organizirane nastave u posebno izgrađenim školskim zgradama otpočelo u devetnaestom stoljeću, da bi danas postalo obavezujuće i veoma razvijeno u većini zemalja. Mali je broj nepismenih i onih koji nisu prošli kroz formalni, odnosno neki institucionalni sistem obrazovanja. Veliki se broj građana danas koristi ili služi različitim dostupnim informacijama, od medijskih do publikacijskih, književnih i umjetničkih. To je rezultat školskog sistema i potrebe za sticanjem novih znanja i obavještenja.

Obrazovanje je jedno od temeljnih ljudskih prava, ali je ono i nužnost savremenog društva. Putem obrazovanja pojedinac spoznaje sebe, svoju povijest, nastanak i strukturu društva, procese u prirodi i odnose u društvu. Pored usvajanja određenih znanja i sposobnosti, naročito pismenosti, obrazovanje ima značajnu ulogu u prenošenju znanja, kulture i tradicije društva. Obrazovanje je institucionaliziran sistem sa specifič-

nim pravilima i normama. Ostvaruje se u okviru organiziranih sistema i oblika obrazovanja na različitim stupnjevima i nivoima. Zato se školovanje danas smatra normalnim procesom mladih u njihovim razvojnim fazama, putem kojeg se osposobljavaju za uloge i zanimanja koja će imati u društvu i sferi rada. Školovanje na nivou osnovnog obrazovanja je besplatno u skoro svim zemljama, sa stalnom tendencijom da se ono učini dostupnim i besplatnim i na svim drugim nivoima, tj. srednjim školama i fakultetima.

Obrazovanje ima društveni status i putem njegovog funkcionalnog sistema obezbjeđuje se proces socijalizacije i prihvatanja društvenih vrijednosti, normi i ponašanja, ali i ostvaruje profesionalizacija koja opredjeljuje status i zanimanje jedinke u društvu i poretku rada. Stupanj obrazovanja uslovljava industrijski napredak, ali i stupanj razvijenosti industrije i ekonomski sistem jedne zemlje bitno opredjeljuju sam karakter i funkciju obrazovanja. U razvijenim društvenim sistemima, obrazovanje se stalno prilagođava potrebama privrednog i društvenog napretka. Njegov proces i sadržina su profesionalizirani i usklađeni sa tim potrebama. S razlogom se konstatira da je obrazovanje pretpostavka razvoja svakog sistema i svakog industrijskog razvoja. Danas je obrazovanje nužnost i zahtjev ekonomskog opstanka pojedinca ali i samog sistema, kao i demokratskih tokova u samim društvima. Razvoj industrije uslovio je i razvoj obrazovanja. Školovanje zato i predstavlja put u sferu rada, a rad određuje potrebe i nivoe obrazovanja. Obrazovanje uči pojedinca specifičnim znanjima i vještinama za njegovo buduće zanimanje, dakle, za profesionalni status koji će imati u procesu rada. U industrijskom društvu, to je temeljna pretpostavka individualne vrijednosti, ali i društvene upotrebljivosti koja se iskazuje kroz podjelu rada i specijalizaciju znanja. Dakle, pojedinac obrazovanjem zadobija ulogu u društvu i status po zanimanju, što je veliki društveni napredak i dio ljudskih prava koja čovjek racionalno koristi. U demokratskim društvima škola uspostavlja dvije glavne društvene vrijednosti: vrijednost postignuća i vrijednost jednakosti šansi. Te vrijednosti se, kasnije, prenose i na sferu rada, u kojoj se prihvata kao normalno mjerilo ponašanja, različito nagrađivanje za različit uspjeh i rad. Dakle, rad i stupanj obrazovanja određuju napredak pojedinca, njegov status, visinu zarade, društveni ugled i status. Ugled i status su vezani i sa ukupnim društvenim vrijednostima i sistemom, koji jedno okruženje i sam društveni sistem vrednuju i uspostavljaju.

Moderna društva ili razvijena su ujedinjena konsenzusom vrijednosti i specijaliziranom podjelom rada, u kojoj se stručnjaci povezuju da bi proizveli robe i usluge. Nivo tehnološkog razvoja, koji je stalno u ekspanziji, sve više zahtijeva kvalificiranu radnu snagu, ona se može obezbijediti samo školovanjem, i to u dugom procesu, što u uvjetima industrijskog i naučno-tehničkog napretka postaje neophodnost. Industrijsko društvo zahtijeva snažno motiviranu radnu snagu, orijentiranu prema uspjehu. Tehnološki razvoj ima velik i raznovrstan uticaj na obrazovanje. Nove tehnologije utiču na prirodu rada, količinu potrebnih znanja i vještina. Zato obrazovanje nije više faza kroz koju prolaze pojedinci prije stupanja na posao. Danas je potrebno permanentno obrazovanje i sticanje novih znanja tokom čitavog čovjekovog radnog vijeka. Znanja i tehnologije brzo se mijenjaju i zastarijevaju. Zato je obrazovanje snažna industrijska grana od čijeg razvoja i sposobnosti zavisi industrija i tehnološki napredak, ali i sama kultura društva i vrijednosti koje se produciraju u skladu sa stupnjem društvenog i tehničko-tehnološkog razvoja. Iz navedenog se da uočiti da je obrazovanje individualni čin, spada u sferu ljudskih prava, ali je i nužnost koju razvoj privrede i kulture uslovljava i iznova stalno aktuelizira. Ako bismo sa teorijskog aspekta pokušali osvijetliti stanje obrazovanja i njegovu svrhu u našim uvjetima, vidjeli bismo da je ono neuređeno, nepovezano sa potrebama industrije i da je veliki broj građana u formalnom smislu neobrazovan. Ta neobrazovanost se dvostruko ogleda; prvo u nedostatku formalnog obrazovanja, a drugi aspekt je neracionalno ili neupotrebljivo znanje koje su generacije stekle, a koje je danas zastarjelo ili je u novim uvjetima rada postalo neupotrebljivo. Stranci koji ulažu i koji razvijaju nove tehnologije, kod nas, često s pravom upozoravaju na zastarjela znanja našeg radništva, na slabu pokretljivost i spremnost na učenje i prihvatanje novog.

4. Inteligencija i društvo

Pod inteligencijom se podrazumijeva onaj društveni sloj stanovništva koji je obrazovan i koji bitno usmjerava društvene tokove u sferi privrede, društva, kulture, umjetnosti, dakle, u svim sferama ljudskog stvaralaštva. To je i najkreativniji produktivni društveni sloj koji bitno obilježava stanje

duha, razvoj društva, uspostavlja vrijednosti i sisteme, ali i druge društvene vrijednosti. Inteligencija nije homogena cjelina uobličena u jednu slojno strukturiranu društvenu grupu. Naprotiv, ona je razasuta po cijelom društvu i različito djeluje, svako u okviru svoje profesije, djelatnosti, zanimanja. U etimološkom značenju, inteligencija je sposobnost stvaranja i napretka određenih znanja i vještina u okviru normalnog iliradnog djelovanja ljudi u okviru njihovog zanimanja. Danas se razvijenost društva mjeri po brojnosti njegove inteligencije, odnosno po obrazovanosti stanovništva. Najveće bogatstvo svakog društva jeste čovjek, odnosno stanovništvo. Zato je danas prisutna svijest i praksa o neophodnosti ulaganja u razvoj čovjeka, u njegovo osposobljavanje za ovladavanje razvijenim tehnikama i tehnologijama. To je stalni proces, pa se obrazovanje ne završava nominalnim završetkom institucionalnog obrazovanja, već traje permanentno tokom čitavog radnog vijeka. Inteligencija je društveni sloj koji bitno usmjerava njegov razvoj.

Za naše uvjete mogli bismo kazati da je inteligencija svedena u političke okvire iz kojih se teško vide ideje napretka i onog što bi moglo biti smisleno i produktivno. Naravno, moguća je analiza inteligencije i na različitim nivoima ili djelatnostima. Ako tako posmatramo, vidjet ćemo nešto drugačiju sliku. Gdje god je individualnost dominantnija, uspjeh je veći. Za to su nam najilustrativniji primjeri stvaralaštva u oblasti filma, muzike i nekim drugim područjima društvenog života. U sferi gdje politika arbitrira ili teži da sferu umjetnosti i nauke koristi za svoje ciljeve, napredak je nedovoljan ili je čak i vraćen na neke ranije početke. Danas su upitne kolektivne vrijednosti jer ih je politika dovela u pitanje, kao što su: kultura, jezik, nacionalni identitet, suživot, ekonomske vrijednosti koje ne poznaju granice etnosa i sl. Inteligencija je svedena na privjesak političkog glamura bez naučne argumentacije i historijske valorizacije. Iz analize uspjeha ili efekata politike u posljednjih godina vidljivo je da su njeni efekti skromni, ako ne i veoma upitni. Iz vizure naše analize pozicije inteligencije ne sudimo politici i njenim vrijednostima, već analiziramo okolnosti i uvjete u kojima djeluju intelektualci. Ta pozicija određuje samu sadržinu i domete intelektualnog rada i intelektualnih sloboda. Sistemi i društva koja žele da razvijaju svoj intelektualni potencijal posebno cijene i pomažu kako bi njihove ideje bile materijalizovane i donijele korist čitavoj zajednici.

5. Javni univerziteti nosioci promjena u oblasti obrazovanja

U procesu tranzicije mnoge stvari i procesi su zamagljeni ili nemaju vidljivu i jasnu formu promjena. Među takve promjene spada i uloga javnih univerziteta. Javni univerziteti se transformiraju i prilagođavaju društvenim promjenama nešto na drugačiji način od drugih društvenih procesa. Naime, univerzitet je po svojoj konstituciji konzervativna institucija i ne prati trenutne političke benefite, ostaje vjeran tradiciji i ne prihvata lako i brzo modernitet. To je i osnovna ideja vodilja univerziteta još od srednjeg vijeka kada nastaje, kako bi se mogla na njima ispoljavati slobodna misao koja neće biti podložna religijskoj heretici, do današnjeg dana. Univerzitet se mijenja, ali na načelima koja osiguravaju slobodu misli, naučnu slobodu i otvorenost prema aktuelnim pitanjima, ali na način da daje odgovore koji su u temelju spoznaje ili naučne provjerljivosti. Naviknuti na brze i bezuvjetne promjene u dvadesetom stoljeću, univerziteti u bivšim socijalističkim zemljama a danas u tranzicijskim, često su neshvaćeni i na udaru onih koji žele brze i bezuvjetne promjene. Te promjene se opravdavaju brzinom i potrebom da se uvede novi vrijednosni sistem ili da se opravda što prije načelo prilagodbe novom vremenu i uvjetima obrazovanja. Obrazovanje je najsnažniji nosilac promjena u društvu. Nauka mijenja intenzivno procese i tehnologiju rada a time mijenja i sebe i svoju poziciju. Veliki broj zemalja ide u korak sa naučnim i tehničkim dostignućima, idu u korak sa potrebama znanja i novih tehnologija. Nauka je internacionalna i svojina svih građana, nema lokalne nauke ni znanja. Lokalni su primitivizmi a napredak, nauka, obrazovanje i tehnika svojina su svih.

U tom kontekstu treba promatrati i tranziciju univerziteta u Bosni i Hercegovini. S obzirom da je otpočeo ozbiljan i temeljit proces reforme obrazovanja, dâ se primjetiti da se tim pitanjem bave mnogi koji su manje pozvani i koji mnogo manje razumiju bit problema. Reforma obrazovanja ili tranzicija javnih univerziteta neće uspjeti i ne može se provesti bez reforme onih koji su direktni sudionici i najbitniji činioci. Zato obrazovne reforme treba promatrati i izviditi u cjelini od osnovne škole do univerziteta. Tek tada se može reći da je ona sistemska i da je osmišljena i sa jasnim ciljem. Reforma univerziteta je također najuže povezana s ukupnim

društvenim promjenama, jer se pomoću obrazovanja uspostavlja ili projicira željeno društveno stanje.

Posljedice promašaja obrazovnih koncepata su dalekosežne po pojedince, ali i za čitavo društvo. One se mjere decenijama i generacijama koje je teško u kasnijim fazama ispraviti ili nadomjestiti novim. Naročito su posljedice promašaja velike za siromašne zemlje i zemlje u razvoju kojima je potrebna obrazovana i osposobljena radna snaga i mlada populacija koja može bitno mijenjati društvene odnose i prilike. Reforma univerziteta ne smije biti iznuđena, već osmišljena sa dalekosežnim ciljevima i efektima. Složenost odnosa koji se prepliću u strukturi i institucionalizaciji obrazovanja podrazumijeva dobro poznavanje međuzavisnosti činjenica i uslovljenost procesa. Reforma univerziteta zato mora biti dio strategije razvoja zemlje i njenog privrednog i kulturnotehničkog i naučnog razvitka, a ne neki model koji treba nezavisno od sopstvenih ekonomskih uvjeta slijediti. Mogli bismo reći da se univerziteti u Bosni i Hercegovini danas nalaze u mrežama nerazumijevanja normativističkih koncepata koji pate od nacionaliteta koji je preuzak za univerzitetsko organizovanje i djelovanje i koji ne daje mogućnost da ljudi, konzumenti znanja, svoje sposobnosti koriste ravnopravno sa drugim na globalnom tržištu rada. Zato je nužna depolitizacija univerziteta i obrazovanja uz sve moguće specifičnosti koje se moraju pretvarati u prednosti kako bi zaostatke u privrednom i tehničkotehnološkom razvoju sustizali i imali priključak sa razvijenim zemljama u dogledno vrijeme. Ako znamo da je tržište rada, a samim time i kultura, internacionalizirana i vlastitost svedena u okvire tolerancije, onda je jasno da ekonomija znanja ima primat i nužnost da ljudi rade i žive, da se obrazuju i da se suvereno kreću shodno tržišnim potrebama.

Istina, tranzicija univerziteta i visokog obrazovanja kod nas se odvija u mnogo složenijim prilikama. Društveni ambijent nije naklonjen programiranim promjenama. Uspostavljen je stereotip ili zabluda koju valja prevladavati. Najčešće zablude sa kojima se u tranziciji univerziteta u Bosni i Hercegovini susrećemo mogle bi se sistematizirati u nekoliko streotipa ili zabluda. Taj stereotip producira zakonodavstvo, uprava i državne strukture koje nisu navikle na moć nauke i njenu autonomiju.

Kao polazišna zabluda ili prvi stereotip jeste gledište na univerzitet, kao i na druga javna ili privatna preduzeća u pogledu tržišnog pozicioniranja. Pri tom se zaboravlja da je nauka posebna tržišna, ali i društvena

vrijednost, koja se često neda trenutno nominalno iskazati. Naime, konkurencija više univerziteta sa novom vlasničkom strukturom nije nešto što umanjuje značaj univerziteta. Naprotiv, to je stanje koje nauku i znanje stavlja u pogon potreba i tržišne vrijednosti ne samo na lokalnoj, već i na međunarodnoj razini. Konkurencija nije iskorak iz stanja sadašnjosti na tržišne i društvene potrebe koje nauci i znanju daju novi prostor i mogućnosti. Legislativno stajalište i političko gledište univerzitet promatra u prosječnosti i svođenju na niži nivo od dostignutog, kako u organizacionom tako i u pogledu statusa i mogućnosti uticaja pa i djelovanja. Od javnih ili razvijenih univerziteta se zahtijeva vraćanje na prosječnost i niži stupanj kako bi se mogli prilagoditi konkurenciji nečeg u čemu ne može biti, a to je znanje, kompetencije, priznatost i mjerljivost na svjetskoj a ne na lokalnoj razini. Naučni i obrazovni potencijal i doprinos su mjerljive veličine u krugovima provjerljivosti a ne lokalne dominacije i uticaja koji su političke prirode. Novi univerziteti bez obzira na vlasničku odrednicu su komplementarni ne po vlasničkoj legitimaciji već po naučnoj kompetenciji i provjerljivosti i upotrebljivosti znanja ili tehnologija. Javni univerziteti imaju dodatno opterećenje, oni imaju i socijalnu komponentu koja je izraz humaniteta nauke i znanja i kojeg se univerziteti i u mnogo težim vremenima nisu odricali i nisu zanemarivali. To je između ostalog i njihova društvena misija s kojom računaju i političke elite i po čemu su univerziteti društvene institucije koje nadilaze strogo organizirane državne službe ili funkcije u pojedinim oblastima društvenog djelovanja.

Razumijevanje distinkcije između društvene i državne institucije univerziteta je druga zabluda ili stereotip. Naime, univerzitet je potreban društvu i to je posebna institucija. Univerzitet nije državna institucija, ali jeste briga države bez obzira radi li se o javnom ili nekom drugom obliku univerzitetske zajednice. Svako društvo realizira svoj vrijednosni sistem putem obrazovnog procesa. Univerzitetsko obrazovanje predstavlja tako najviši stupanj u životu svakog čovjeka i time je podložno društvenom uticaju. Taj uticaj nije administrativne prirode, već vrijednosnog modela kojem neko društvo i poredak vlasti teži. Kao briga države univerzitet je otvorena scena za znanja, za slobode mišljenja i usvajanja naučnih spoznaja. Ona nisu besplatna, već su uvjetovana novim ulaganjima koja se višestruko vraćaju i društvu i državi, a napose pojedincu kao njegovom osnovnom konzumentu. Ulaganje u univerzitetske resurse je dugoročni

državni projekt koji se materijalizira srazmjerno ulaganju u dugoročnom trajanju i vraćanju kroz dobrobit društva i zajednice. Potencijali nauke i univerzitetski kapaciteti su pretpostavka razvoja društva, njene privredne ekonomije, humanističkih i strateških nauka. Danas najrazvijenije zemlje najviše su ulagale u svoje naučne i obrazovne potencijale i time zadobile prevagu u svom tehničko-tehnološkom i ekonomskom razvoju. Nisu vladale univerzitetima kroz lokalnu vizuru, već ga razvijale kao potencijal od općeg dobra i koristi društva.

Danas se ne pravi bitna razlika između univerzitetskog i visokog obrazovanja. I to je treća ili nova velika zabluda ili tranzicijski stereotip. Naime, univerzitetsko obrazovanje je naučno, tehničko i tehnološko dostignuće nauke koja je razvijena i smještena na univerzitete koja ga dalje razvija i distribuira. Sticanje diplome je pretpostavka univerzitetskog obrazovanja. Naučno, tehnološko i spoznajno je nešto što se smješta u prostor univerzitetskih vrijednosti i provjerljivosti na svjetskoj razini kao dostignuće ili iskustvo. Taj potencijal može imati samo univerzitet u kome su uspostavljeni strogi kriteriji koje nauka priznaje i koje provjerava neovisno od sredine i društvenog uticaja. Ali su to ulaganja sa neizvjesnim ishodima, ekonomski često nerentabilnim, ali za nauku strateški važnim. Dugoročna ulaganja u nauku rezultiraju onim po čemu univerzitet predstavlja mjesto za nauku i spoznaju, a ne mjesto za profit i to u kratkom roku i sa oplođenom vrijednošću. Ulaganje u nauku i njene potencijale često je neizvjesno po rezultatima, pa i po efektima. To sebi može dopustiti univerzitet. I po tome je univerzitet posebna društvena institucija koja nije proizvodna i profitabilna, već strateška za čovjeka i društvo, ali i državu. Takvu vrstu konkurencije ne mogu izdržati univerziteti koji se bave samo visokim obrazovanjem. Oni teže što većoj racionalnosti i efikasnosti koji u univerzitetskom prostoru ima i drugačiji strategijski kôd. Poznato je kakav je naučni, nastavni i istraživački potencijal univerziteta, a poznati su kapaciteti institucija koje daju samo visoko obrazovanje. Tržišna logika profita u nauci daje proporcionalne efekte od željenog ili programiranog.

Četvrti i ne manji važan stereotip je evropskog koda i pod okriljem onog što se naziva Bolonjski proces. Naime, Bolonja se shvata i reducira na lokalizam, umjesto na univerzalnost obrazovanja i znanja. Upotrebljivost znanja svodi na procedure u koje su univerziteti zadnjih godina zatonuli. Umjesto naukom i usvajanjem znanja, univerziteti i države bave

se procedurama. Amerikanizacija evropskog obrazovnog prostora dovodi do dokidanja već potvrđenog validnog načina egzistiranja i postojanja evropskih univerziteta. Prenošenje jednog modela na drugi prostor uvijek stvara nešto treće ili hibridno novo stanje. To novo stanje bi trebalo biti jednakost u pristupima i polazištima obrazovnih modela evropskih zemalja. Evropski obrazovni prostor daje širinu pristupa sistemu obrazovanja, ali i mnoge nedorečenosti. Istina, upotrebljivost znanja danas u globalnim kretanjima ima primat, pogotovu u manje razvijenim zemljama koje nemaju dovoljno materijalne osnove za dugoročna ulaganja u nauku i naučni potencijal. Taj prostor ostaje otvoren, nedovoljno izbalansiran između znanja, obrazovanja i efekata koji se u tržišnoj utakmici očekuju. Znanje je i moć, i to je njena autonomija i samostalnost, za razliku od moći koje se kontroliraju drugim mehanizmima prava i politike. Države koje rabe prostor ujednačavanja pristupa obrazovanja kroz promjene koje se nazivaju Bolonjske, traže svoju vlastitost na tragu univerzalnosti i jednakosti šansi, ali i mogućnosti da zajedno sa drugima čine jednu univerzitetsku obrazovnu zajednicu u kojoj će kriteriji biti znanja, kompetencije i naučna provjerljivost temeljna vrijednost postojanja. Bolonjski proces zato treba dobro promisliti i ići u korak sa pozitivnim praksama kojih na sreću danas ima u dosta zemalja koje su taj put podosta prevalile ka onom što je težnja novog obrazovnog modela Evrope.

I ne manje važna zabluda ili stereotip jeste gledište koje reproducira svijest o obrazovanju i univerzitetu kao velikom trošku za državu i društvo. Ulaganje u znanje je najisplativija investicija. Obrazovanje je dugotrajan i skup proces. Ali tehnika i tehnologija pomjeraju granice potreba obrazovanja i time povećavaju potrebu stalnog novog ulaganja. S tim računa svako društvo i svaka zajednica ali i pojedinci. Razvijene zemlje tom fenomenu posvećuju zasebnu pažnju i ono nije upitno već spada u redekonomske moći, ali je i stvar individualnog prestiža. Tražiti odgovor na postavljeno pitanje u našim uvjetima je vrlo teško, zbog mnogobrojnih uzroka. Među osnovne ili ključne, svakako spada nejasna društvena pozicija i nedostatak vrijednosti koje sistem treba da sam stvara i gradi. U nedostatku društvenih vrijednosti obrazovanje se čini iluzijom ili gubitkom vremena provedenog u institucionalnom obrazovnom sistemu.

6. Kako je u novim uvjetima pozicioniran Univerzitet u Sarajevu

Početkom akademske 2017. godine donesen je novi Zakon o visokom obrazovanju Kantona Sarajevo. Rekli bismo ništa novo, zakon k'o zakon sa određenim popravkama ili malim novostima. Međutim, ovaj zakon je nešto specifičniji i sa dugoročnim, ali i kratkoročnim posljedicama. Posljedice se mogu promatrati sa više aspekata i to sa one pozitivne i sa one negativne strane. Radi objektivne analize njegovih odredbi potrebno je reći da su negativne posljedice veće i da će dugoročno proizvesti velika negativna dejstva i po univerzitet i po društvenu zajednicu.

U načelnom ili općem smislu navedeni zakon čini snažni raskid sa dosadašnjom praksom tretiranja kako zakonskog tako i društvenog statusa univerziteta u Sarajevu. Snažno raskida praksu socijalističkog modela univerziteta, koji je bio, na neki način, okosnica vladajuće politike i ideologije sistema u prošlosti. Univerzitet je imao tretman snažne institucije i dežurnog arbitra u vrednovanju nauke u skladu sa vladajućom ideologijom. To je bilo mjesto koje je provjeravalo, ali i reproduciralo ideje na kojima je ideologija socijalizma opstojala ili vrednovana.

Taj vrijednosni sistem je završio svoju povijesnu misiju. Na sceni je novi društveni sistem i nove vrijednosti. U te nove vrijednosti nije se najbolje u proteklih dvadesetak godina uklapao univerzitet sa svojim intelektualnim potencijalom. U doba tranzicije došlo je do lutanja i akademske zajednice ali i protagonista novog sistema i njegovih vrijednosti. Od devedestih godina prošlog stoljeća traje jedan oblik latentnog konflikta i napetosti akademske zajednice i protagonista vlasti. Taj konflikt nastaje na vrijednosnoj skali društva. Postojeće ili nove vlasti svoj legitimitet i vrijednost crpe iz narodnog i etnonacionalnog predstavljanja, a ne iz novih ideja koje može dati akademska zajednica, da se uredi sistem i poredak vlasti na funkcionalnim principima. U takvoj relaciji odnosa akademski radnici su ili bili kritičari stanja ili su bili pasivni promatrači događanja. Istini za volju, jedan broj intelektualaca, ali i članova akademske zajednice, zatonuo je u protagoniste ideologije etnonacionalizma i time difamirao poziv nauke a samim time i slobodnog univerziteta.Oni su prestavljani kao reprezenti i nosioci novih vrijednosti i ideja koja polaze od kolektivnog predstavljanja „vlastitog" naroda i nacije.

Promjena sistema praćena je na više kolosjeka na koje ni akademska zajednica nije imala odgovor. Naime, nisu uspjeli objasniti suštinu promjena sistema koja je velika i koja je suprotnost onom što je veliki broj univerzitetskih kadrova reproducirao u prošlosti. Dakle, veliki broj intelektualaca, pogotovo univerzitetskih profesora, ostali su zarobljenici i sljedbenici ideje bratstva, ideje socijalizma i ideje prava i pravde. Stari sistem se rušio i urušavao na način na koji intelektualci nisu imali odgovor. Ostali su posmatrači i zarobljenici prošlosti. Sami su se počeli svrstavati u torove i okove ne imajući ideju napretka i izlaska iz stanja u kome se društvo i sistem nalaze. U bivšim jugoslovenskim prilikama nije se radilo samo o promjeni sistema već i o raspadu do tada nam zajedničke države. Odgovore su davale nacionalne političke elite koje su se zalagale i realizirale ideje teritorijalne zasebnosti i samostalnosti republika u države. Taj proces nije podupiran iz akademskih krugova. Čast izuzecima koji su bili i idejni tvorci određenih politika. Kako god je politička konfuzija na prostorima BiH i njenom statusu vladala u političkim krugovima tako su i akademski radnici unosili još veće nejasnoće i zabune bez ideje novog i realnog i bez pogubnih posljedica po narod i status države.

Nakon tragičnih događaja, tj. rata i stradanja nastupilo je novo stanje nazvano demokratskim. U demokratskom sistemu znanje bi trebalo biti osnova na kojoj počiva vladavina prava i funkcionisanje sistema vlasti. I u tom je procesu intelektualna javnost ostala po strani. U normativnom smislu teško je bilo šta promjeniti s obzirom na karakter donesenih najvažnijih akata za funkcionisanje države BiH. Naime, Dejtonski sporazum je mirovni ugovor koji je u sebe inkorporirao i Ustav kojim je uspostavljen sistem i poredak vlasti te teritorijalnu organizaciju države. Dakle, prostor za novo bio je skučen ili skoro onemogućen. Ono u čemu je mogla značajnija promjena biti jeste u sferi ekonomskog sistema. Vlasnička osnova je izmjenjena na grub i, rekli bismo, karajnje kriminalan način. Vlasti su osnovu rada, tj. preduzeća privatizirala sa enormnim posljedicama po radnike, ali i cjelokupno stanovništvo. Malo je bilo otpora ili novih ideja iz intelektualnih krugova kako to pitanje harmonizirati i postići bolje efekte i za sistem i za njegovo stanovništvo. Intelektualci nisu uspjeli preći prag etničkih i entiteskih podjela bez obzira na širinu ideje i dobrobiti za sve građane jedne države. Još od osnivanja univerziteta poznata je maksima da pojedinac daje ideju ili pronalazak a da korist ima narod ili čitavo

čovječanstvo. Dakle, kolektivističke ideje su pogubne, one su sterilne i ne nose promjene nabolje. Karakteristične su za autoritarne i totalitarne sisteme vlasti bez obzira kako se nominalno oni određivali.

Poštivanje ljudskih prava i demokratskih principa ostali su u ustavnim proklamacijama. U stvarnosti, najveći kršitelji ljudskih prava u „novom" demokratskom sistemu u BiH su vlasti. I to nije ništa novo. Građani su navikli da se stvari mijenjaju u posljednjih dvadesetak godina nagore. U svim tim procesima univerzitet nije imao odgovor. Odgovor su ponudile političke elite i to dvostruki. Prvi ili snažan odgovor je bio u disperziji i ekspanziji javnih ili državnih univerziteta po kantonima i entitetima. I drugi u nekontroliranom osnivanju i nastanku novih univerziteta koji se u narodnom žargonu nazivaju privatnim. Monopolski ili tradicionalni univerziteti u našim uvjetima Sarajevski, Banjalučki i Mostarski bili su zatečeni. Monopol nije bio na znanje, već na poziciju u kojoj se univerzitetska elita nije uklapala i snalazila. Vrijeme u društvenim procesima čini svoje, glomazni i neracionalni univerziteti za vlast postaju balast s kojim neznaju kako se nositi. Istina, ni univerzitetska zajednica nije imala odgovora kako uspostaviti te univerzitete u novom vremenu i novim uvjetima. Sterilni i stereotipni otpori nisu uznemiravali vlast. Univerzitet nije više potreban novim vlastima na način na koji su oni funkcionirali u starom sistemu. Nenaviknuti na konkurenciju, „vodeći" univerziteti nisu uspjeli postati značajan faktor novih društvenih procesa. U projekciji razvoja i konkurenciji obrazovanja javni univerziteti bit će svedeni na socijalne univerzitete, odnosno ustanove čije će usluge koristiti one socijalne skupine za koje država po svojoj biti mora ili treba da brine. Naučni potencijali će se izmještati u kompanije koje će realizirati na tržištu znanje i koje će naučna dostignuća unovčavati na već poznati način.

No, to je prošlost koja se iz sadašnjosti ne može a i ne treba mijenjati. Šta je budućnost i šta donosi novi Zakon o visokom obrazovanju Kantona Sarajevo?!

U svojim načelima i konkretnim odredbama o statusu i poziciji univerziteta kao obrazovne ustanove ostaju ista. Uređuje se na isti način kao i do sada pitanje osnivanja, akreditacaja i nadzor nad radom visokoškolskih ustanova. U suštinskom smislu, visokoškolske ustanove ne podliježu kontroli i nadzoru izuzev Univerziteta u Sarajevu čiji je osnivač Kanton Sarajevo. Naime, u stvarnom smislu kanton nije osnivač Sarajevskog

univerziteta, on je nasljednik njegovih kapaciteta. Univerzitet u Sarajevu je najstarija obrazovna institucija u BiH i njegova historija i snaga datira još od njegovog osnivanja 1947. godine. Stvarni problem je što je kapacitet pa i snaga mnogo veća od potreba Kantona. U prošlim godinama nije se uspjelo u pozicioniranju Sarajevskog univerziteta kao prestižnog Univerziteta koji bi prevazilazio granice kantona i postao od interesa i značaja za čitavu državu BiH. U toj aktivnosti nije uspjela razdrobljena vlast, ali se nije ni univerzitetska struktura nametnula niti izborila da bude pozicioniran kao institucija značajna za državu BiH.

U pravima i obavezama studenata zakonska rješenja skoro da ne donose ništa novo. Ostaju manje više stečena prava i obaveze. Ono što je neki pomak jeste integracija studija i preskakanje nakaradne podjele obrazovne forme na prvi i drugi ciklus. U samoj intenciji Bolonjskog procesa je povećanje nivoa obrazovanja i trajanja studija –doskorašnje četiri godine povećavaju se na pet. Kako društvo ne bi gubilo niti pojedinac anulirao svoj rad i trud, stvorena je mogućnost da pojedinac svoje obrazovanjereducira na jedan ciklus uz mogućnost nastavka kad za to ima interes. Kod nas je ta mogućnost pretvorena u obavezu svih studenata da svoje univerzitetsko obrazovanje stepenuje na prvi i drugi ciklus. Sadašnja zakonska rješenja omogućavaju kondezovani studij. To je pozitivni pomak pogotovu za nastavnička zvanja koja podrazumijevaju visok nivo obrazovnih potreba i znanja. Ono što je također dobro jeste otvaranje mogućnosti da se nastavi i treći ciklus studija bez potrebnog radnog staža ili radne prakse. Dakle studenti skloni naučnom radu moći će svoje interese zadovoljiti u jednom kotinuitetu i u jednoj instituciji. Pokretljivost studenata nije bitnije naglašena niti omogućena. Za takvo nešto su potrebna i dodatna materijalna sredstva a na što sadašnje vlasti nisu u prilici odgovoriti.

Ono što je korak ili dva nazad jesu rješenja oko kontrole nastavnog procesa i rada samih nastavnika. Nastavnici postaju administrativci pa čak i državni činovnici umjesto naučnici. Preveliko administriranje umjesto sadržaja nastave stavlja se na teret nastavnog osoblja. Propisivanje na zlatarskoj vazi mjerenje znanja je nešto što ne vodi kvaliteti ni nastavnika ni konzumenata znanja odnosno studenata. Ograničavanje literature i nastave na raspoloživu literaturu je korak nazad i reprodukovanje sterilnog i zastarjelog znanja koje će biti osuđeno na reprodukciju već poznatog. Univerzitet i studij je nešto što ne može biti pod velikim pritiskom

bilo ono administrativno ili normativno, jer tako ne daje željeni rezultat. Studij je izraz čovjekove opredjeljenosti za sticanje znanja i vještina i sva arbitriranja u tom procesu idu na štetu univerzitetske i studentske autonomije i slobode. Reprodukcija prostih znanja nisu na nivou univerzitetskih mogućnosti. Prosječnost i nekontrolisana prolaznost studenata vode hiperprodukciji obrazovanja i sticanja diploma bez novih i upotrebljivih znanja. Dugoročnije će se pokazati generacijske posljedice koje neće moći odgovoriti potrebama vremena i potrebama rada bez dodatnih obrazovanja i to skupljih i sa mnogo dužim ishodom. Naime, privatni univerziteti su servisi produkcije diploma bez znanja. Isto se to sada traži i od javnih univerziteta čije su diplome u mnogim zemljama svijeta priznate i cijenjene. Ovoj konstataciji će se svakako protiviti navedeni univerziteti, ali je to opće mišljenje koje je formirano na osnovu njihovog dosadašnjeg rada i djelovanja. Naravno, ni javni univerziteti nisu abolirani od profesorske samovolje i narušavanja nastavničke etike i studentskih prava. Zato je nužno bilo iznaći mjeru između studentskih potreba za znanjem i nastavničke etike i poziva koji podrazumijeva čovjeka kao najveću vrijednost, sa svim pedagoškim standardima koji su u osnovi nastavnog poziva.

Kada je riječ o rukovođenju ili upravljanju Univerzitetom, zakonom se po prvi put prednost daje administrativno-upravljačkoj strukturi nasuprot univerzitesko-naučnoj prezentaciji. Naime, kod pozicioniranja rukovođenja Univerzitetom, prednost se daje Upravnom odboru nad Senatom. Upravni odbor je upravljačko činovničko tijelo sastavljeno od gotovo ili potpuno nekompetentnih političkih predstavnika. Senat gubi primat u svojoj stručnosti i naučnoj kompetentnosti. Dakle, Univerzitet se potpuno podređuje političko-upravljačkoj strukturi, čime gubi svoju autonomiju, ali i svoj naučno-stručni društveni primat. Slična rješenja se nude i za fakultete u kojima su organi dekan kao izvršnooperativni rukovodilac u odnosu na nastavno-naučno vijeće dominantan. Time je za razliku od socijalističkog univerziteta demokratska vlast direktno podredila univerzitet partijsko-političkoj eliti i svela njegovu autonomiju na beznačajnost. Taj potez će zasigurno dovesti do politizacije univerziteta i njegovog pozicioniranja u društvu kao javne ustanove a koje su ispod onog što jedan univerzitet treba da baštini. Istina, postoji privid da se upravljačko tijelo oličeno u upravnom odboru sastoji od većeg broja predstavnika koji bira univerzitet. No to je samo zamka koja stvara iluzorni prizor jer su njegove

ovlasti velike i njegov rad podliježe procedurama i propisima koje nameće politička struktura izvan univerziteta.

Da je i zakonodavac lutao potvrđuje posebno poglavlje zakona koji se odnosi samo na Univerzitet u Sarajevu. Naime, njegova kapacitiranost razumljivo prelazi potrebe pa i mogućnosti jednog kantona. U takvoj konstelaciji odnosa kroz jedan zakon je pokušano naći rješenje za tako značajnu društvenu instituciju. U tome svakako zakonodavac ili političke elite nisu imale velike koristi pa i podrške od akademske zajednice. Naime, u vođenim rasparavama bilo je različitih rješenja koja su se kretala od liberalnog zakona o visokom obrazovanju do posebnog zakona o univerzitetu u Sarajevu. Politička dominacija je prevagnula i ponuđena je neka kompilacija i jednog i drugog, što u suštini smanjuje mogućnost primjene samog zakona a Univerzitet u Sarajevu urušava u njegovim kapacitetima i mogućnostima razvoja. Ograničava se njegova ekspanzija, reduciraju se njegova prava i društveno značenje kao potencijala nosioca značajnih društvenih, privrednih i obrazovanih mogućnosti. Tradicijska forma Sarajevskog univerziteta, koji se izvodio iz fakulteta, na drugačiji se način pozicionira. Naime, fakulteti gube ne samo pravni već i svoj organizaciono-obrazovni profil. Univerzitet postaje konglomerat upravljačkih, organizacijskih i obrazovnih politika što će ga u dogledno vrijeme reducirati i urušavati na nivo jedne nefunkcionalne institucije sa smanjenjem obrazovnih, ali i naučnih kapaciteta i potencijala. Poznato je i političkoj, ali i široj javnosti da je navedeni zakon nametnut od strane političkooligarhijskih elita bez konsenzusa i saglasnosti akademske zajednice. Sama ta činjenica govori da je nužno uspostaviti jedan novi socijalni dijalog na tragu društvene demokratizacije i realizacije Bolonjskih principa u domeni visokog obrazovanja. Univerzitet ne služi sebi već zajednici i konzumentima znanja. Političko-upravljačke elite bi trebale znati da je to i njihov interes i da je potrebno tragati za rješenjima koja će ostaviti prostor slobode za razvoj nauke i naučne misli na Univerzitetu. Da je potrebno podizati nivo obrazovanja i podizati validnost diploma i stečenih znanja na njemu. Da je nužno stvarati pretpostavke da Univerzitet u Sarajevu postane prestižni univerzitet u regiji i šire a ne prosječni koji će tavoriti i polako nestajati. Dakle, potrebno je iznova promisliti poziciju Univerziteta sukladno obrazovnim potrebama i društvenim mogućnostima.

IV ULOGA MEĐUNARODNE ZAJEDNICE U DESTABILIZIRANJU BiH

1. Efekti politike međunarodne zajednice u BiH i Visokog predstavnika za BiH

Dejtonskim sporazumom uspostavljena je uloga Visokog predstavnika i definirana uloga međunarodne zajednice koja je bila involvirana u procese uspostave mira, legitimacaje domaćih političkih snaga i subjekata te uspostavljanjem kriterija koji su bitni za izgradnju novog pravnog poretka i ekonomskog sistema. Kasnije je uloga Visokog predstavnika (1997. i 1998) proširena sa ovlaštenjima koje su mu povjerile bosanskohercegovačke političke snage koje su prenijele niz pitanja iz svoje nadležnosti radi arbitriranja i efikasnijeg donošenja mnogobrojnih odluka u funkciji mira i izgradnje povjerenja među „zaraćenim stranama". Od 2004. godine funkcija Visokog predstavnika dopunjena je i objedinjena i funkcijom i Evropskog predstavnika koji je imao zadaću da Bosnu i Hercegovinu podstakne i ohrabri na putu evropskih integracija i njenog pridruživanja tim procesima.

Dejtonskim mirovnim sporazumom zaustavljen je rat i stradanje stanovništva. To je njegova i najveća vrijednost i tekovina. Svi drugi ciljevi koji su postavljeni nisu ispunjeni ili su veoma malo ostvareni. Ustrojstvo zemlje i političko predstavljanje Dejtonskim sporazumom osnažilo je snage rata i snage koje su za disoluciju i nacionalno-teritorijalno prekomponovanje teritorije Bosne i Hercegovine, što je osnovni generator njene nestabilnosti i upitnosti i danas. Političko predstavljanjeje zamijenjeno nacionalnom identifikacijom i kao takav model ojačan je status i pozicija nacionalnih stranaka i nacionalističkih političkih koncepata. Građanski

koncept i identitet države i građanina minimiziran je i skoro normativno, a i praktično neostvariv i neprimjenjiv. To je za posljedicu imalo jačanje nacionalnih antagonizama i frustraciju snaga koje su trebale biti nosioci pomirenja i integrativnih procesa u uspostavi funkcionalne države.

Uspostava institucija države i prenošenje jednog broja ovlaštenja sa entiteta na nivo države praćen je, u početku sa odobravanjem i nadom koja je mogla značiti jačanje kapaciteta države, njenu modernizaciju i stvaranje institucionalnih i normativnih pretpostavki za njeno funkcioniranje. Međutim ista ta pitanja u kasnijoj fazi postaju predmet političkih sporova pa i zahtijeva za vraćanje prenesenih i povjerenih ovlaštenja sa države na nivoe entiteta. Ta pitanja i njihova politizacija poslužila su političkim strankama da destabiliziraju stanje i odnose i da stvore paralizu institucija države u više navrata, od krize vlasti i njenog konstituisanja, do rada i nadležnosti institucija na nivou i u okviru entiteta.

Jednostrani pristup ili hipotetičko pitanje, koje zadobija političku dominaciju, a koje se stalno postavlja, jeste pitanje da li državu čine entiteti ili su entiteti u okviru teritorijalnog koncepta države Bosne i Hercegovine. Kroz prizmu centaralizacije i decentralizacije promatraju se, ali i provode sve druge reforme u okviru države, ali i entiteta. Institucije su tako više imitacija nego kreacija novog. Najilustrativniji primjer je provedena reforma policije. Iako pod okriljem velikog pritiska međunarodne zajednice i Evropske unije, u suštinskom smislu, stanje je ostalo isto. Političke snage su same sebe amnestirale od odgovornosti, ali i reformskog procesa, a u suštinskom smislu nisu ništa promjenile. Tome doprinosi i međunarodna zajednica ili njena instucionalna forma kroz kapacitet OHR-a, koja takva stanja ili tolerira ili pothranjuje. Ohrabrivanje snaga na dogovor je u suštini održavanje statusa *quo*. Istini za volju, kada je riječ o ekonomskoj sferi, ta pitanja su mnogo manje sporna. Koncepti privatizacije su provedeni bez politizacije i uplitanja entiteta ili političkih elita iz jednog entiteta u drugi, što dovoljno govori da postoji mogućnost dogovora i da se jasno zna koja pitanja politizirati i ne nalaziti rješenja, a to su pitanja nacionalnog identita, teritorijalnog ustrojstva, podjele vlasti, funkcioniranja institucija države, nadležnosti sudske, policijske i ine koje se stalno prisvajaju i uvećavaju na razini entiteta nasuprot interesa i potreba građana.

Nenalaženje rješenja za mnogobrojna pitanja od interesa za građane i za funkcioniranje države stalno doprinosi povećanju konfliktnosti i nepo-

vjerenju, ne samo u političke koncepte već i u odlučnost i htijenja međunarodne zajednice da pomogne i da doprinese da se na funkcionalnoj osnovi traže i nalaze rješenja. Ogroman je kapacitet međunarodne zajednice involviran u Bosni i Hercegovini, preko bezbroj institucija koje su formirane na prostoru BiH i u okviru određenih pitanja ili institucija koje su u suštini doprinijele pasiviziranju i amnestiranjudomaćih političkih snaga, ali i običnih građana od odgovornosti za stanje i odnose. Stalnim arbitriranjem i nametanjem koncepata koji često nisu ni logični, pa ni primjenjivi na prilike i odnose u BiH, instaliraju se i kao takvi ne daju efekte i rezultate ili su ti rezultati suprotni očekivanjima i postavljenim ciljevima. Tako bi danas i nakon niza godina od završetka tragičnog rata mogli konstatirati da reforme preduzete u mnogobrojnim sektorima nisu dale očekivane efekte i da ti potezi nisu bili niti osmišljeni, niti primjereni tradicionalizmu i uvjetima koji su vladali ranije u Bosni i Hercegovini. To se da najilustrativnije primijetiti u sferi reforme sudstva koja je više nego promašena i koja je veliki korak u nazad u odnosu na zatečeno stanje, zatim reforma u okviru bezbjedonosnih snaga koja je formalna, a ne i suštinska, poreskom sistemu, spoljnoj politici i mnogim drugim oblastima i djelatnostima.

Uloga međunarodnog predstavnika je oscilirala i bila u funkciji koordinacije, a ne kompetencije za mnogobrojne reformske procese. Mnogobrojne zemlje su ponudile svoje vizije i koncepte, neke od njih su iste i finansirale i na taj način eksperimentirale i ostavljale ne samo nedovršene procese već su razrušili i stari institucionalni sistem a „svoj“ nametnuti ostavili nedorečenim i nedovršenim, što za posljedicu ima nefunkcionalne institucije države i neefikasnost međunarodne zajednce koja nije u stanju da određena pitanja zaokruži i dovede do kraja. Uloga međunarodne zajednice koja se u suštini ogledala u konceptu dogovora i prenosa ovlaštenja na domaće političke subjekte pokazala se neuspješnom. Većina reformi koje je provela pod svojim nadzorom su nakalemljene i ne daju efekte i učinke koji su nužni za jednu funkcionalnu državu. Nisu otklonjeni osnovni uvjeti rata niti su profilirane nove političke snage koje bi mogle ponuditi drugačiju viziju i koje bi se organizirale na drugačijem konceptu političkog predstavljanja i zastupanja interesa građanstva, a ne etnosa.

Nevladin sektor se nije razvio niti afirmisao što dodatno destabilizira i političko stanje i daje primat politizaciji svega i svačega nasuprot rješenja pitanja od interesa za građane. Građani su taoci i instrument

etnopolitika i nacionalne retorike koja se ojačava i koja doprinosi izuzetno velikom intenzitetu konfliktnosti, nepovjerenja i straha suprotnih etnija, nasuprot svog opstanka i mogućnosti zajedničkog života u tako razdijeljenoj državi. Vlast se ne smiruje već podstiče konfliktnost, nacionalitet koristi kao instrument kolektivnog identiteta i ne odnosi se prema građanima jednako, već kolektivitet koristi kao izgovor za nepovjerenje, ugrožavanje, zastrašivanje i širenje mržnje. Takva formula obezbjeđuje nacionalnim strankama pobjedu na izborima i time se zatvara krug u kome birači, umjesto izbora, vrše nacionalno prebrojavanje i identifikovanje kroz političke stranke, što opet njih legitimira za političko predstavljanje i etnohomogeniziranje.

Iz kvadrature kruga, koja svakim izborima daje stanje isto, dolazi do apatije građana, ali i do razočarenja međunarodne zajednice ne samo u reformske procese već i u efekte i mjere koje oni poduzimaju, a u krajnjem ishodu i u samu mogućnost opstanka BiH kao države na Dejtonskim osnovama i načelima. Za radikalniju promjenu stanja u BiH nije bilo volje kod međunarodne zajednice. Lamentiranje nad neuspjelim reformama je tako postao glavni cilj visokog predstavnika a stvarna namjera da se stanje nepromjeni i da se nenađe izlaz iz stanja haosa i beznađa.

2. Kako ubrzati put Bosne i Hercegovine u evropske integracije

O bosanskohercegovačkom društvu dosta je napisano, uspostavljene su teorije i konstatirano stanje. Pitanje je šta se to može novo reći i u teorijskom smislu definirati. Možda stanju bosanskohercegovačkog društva najbolje odgovara termin koji je Entonio Giddens upotrijebio–„blokirano društvo“. Blokirana društva su ona društva u kojima se odvija besciljna tranzicija ili neprogramirane i stihijske promjene. Za Giddensa su blokirana društva ona društva u kojima su promjene potrebne i očigledne ne samo većini građana već i većini stručnih promatrača, ali u kojima urođeni konzervativizam, postojeći interesi, ili oboje, sprečavaju uvođenje neophodnih promjena“[1].

[1] E. Giddens, *Evropa u globalnom dobu*, Clio, Beograd, 2009, str. 55

Mnogo je reformi poduzeto u BiH, ali nisu dale cilj. Veliki dio planiranih vrijeme je prevazišlo pogotovo što je Evropa i svijet suočen sa velikom ekonomskom krizom. Ta kriza dovela je u većini zemalja do radikalnijih i značajnijih ekonomskih i socijalnih promjena. Pristupni put BiH evropskim integracijama formuliran je prije krize. Sami koraci koje je potrebno poduzeti već su prevaziđeni i ne mogu dati pozitivne efekte. Zato ih je nužno iznova i na veoma aplikativan način definirati i izvesti u normativnom, akcionom i organizacionom smislu. Pritom se ne misli na promjenu politike EU u procesu pridruživanja koja je stabilna i koja podrazumijeva prije svega procedure. Ali je također vidljivo da politika EU prema BiH je neproduktivna i blokirajuća a ne motivirajuća. Za to je odgovorna sama EU jer nameće kriterije BiH kojoj ni jednoj drugoj zemlji u procesu pridruživanja nije. Zato se s pravom može konstatirati da EU blokira put BiH na njenom putu umjesto da traži motivirajuće snage i aktere i da prilagodi procedure samom cilju.

Dakle, bh. društvu potrebna je drugačija strategija promjena od ponuđenih kao i drukčije ili za naše uvjete nove ekonomske, socijalne i javne politike kako bi izašla iz stanja stagnacije i krenula putem reformi i to programiranih i željenih sa pozitivnim ishodom po poziciju i socijalnu egzistenciju građana.

Najveća prepreka evropskim integracijama je u općoj i raširenoj svijesti i otporu promjenama. Stare navike i tradicija, nespremnost na promjene, nije samo karakteristika političkih subjekata ili stranaka već opće raspoloženje građana. Građani su nespremni za novi sistem i poredak, i pravni i politički, koji nameće okove koji su po formi reformski a u suštini zadržavaju stanje *status quo* ili nepromijenjenih odnosa. Monopol je u suštini uhodani sistem diktature koju naše političke snage ili etnonacionalne stranke koriste i kojim uspješno vladaju već dvadeset godina.

Diktatura ima monopol na sredstva, ali i na procese. Demokratija upravlja i usmjerava procese ali ka željenom cilju a to je pravo čovjeka i građanina. Taj hod od diktature do demokratije nije samo tranzicijski već organizacijski i suštinski. Demokratija nije uvedena i ostvarena dolaskom na vlast kroz višestranački model. Demokratija je stanje društva u kome se prava čovjeka i građanina ostvaruju i koja se povećavaju sa stepenom demokratskih procesa. Naše opće zaziranje od promjena je i razumljivo, ali nije dovoljno objašnjeno. Ono što je javna slika tranzicije i promjena,

te evropskih integracijskih vrijednosti svodi se na to da te promjene nisu dale ništa novo niti korisno zemljama koje su članice iz okruženja. Takva pojednostavljena slika i stvorena javnost kod građana legitimira kočničare promjena da se stanje mijenja a da se ništa ne promijeni, da je politika nadmoć nad svim drugim društvenim procesima i sferama, i da je monopol i vlast jedina moć koja je evidentna i vlastita na prostoru i u okviru političkog vladajućeg establišmenta.

Do sada su građanima nuđeni različiti bezilični reformski modeli – ekonomski, socijalni, politički, koji su u suštini pothranjivali stare podjele i ostanak na zatečenom društvenom stanju odnosa i procesa.

U naučnom ili društveno-analitičkom smislu nužno je kazati da su potrebne radikalne metode za izlazak iz sadašnjeg stanja i raskid sa našom političkom, ekonomskom i socijalnom prošlošću i praksom.

Umjesto nuđenog tržišnog ekonomskog sistema potrebno je uvesti otvoreni ekonomski model, nekontroliran od države i političkih elita već okrenut tržištu i konkurenciji uz jasna, unaprijed od države uspostavljena pravila, koja obavezuju i ekonomske subjekte, ali i državu na njihovo provođenje i poštivanje. Privatizacijski, tajkunski, monopolni koncepti nisu dali nikakav pozitivan rezultat i zato ga je nužno napustiti a ne popravljati.

Osloboditi socijalni kapital i plasirati ga kao javnu uslugu i sastavni dio ekonomski slobodnog sistema i tržišta. Ne svoditi socijalni kapital na potrošnju i njegovo umanjivanje plasmanom samo kroz socijalne vidove. Ulaganje u ljudski kapital obezbjeđuje jednakost šansi, povećava konkurentnost privrede i doprinosi većoj jednakosti i to je najveća prednost zemalja u razvoju pa i nas.

Snažno afirmisati i ojačati nevladin sektor kao oblik putem koga građani iskazuju svoj interes i potrebe. Društveni aktivizam podrazumijeva promjenu načina života, promjenu političkog, ekonomskog i socijalnog sistema te promjenu pozicije čovjeka u društvu. Nevladin sektor je zato korektiv i snažan kontrolor državnih funkcija a time i politička demonopolitizacija javne sfere društva.

Privatizirati ili personalizirati javne usluge države i na taj način demonopolitizirati državu. U tom procesu državu ograničiti na vršenje općeg nadzora nad funkcionisanjem tržišta, na sprečavanje monopola i obezbjeđivanje garancija za ugovore koje postižu zainteresovane strane. To

znači da je nužno privatizirati javne usluge a ne, dati monopol državi na njih. Država nije otjelovljenje javnog sektora. Iskustvo funkcioniranja države i pozicije građana u javnom sektoru nam je znano i ono je na najnižoj razini i uskoro će postati neodrživo. (Recimo nužna je privatizacija ili personalizacija usluga Telekoma, zdravstvenog sektora, obrazovnog sistema, socijalnih i komunalnih usluga, sve do sporta.).

Neki teoretičari takav model nazivaju radikalnom filozofijom slobodnog tržišta. Država po Lisabonskim direktivama u oblasti socijalnih usluga mora biti usredsređena na tržište i tržišnu efikasnost svojih usluga. (Po čemu se razlikuju diktature od demokratija već po ulozi države u javnom sektoru.). Personalizacija ne znači nužno privatizaciju. Kod nas vlada samo gruba forma privatno-državno. Nužno je uspostaviti model projektno, javno, partnersko, ugovorno, dioničko, suvlasničko.

Socijalne usluge pogotovo zdravstvo i školstvo kao najveći sektori moraju biti personalizirani i korisnici moraju imati mogućnost da na njih utiču.

Korisnici socijalnih usluga ne pristaju da budu više nevažni učesnici u tržišnim igrama segmentacije i manipulacije. Žele da se njihov glas čuje i da usluge koje im se nude budu više usklađene s njihovim konkretnim životnim potrebama.

Nužno je uspostaviti istinsko tržište rada a ne, blokirati ga. Sadašnji zagovornici sigurnosti rada nemaju viziju ni sadašnjosti ni budućnosti. Zato je nužna cjelovita reforma tržišta rada. Mnoštvo propisa otežava osnivanje i rad firmi, uspostavljena socijalna politika je nedistributivna. Oni koji imaju posao dobro su zaštićeni i ne dopuštaju konkurenciju znanja i veće efikasnosti. Sindikati su glavni izvor otpora reformama.

Putem tržišta rada stvoriti novi socijalni plan za izlazak iz siromaštva. Tržište rada je uslov uključenosti čovjeka u društvo. Svakodnevni život ljudi je kao i ekonomski poredak u državi izložen društvenim promjenama, zato je nužno prihvatiti drugačiju i bržu socijalnu pokretljivost i društvenu stratifikaciju putem tržišta rada kao glavnog generatora socijalne pokretljivosti i rastuće ekonomske nejednakosti.

I na kraju i ne kao zadnje, već kao skup mjera, nužno je otvoriti se za strani kapital i ulaganja na nov način. Naše kompanije umjesto da traže strateške partnere i ulagače za promjenu proizvoda, one posežu za prodajom svojih nekretnina.

Otvaranje za strani kapital nije po logici šta nudite, već putem programa ali i vizijskih sloboda kapitala. Nužno je ostaviti predrasude iza nas. (Svi se danas bore za arapski ili kineski kapital a mi mu gledamo u historijsku vizuru, a ne porijeklo i vrijednost). To podrazumijeva liberalizaciju uvjeta rada i poslovanja, ali i smanjenje uticaja države na tokove novca i dobiti.

Također, kao dio socijalne strategije nužna je modernizacija socijalnog modela koji je uspostavljen u sferi penzionog sistema. Suviše se troši na stare osobe, a premalo se ulaže u mlade. Potrebno je redefinirati i uspostaviti dva ili tri održiva penziona modela, produžiti radni vijek, teret osiguranja prenijeti na participijenta a rastеrititi kompanije, smanjiti uticaj države na penzioni sistem, kojim probleme socijalne politike prebacuje na teret radnika i na taj način kupuje socijalni mir pa i izbore.

Suočavanje sa velikom ekonomskom krizom navelo je zemlje članice Evropske unije da na jedinstven način sačine dokument prevazilaženja ili izlaska iz ekonomske i socijalne krize u koju su zatonule početkom 2010. godine. Taj dokument je poznat pod nazivom Lisabonska konvencija ili Lisabonske direktive, kojih su se dužne pridržavati sve zemlje članice i zemlje kandidati za članstvo u Evropskoj uniji, ali uz vlastitu primjerenost socijalnoj i ekonomskoj situaciji u kojoj se pojedina zemlja nalazi.

Kao model za nužne reforme bh. društva uzeli smo Lisabonski model koji su usvojile zemlje Evropske unije i čije direktive bezrezervno provode zemlje članice kako bi smanjile siromaštvo i socijalne nejednakosti, te definirale i izvele nove socijalne politike i uspostavile privredni rast i otvorile veći broj radnih mjesta.

3. Političke stranke kao uzrok društvene nestabilnosti

Značajnija nezadovoljstva reformama u BiH građani su iskazali velikim, za naše prilike, protestima koji su se zbili početkom februara 2014. godine. Međutim, ništa se društveni odnosi i nakon tog događaja nisu bitnije promjenili, niti su uzroci nezadovoljstava građana otklonjeni. Naime, od „velikih“ protesta sa izuzetnom žestinom rušilaštva koja se zbila početkom

2014. godine do danas politička struktura nije izvukla pouke niti šta bitnije uradila da stanje promijeni i shvati ozbiljnost trenutka i socijalnu kohezionost nezadovoljnih masa. S pravom su građani očekivali značajnije promjene političkih snaga i stranaka koje su pretendirale na vlast. Nacionalističke stranke su ponovo zadobile povjerenje. Iz povijesti je poznato da nacionalisti zadobijaju moć u kriznim i bezizlaznim vremenima kada masa traži vođu i kad se konfliknost između građana i vlastiozbiljno zaoštrava.Postojeći akteri konstituanti vlasti ucjenjuju se međusobno i sve svoje nesporazume razrješavaju nauštrb funkcionisanja vlasti kao opće koristi i dobra građana. Naime, nastavlja se stara praksa da se građani iscrpljuju u stranačkim kombinatorikama koaliranja i razmještanja pozicija, kao da su njihovo vlasništvo, a ne svojina građana i naroda. Takvim jalovim nadmudrivanjima političke stranke unaprijed skidaju sa sebe odgovornost, ne samo za konstituciju vlasti, već i za njene mjere i akcije. Unaprijed stvaraju neprirodne koalicije koje su funkcionalističke a ne programske, gdje stranke vlasti oponiraju jedne drugim više nego sama opozicija. Iz nama poznate prakse takve vlasti su nestabilne, sterilne, kočničari novih procesa a ne nosioci promjena. Njihov cilj je zadržavanje postojećeg stanja, dalja društvena i ekonomska devastacija i neodgovornost. Tako postaju svrha sami sebi i svojim političkim centrima a ne građanima. Tehnologija vlasti je ostala ista, o ključnim stvarima odlučuju stranački lideri, parlamenti i vlade su privjesak i magla koja služi kao opravdanje demokratskog sistema. Međunarodna zajednica stoji po strani i upozorava a u suštini čini sve da vlast u BiH ne funkcionira. Za taj period čekanja, gdje je stanje isto već dvadeset godina, raste socijalno nezadovoljstvo, širi se socijalno sivilo i nepovjerenje u vlast i vladajuće političke elite. U beznađu su građani, koji apsorbuju sve socijalne slojeve društva (od radnika, penzionera, studenata, intelektualnih potencijala, pa sve do učenika), krajnje su nezadovoljni i rušilački raspoloženi. Vlast i političke stranke pobjednice izbora moraju biti svjesne da su odgovorne, ne samo za svoj mandat, već i za nezadovoljstvo koje je dovelo narod u bezizlaznost. Promjene su nužne odmah i sada sa ili bez „sposobnih“ vlasti. Građani su na svim izborima potvrdili svoje demokratsko opredjeljenje za promjene. Vlasti ne može da šutjeti već treba reforme efikasno otvoriti i promijeniti stanje socijalne apatije i beznađa u kojem se narod nalazi. Posljedice svih zastoja, od sporog konstituisanja do sterilnih programa vlasti, snose građani. Stranke konačno moraju znati da će ne samo

izbore gubiti već i odlaziti sa političke scene na smetljište historije i to ne kao predstavnici naroda ili nacije već kao nesposobni činioci političkih koncepata i programa. Socijalni sukobi su sve izvjesniji i nezaustavljiviji, ko će dobiti prevagu ostaje da se vidi. Izgleda da ne vrijedi više maksima kakav narod takva vlast. Narod na izborima kaže svoje, hoće poštenu, efikasnu, funkcionalnu i odgovornu vlast. A političke stranke kad je zadobiju, cementiraju stanje.

Takva sumorna slika uz veliku korupciju i političku nadmoć dovela je do velikog socijalnog nezadovoljstva. Ta nezadovoljstva već duže vrijeme građani su iskazivali kroz bezbroj štrajkova i protesta koji su se zbivali – od izlaska na ulice, blokade saobraćajnica do štrajkova glađu. Štrajkovali su radnici, poljoprivrednici, penzioneri, branioci, invalidi. Dakle, skoro nema socijalne kategorije koja nije upozoravala vlasti na svoje stanje, tj. na svoj materijalni i socijalni status i položaj. Sve to nije osvijestilo pa ni uozbiljilo političke i državne institucije. U međuvremenu su one postajale sve više socijalno neosjetljive za potrebe tih populacija i interesnih grupacija. Pored izvršne i zakonodavne vlasti treba pridodati i neefikasna tužilaštva i sudove koji su sve više nego institucije prava i pravičnosti i institucije od interesa građana. Te su institucije, pored formalne proklamacije, pod direktnim uticajem političkih vladajućih stranaka koje ništa nisu radile niti procesuirale bilo koji predmet privatizacije i pljačke koja je svima jasna, izuzev tim institucijama.

Sva sumorna socijalna i ekonomsko-egzistencijalna situacija opravdavala se etničkim podjelama i etničkim načinom predstavljanja i komponovanja vlasti na svim nivoima organizacije države. Punih dvadeset godina vlasti opstoje na nacionalnom i nacionalističkom konceptu koji udaljava sve građane od suštine problema i funkcije države. Vlast se zadobijala pomoću straha i ugroženosti Srba od Bošnjaka i Hrvata i obrnuto. Pitanja građana i njihovi interesi mjereni su kroz etnonacionalnu prizmu a ne kroz ekonomsko-socijalnu egzistenciju. Da bi održali ili zadobili vlast, stalno su ulazili u nova velika obećanja za koja su unaprijed znali da su nerealna i neizvodljiva. Invalidima velike invalidnine, braniocima beneficije penzije i beneficije, radnicima velike plate i socijalna davanja, sigurnost radnog mjesta i majorizirane kolektivne ugovore, svim drugim socijalnim kategorijama različita materijalna primanja.

4. Strategija međunarodne zajednice u zadržavanju postojećeg stanja

U svemu tome nije nevina ni međunarodna zajednica koja je upravljala BiH od 1995. godine do danas. Naime, putem visokih predstavnika dirigirani su procesi koji su se ogledali u konceptima da velike privredne sisteme, a oni su bili i najdominatniji u BiH, treba razrušiti i svesti ih na mala i srednja preduzeća. Time je razrušena privredna i industrijska osnova i minimizirana snaga i moć velikih preduzeća. Zato je postupak privatizacije proveden kroz dva ciklusa, malu i veliku privatizaciju. Razrušene privredne i kompatabilne proizvodnje su urušene i nakon privatizacije osuđene na gašenje.

Drugi proces se odvijao kroz diktat međunarodne zajednice da se bankarski sektor privatizira i ukine autonomni platni promet koji je bio funkcionalan i mnogo jeftiniji od bankarskog. To je za posljedicu imalo da su sve banke privatizirane od stranih banaka i da nema ni jedna domaća banka kojom bi mogla da vlada jedna zemlja ili vlada. Banke su tako osiromašile, na razne načine građane i isisale velike količine novca i time enormno osiromašile građane.

Sve je to za posljedicu imalo veliko siromaštvo građana i veliko socijalno raslojavanje u kome je nestajao srednji sloj, tj. radnička populacija. Konstituisan je gornji sloj ili sloj bogatih koji su stekli bogatstvo na razne sumnjive privatizacijske i druge kriminalne načine i donji sloj siromašnih koji čini skoro polovina stanovništva, dok se još jedna trećina nalazi na najnižoj skali socijalne izdržljivosti koji prerastaju u status siromašnih. Političke elite su u takvom odnosu postajale sve otuđenije i socijalno neosjetljive za potrebe građana. One se već dugi niz godina bore da osvoje vlast i da putem iste dođu do što većeg vlastitog i stranačkog bogatstva. To najpotpunije pokazuje njihov odnos prema javnim preduzećima. Javna preduzeća, umjesto nosioca okosnice malih i srednjih preduzeća i nosioca razvoja i ulaganja, postala su bankomati vladajućih ili participirajućih stranaka u vlasti. Time su javna preduzeća dovedena u stanje gubitnika i stranačkih stožera za zapošljavanje svojih aktivista, a građani sredstvo za podmirivanje njihovih računa.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Rasturenu državu smo analizirali kroz četiri, rekli bismo, najznačajnija segmenta kroz koja se oslikava moć i nemoć države da funkcionira u interesu građana. Prvi se odnosi na odlazak radničke klase sa društvene scene i novi nacionalni koncept vlasti. Drugi, na proces tranzicije i dinamiku promjena sa pozitivnim ishodima za sadašnjost bez vraćanja u prošlost. Treći se odnosi na tranziciju i reformu socijalnog sektora kao primarnog prava čovjeka, i obrazovnog sistema od čega zavisi budućnost i pojedinca i samog društva. Četvrti se odnosi na ulogu i poziciju međunarodne zajednice koja je involvirana u sve ove prethodno navedene procese. Svi ovi segmenti društvenih procesa čine jednu cjelinu gledišta na prirodu i karakter države, ali i na poziciju i čovjeka i građanina i naroda i nacije. Kolektivističke histerije prošlosti opterećuju sadašnjost kao mentalna bolest za koju još nema adekvatne terapije. Nema ni jasne ideje koja bi promjene učinila funkcionalnim i sa ciljem koji bi porodio novo stanje u kome bi BiH bila funkcionalna i sa reformama čiji su ishodi u skladu sa stvarnim potrebama i interesima građana. Političke elite vješto nude isto, dakle, ono što nemijenja ništa izuzev vraćanjaunatrag. Povratak je na staro nemoguć i to je vrijeme iza nas pokazalo. Iskorak iz blokiranog društva, akteri političkih procesa nisu u stanju učiniti. Taj iskorak, ukoliko ga određeni akteri i ponude, blokira međunarodna zajednica. Ta blokada odgovara inertnoj Evropi kojoj treba da zadrži visok nivo konfliktnosti i opravdanja njene prisutnostu u BiH kako bi imala osnovu svog interveniranja kao modela za jedinstvo i prijetnju u svom okruženju. Ako EU nominalno i stvarno upravlja procesima i odnosima u BiH te pod čijem je okriljem izvršena institucionalna i privatizacijskatransformacija, trebala bi imati i odgovornost za posljedice. Ona vješto fakturiše sve posljedice domaćim vlastima i građanima a sebe amnestira kao kreatora i realizatora svih tih

novih odnosa. I ne samo da sebe amnestira već stalno ucjenjuje domaće vlasti i aktere kroz dodatne mjere za procese pridruživanja i uključivanja u evropski prostor. Dajući uslove i rokove koje do sada ni jednoj drugoj zemlji nisu davali za pridruživanje BiH evropskim integracijama, u suštini zadržavaju isto stanje bez mogućnosti promjena naprijed. To bi svakako mogli označiti kao licemjerstvo i politikom koja želi zacementirati stanje u BiH i koja joj služi kao eksperiment za politike promašaja. Sve što je učinjeno pod pritiskom ili modelom evropske politike u suštini je bila promjena nagore od postojećeg i onog što je već BiH imala. Otuda su njene intervencije više nepotrebne, ali nakon što je svojim postupcima uništila svaku klicu pozitivnog i što je moglo značiti iskorak iz zarobljenog ka novom, progresivnom i naprednom. Međunarodna zajednica involvirana kroz konkretizaciju Evropske unije stvorila je preduvjete da je njeno prisustvo sada nužno i da BiH ne može ići dalje u promjene bez njenog posredovanja i usmjeravanja. Izgleda to je i bio njen stvarni cilj a ne promjena paradigme Bosne i Hercegovine koja je izašla iz rata i koja je trebala zakoračiti u značajne društvene promjene.

LITERATURA

1. Ahel, I. (2003)*Tranzicija podivljalih država*, Vikend 27–28.
2. Barnes, H. E. (1982) *Uvod u istoriju sociologije*, I i II, Beograd, BIGZ.
3. Bergant, M. (1974) *Teme iz pedagoške sociologije*, Zagreb.
4. *Bosna i Hercegovina od oporavka do održivog rasta* (1997) Svjetska banka, Washington D. C.
5. Brajša, P. (1993) Školstvo u svijetu, Zagreb, Zbornik.
6. Brozek, B.(2005) *Siromaštvo i ekonomija*, Sarajevo, Centar za okolišni razvoj.
7. Bruner, J. (1998) *Kultura obrazovanja*, Zagreb, EDUCA.
8. Covey, S. R. (1998) *Sedam navika uspješnih obitelji*, Zagreb, Mozaik knjiga.
9. *Enciklopedije samoupravljanja* (1979) Beograd, Savremena administracija i izdavački centar Komunist.
10. Flere, S. (1976) *Obrazovanje u društvu*, Niš, Gradina.
11. Fočo, S. (1989) Štrajk između iluzije i zbilje, Beograd, Rad.
12. Fočo, S. (1994) *Jugoslovenski haos i bosanska tragedija*, Sarajevo, Svjetlost.
13. Fočo, S. (2000) *Sociologija odgoja i obrazovanja*, Zenica, Dom štampe.
14. Fočo, S. (2002) *Ogledi o tranziciji*, Zenica, Dom Štampe.
15. Fromm, E. (1972) *Zdravo društvo*, Beograd, Kultura.
16. Giddens, E. (2009) *Evropa u globalnom dobu*, Beograd, Clio.
17. Golubović, Z. (1999) *Ja i drugi, Antropološka istraživanja individualnog i kolektivnog identiteta*, Beograd, Republika.
18. Gone, Ž. (1998) *Obrazovanje i mediji*, Beograd, CLIO.

19. Haralambos, M., Heald R. (1994) *Uvod u sociologiju*, prijevod: Nada Šoljan, Zagreb, Globus.
20. Hrle, S. (2008) *Socijalno zakonodavstvo Federacije Bosne i Hercegovine,* Sarajevo.
21. Humboldt, W. (1991) *Ideje za pokušaj određenja granica delotvornosti države*, Novi Sad, Dobra vest.
22. Jovanović, Đ. (2012) *Prilagođavanje, Srbija i moderna; od strepnje do sumnje*, Beograd, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
23. Konig, E., Zedler, P. (1998) *Teorije znanosti o odgoju*, Zagreb, EDUCA.
24. Krešić, A., Vujičić, R. (1968) *Država i politika*, Beograd, Sedma sila.
25. Lesourne, J. (2000) *Obrazovanje & Društvo*, Zagreb, EDUCA.
26. Louise S., Fink D. (1996) *Mijenjajmo naše škole: kako unaprijediti djelotvornost i kvalitetu škola*, Zagreb, EDUCA.
27. Marfi, Dž. (1998) *Moć podsvesti*, Beograd, Mono.
28. Miković, M., Bašić, S. (2016) *Odabrane teme savreme ne socijalne politike i socijalnog rada*, Sarajevo, Fakultet političkih nauka.
29. Milardović, A. (1995) *Socijalna država*, Osijek, Panliber.
30. *Pedagoški leksikon* (1998) Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
31. *Socijalna uključenost u Bosni i Hercegovini* (2007) Izvještaj UNDP.
32. Šalaj, B. (2009)*Socijalno povjerenje u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, Friedrich-Ebert-Stiftung.
33. *Ustav SFRJ* (1985) Službeni list SFRJ.
34. Veselinović, A., Atanacković, P., Klarić, Ž. (2011) *Izgubljeno u tranziciji*. *Kritička analiza procesa društvene transformacije,* Beograd, Rosa Luksemburg Stiftung, Regionalna kancelarija za jugoistočnu Evropu.

INTERNET IZVORI

http://www.fbihvlada.gov.ba/pdf/Reformska%20agenda.pdf

http://www.fbihvlada.gov.ba/pdf/Reformska%20agenda.pdf

http://hms.ba/sto-sadrzi-reformska-agenda-vlasti-u-bih-u-13-tocaka/

http://eu-monitoring.ba/klix-sta-reformska-agenda-donosi-radnicima-u-drzavnom-i-realnom-sektoru-u-bih/

REGISTAR POJMOVA

Bolonjski proces 93, 94, 98

Dejtonski mirovni sporazum 19, 96, 101

demokratija 24, 28, 33, 36, 37, 39, 42, 45, 51, 52, 58, 105, 107

etnonacionalizam 39, 95

Evropska unija 20, 33, 60, 102, 108, 114

globalizacija 18, 22, 32, 34, 38, 41, 51, 58, 60, 84

ideologizacija 14, 20, 26, 34

integracija 29, 39, 54, 98, 101, 104–106, 114

javni univerziteti 90, 92

kapital 9, 18, 21, 28, 32–34, 40, 43, 44, 49, 50, 52, 57–59, 63–69, 71, 106–108

kolektivno pamćenje 18

Lisabonska direktiva, v. Lisabonska konvencija

Lisabonska konvencija 107, 108

međunarodna zajednica 8, 28, 41, 49, 79, 101–104, 109, 111, 113, 114

nacionalizam 9, 13, 20, 28, 32, 36–39

nacionalni identitet 28, 36, 89

nove elite 28, 30, 31

obrazovanje 26, 43, 48, 59, 61, 66, 67, 69, 74, 81–100

političke elite 8, 10, 11, 14–20, 28, 29, 31, 32, 36, 55, 56, 63, 92, 96, 97, 99, 100, 102, 106, 109, 111, 113

političke stranke 15, 31, 32, 35, 36, 41, 45, 46, 76, 102, 104, 108–110

privatizacija 9, 29, 30–32, 47–50, 52, 63, 66, 68, 70, 72, 102, 106, 107, 110, 111, 113

radnička klasa 7, 21, 24, 25, 29, 32, 35, 37, 113

Reformska agenda 70, 76

sindikat 7, 9, 22, 23, 26, 40–47, 50

socijalizam 21, 26–28, 32–34, 37–39, 51, 61, 72, 95, 96

socijalna politika 25, 31, 33, 36, 57, 60, 63, 64, 66–73, 75–77, 79, 80, 105, 107, 108

tranzicija 7, 9, 27–29, 37–39, 42, 47–49, 50, 53, 54, 57, 59, 60, 62, 67, 68, 70, 73, 81, 82, 90, 91, 95, 104, 105, 113

univerzitet 90–100

Zakon o visokom obrazovanju Univerziteta u Sarajevu (2017) 95, 97, 100

BIOGRAFIJA AUTORA

Salih Fočo, rođen je 16. juna 1953. godine u Lukavcu, općina Trnovo. Studij sociologije završio je na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu 1978. godine. Na Filozofskom fakultetu u Sarajevu odbranio je magistarski rad pod nazivom: „Mjesto i značaj Ericha Fromma u kritičkoj teoriji društva" 1984. godine, potom i doktorsku disertaciju pod nazivom: „Štrajkovi u Jugoslovenskom društvu" 1989. godine. U zvanje docenta biran je 1992. godine, u zvanje vanrednog profesora 1994, u zvanje redovnog profesora 1998. godine na predmetima *Teorijska sociologija* i *Historija socijalnih i političkih doktrina*. Pored Filozofskog fakulteta, predavao je i na Pedagoškom fakultetu, Fakultetu zdravstvenih studija, Fakultetu scenskih umjetnosti, Fakultetu za kriminalistiku i kriminologiju Univerziteta u Sarajevu, zatim na Univerzitetu „Džemal Bijedić" u Mostaru. Kao gostujući profesor držao je predavanja na više univerziteta u zemlji i inostranstvu. U svojoj akademskoj karijeri pored profesorskog poziva obavljao je i funkciju prorektora za nauku Univerziteta u Sarajevu u periodu 2000–2004, funkciju prodekana Filozofskog fakulteta u Sarajevu u periodu 2010–2014 te, dekana Filozofskog fakulteta u dva mandata 2004–2007. i 2014–2018. godine.

Dosad je objavio knjige: *Socijalni konflikti u samoupravljanju i uloga sindikata u njihovom prevazilaženju*, Vijeće Saveza sindikata BiH (1989), Štajk između iluzije i zbilje, Rad, Beograd (1990), *Sindikat i tržište rada*, Rad, Beograd (1991), *Jugoslovenski haos i Bosanska tragedija*, Svjetlost, Sarajevo (1993), *Jugoslovenski haos i Bosanska tragedija*, drugo izdanje, Svjetlost, Sarajevo (1995), *Sociologija*, univerzitetski udžbenik, Zavod za udžbenike, Sarajevo (1998), *Sindikat u procesu privatizacije*, Samostalni sindikat BiH, dva izdanja (1998), *Sociologija*, univerzitetski udžbenik, drugo izmjenjeno i dopunjeno izdanje, Dom štampe, Zenica (2000), Čovjek i demokratske promjene, Dom Štampe, Zenica (2000), *Korupcija šta*

je to, OSCE Misija za BiH, Sarajevo (2000), *Socijalna pozicija stanovništva BiH*, autor studije, Fondacija Fridrich Ebert Stiftung projekt office Podgorica, decembar (2000), *Civilno društvo i lokalna demokratija,* koautor studije, Centar za promociju civilnog društva, Sarajevo (2001), *Sociologija*, udžbenik za treći razred gimnazije, Svjetlost, Sarajevo (2002), *Zašto glasati; Koga birati,* autor studije posvećene izborima, Centar za promociju civilnog društva, Sarajevo (2002), Završna studija međunarodnog projekta na temu*: Social Security and Employment in South-East-Europe,* Fridrich Ebert Stiftung, Regional Office Belgrade, December (2001), *Sociologija odgoja i obrazovanja*, univerzitetski udžbenik,Dom štampe, Zenica (2003), *Sociologija*, udžbenik za treći razred gimnazije, drugo ponovljeno izdanje, Svjetlost Sarajevo (2004), *Ogledi o tranziciji,* dvojezično izdanje englesko-bosanski jezik, Dom štampe, Zenica (2005), *Social Security Spending in South Eastern Europe,* koautor studije, Inrernational Labour Office, Subregional Office for Central and Eastern and Eastern Europe Budapest (2006), *Rasprava o etici i moralu*, Sarajevo Publishing, Sarajevo (2011).

Objavio je preko 300 stručnih i naučnih radova iz oblasti sociologije i društvene teorije u raznim časopisima i dnevnim novinama, koji su značajan doprinos našoj društvenoj i socijalnoj misli. Objavio je mnogobrojne recenzije i osvrte na tekuće događaje i društvene procese te valorizaciju određenih radova. Učestvovao je u mnogim istraživačkim projektima kao saradnik, te kao voditelj projekata za koje je prezentirao rezultate javnosti. Obavljao funkciju glavnog i odgovornog urednika časopisa za društvena pitanja „Pregled", čiji je izdavač Univerzitet u Sarajevu.